

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA SEBÎLÜLLAH KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim YILDIZ

BURSA – 2014

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA SEBÎLÜLLAH KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim YILDIZ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

BURSA – 2014

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 701223030 numaralı İbrahim YILDIZ'ın hazırladığı "Kur'ân'da Sebîlullah Kavramı" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 2014 günü - saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin / çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 2014

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : İbrahim YILDIZ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XIV + 207
Mezuniyet Tarihi : / / 2014
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

KUR'ÂN'DA SEBÎLÜLLAH KAVRAMI

Kur'ân-ı Kerîm'de yüz yetmiş altı defa geçen sebîl kelimesi “yol”, sebîlullah ise “Allah'ın yolu” manasına gelmektedir. Yollar, insanları gitmek istedikleri yerlere ulaştıran vasıtalarlardır. Buradan hareketle hedefe ulaştıran faaliyetlerin tümüne yol (sebîl) adı verilmiştir. Ulaşılması gereken hedef, Allah'ın rızası olunca ona götüren tüm vasıtalara da “sebîlullah” denilmiştir. Sebîlullah kavramı farz, nafîle ve diğer amelleri ihlâs ile yapmak suretiyle Allah'a yaklaşmak ve O'nun rızasını kazanmak amacıyla yapılan tüm eylemleri ifade etmek için kullanılmıştır.

Tez bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve önemi; araştırmanın yöntemi ve sınırları kısaca açıklanmıştır.

Tezin birinci bölümünde sebîl kelimesi ve sebîlullah kavramının anlam alanları incelenmiştir. Kelimelerin bağlama göre değişik manalara geldiği vurgulanarak, sebîl kelimesinin Kur'ân'daki anlam çeşitliliği ve eş anlamlı kelimeler, kullanıldıkları âyetler bağlamında açıklanmıştır.

İkinci bölümde, Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan sebîlullah kavramı ile benzer ve zıt mana ilişkisi bulunan diğer kavram ve terkipler, ilgili âyetler ve âlimlerin yorumları ışığında aktarılmıştır. Bunun yanında sebîlullah kavramının amellere bakan yönünü tespit edebilmek amacıyla kavramın birlikte kullanıldığı fiiller kısaca tanıtılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Allah yolunda olmanın imanî ve amelî yönden bir mihenk taşı oluşu ve sebîlullahın amellere yansması araştırılmıştır. Fakat bu başlık altındaki konular geniş kapsamlı oldukları için sadece sebîlüllaha bakan yönleri ele alınmıştır. Çalışmanın devamında ise Allah yolunu takip edenleri bekleyen mükâfatlar ve Allah yolunu engellemeye çalışanları bekleyen cezalar âyetler ışığında incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler:

sebîl	sebîlullah	yol	cihad
hicret	şehâdet	sırât	tarîk

ABSTRACT

Name and Surname : İbrahim YILDIZ
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Commentary of the Qur'an
Degree Awarded : Master of Arts
Page Number : XIV + 207
Degree Date : / / 2014
Supervisor (s) : Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

“SEBÎLULLAH” CONCEPT IN THE QURAN

The word “Sebîl” is mentioned 176 times in the Quran. It means “way”; hence the word “Sebîlullah” means “the way of Allah”. The ways are the means taking people wherever they want to go. Thus, “Sebîl” is called as all of the activities leading to the goal. The ultimate goal to be achieved is gaining the pleasure of Allah. Thus, “Sebîlullah” is used for all means leading to Allah. “Sebîlullah” concept has been used to refer to all actions performed for approaching Allah and gaining his pleasure through all good deeds and conducts with sincerity (Ihlas) whether they are obligatory (fard), or traditions of Prophet Muhammad (pbuh) (Sunnah), or Optional (Nafile).

This study is composed of four sections: introduction and three main chapters. In the Introduction Chapter, importance of the topic of study, method of study and its limitations are explained briefly.

In the First Chapter, semantic comprehensives of concepts of sebîl and sebîlullah were studied. Emphasizing different meaning depending on the context of words, meaning varieties and synonyms in the Qur'an of sebîl word that is used in the context of Quranic verses are described.

In the Second Chapter, sebîlullah concept mentioned in the Quran and its other concepts and compositions that are similar and opposite meanings relationship are presented under the relevant quran verses and the opinions of Islamic scholars. As well as, different words that are mentioned with sebîl word or its similar words, in order to determine the side facing worships, were explained briefly.

In the Third Chapter, it was studied that being on the way of Allah is a touchstone from faith and religious practices and being a reflection the religious practices of sebîlullah. However, in our study, because of a wide range of topics under this heading, we only discussed on sebîlullah meaning. At the end of the study, Rewards awaiting those who follow the way of Allah and punishments awaiting those who prevent (mankind) from the path of Allah were presented with the Quran verses.

KEYWORDS

sebîl	sebîlullah	way	cihad
hicret	şehâdet	sırât	tarîk

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, insanlara en doğru yolu göstermek için Allah Teâlâ tarafından peygamberi Hz. Muhammed (sav) vasıtasıyla gönderilmiş ilâhî bir kitaptır. Bu kitabın asıl hedefi insanların iki cihanda mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamasıdır. Bunun için Kur'ân, insanlığa rehber olacak ahlâkî, hukukî, içtimaî vb. ilkeleri ortaya koymuştur. İnsana var oluş sebebini ve Rabbinin rızasına erişme yollarını öğreten Kur'ân-ı Kerîm, kendisinde hiçbir şüphe ve çelişki bulunmayan, müttakîler için hidâyet kaynağı, nâzil olduğu andan itibaren tüm zamanlara hitap eden ve her devirde insanlara yol gösteren ilahî bir nurdur. Fakat onun bu işlevini gerçekleştirebilmesi için muhatapları tarafından anlaşılması ve yaşanması gerekmektedir. Bu sebeple o, başta Hz. Peygamber ve sahâbîler olmak üzere her asırda âlimler tarafından tefsir edilmiştir. Günümüzde de Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve yaşama gayretleri büyük bir özveri ile devam etmektedir. Yaptığımız bu çalışmanın da huzur-u ilâhîde kabul edilen gayretlerden sayılmasını ümit ediyoruz.

Müslümanların yegâne hedefi Allah'ın rızasına nâil olmaktır. Bunun gerçekleşmesi için de O'nun gösterdiği yoldan gitmeleri ve o yoldan asla çıkmamaları gerekmektedir. Allah'ın rızasına ulaştıran bu yollar, Kur'ân'da sebîlullah kavramı ile ifade edilmektedir.

Kur'ân'da sebîl kelimesi toplam yüz yetmiş altı yerde geçmektedir. Bunlardan altmış dokuzunda Allah lafzı ile birlikte (sebîlullah); yirmi ikisinde ise çeşitli zamirlerle birlikte (sebîlihî, sebîlünâ, sebîlî) fakat aynı manayı ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Sebîl kelimesinin bu kadar çok tekrarlanması, onun Kur'ân'daki odak kelimelerden biri olduğunun delillerindedir. Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılması bakımından bu tür odak kelimelerin araştırılması çok önemlidir. Ancak tespitlerimize göre sebîl kelimesi veya sebîlullah kavramı daha önce çalışılmamıştır. Bu sebeple, hocalarımızın yönlendirmelerini de dikkate alarak, bu kavramı araştırmamıza konu olarak seçtik. Bu seçimde, sebîlullah kavramının birçok kelime ve kavram ile doğrudan ya da dolaylı ilişkisinde merkezî bir konumda yer alması da etkili olmuştur.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Girişte araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde sebîlullah kavramının anlam alanı, ikinci bölümde Kur'ân'da sebîlullah kavramı, üçüncü bölümde ise Allah yolunda olmanın ne manaya geldiği ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmamda değerli katkılarını esirgemeyip bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN'e, üzerimde karşılığını ödeyemeyeceğim kadar hakkı bulunan hocam İbrahim CÜCÜK'e, manevî desteklerini unutamayacağım Mustafa IŞIK'a, her türlü yardımı esirgemeyen dostlarım Yrd. Doç. Dr. Ayhan HIRA ve Necmettin AZAK'a şükranlarımı arz ediyorum.

İbrahim YILDIZ

Bursa 2014

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	V
ÖZET	VI
ÖNSÖZ	VIII
İÇİNDEKİLER	X
KISALTMALAR	XIV
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve ÖNEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI	2
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI	2

BİRİNCİ BÖLÜM SEBİLÜLLAH KAVRAMININ ANLAM ALANI

1. SEBİLÜLLAH KAVRAMINI OLUŞTURAN KELİMELER	7
1.1. Sebîl Kelimesi	7
1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamı	7
1.1.2. S-B-L Kökünden Türeyen Diğer Kelimeler	10
1.1.2.1. Bir Şeyin Yayılıp Gelişmesi, Bollaşması ve Uzaması	11
1.1.2.2. Bir Şeyin Yukarıdan Aşağıya Düşmesi, İnmesi, Bırakılması	13
1.1.2.3. Sebîl Kelimesinin Farklı Kullanımlarına Örnekler	14
1.1.3. Kur'ân'da Sebîl Kelimesinin Anlam Çeşitliliği	15
1.1.3.1. Allah'a İtaat Yolunda / Uğrunda	15
1.1.3.2. Yeterlilik, Güç ve İmkân Bulabilmek	16
1.1.3.3. Çıkış, Çare, Çözüm Yolu	17
1.1.3.4. Âdet, Gidişât	17
1.1.3.5. Sebep, Bahane	18
1.1.3.6. Din	19
1.1.3.7. Yol	20
1.1.3.8. Delil	22
1.1.3.9. Ceza, Azarlama, Düşmanlık	23
1.1.3.10. Günah, Sorumluluk	23
1.1.3.11. Millet (İnanç)	24
1.1.3.12. Bağ, Bağlantı, İlişki	25
1.1.3.13. İtaat	25
1.1.3.14. Hidayet, Kurtuluş	26
1.1.3.15. Hidayet Yolu	27
1.1.3.16. Menfez, Geçit, Geçiş Yolu	27
1.1.4. Kur'ân'da Sebîl Kelimesinin Eş Anlamlıları	28
1.1.4.1. Tarîk (طَرِيقٌ)	28
1.1.4.2. Sırât (صِرَاطٌ)	29
1.1.4.3. Şir'a ve Minhâc (مِنْهَاجٌ / شِرْعَةٌ)	31

1.1.4.4. Millet (مِلَّةٌ)	33
1.1.4.5. Necd (نَجْدٌ)	34
1.1.4.6. Sünnet (سُنَّةٌ)	35
1.1.4.7. Rî‘ (رَبِيعٌ)	36
1.2. Sebîlullah Terkibinin İkinci Kelimesi Olan Allah Lafza-ı Celâli	37
2. SEBÎLÜLLAH KAVRAMI	41
2.1. Sözlük ve Terim Anlamı	41
2.2. Sebîlullah Kavramının Anlamına Dair Görüşler	42
2.2.1. Dil Âlimlerinin Görüşleri	42
2.2.2. Müfessirlerin Görüşleri	43
2.2.3. Muhaddislerin Görüşleri	48
2.3. Tevbe Sûresinin 60. Âyetinde Geçen “Fî sebîlillah” Terkibinin Mana ve Kapsamı	52
2.3.1. Müfessirlerin Görüşleri	53
2.3.2. İslâm Hukukçularının Görüşleri	62
2.3.2.1. Hanefî Mezhebinin Görüşleri	62
2.3.2.2. Mâlikî Mezhebinin Görüşleri	64
2.3.2.3. Şâfiî Mezhebinin Görüşleri	65
2.3.2.4. Hanbelî Mezhebinin Görüşleri	65
2.3.2.5. Mezheplerin Görüşlerine Toplu Bir Bakış	66
2.3.2.6. Son Dönem Âlimlerinin Görüşleri	67

İKİNCİ BÖLÜM

KUR’ÂN’DA SEBÎLÜLLAH KAVRAMI

1. KUR’ÂN’DA SEBÎLÜLLAH KAVRAMI İLE BENZER ANLAM İFADE EDEN TERKİPLER	75
1.1. Sebîlü Rabbike	75
1.2. Sebîlü’l-Mü’minîn	76
1.3. Sebîlü Men Enâbe İleyye	78
1.4. Sebîlü’r-Rüşd / Reşâd	79
1.5. Sevâ’ü’s-Sebîl	82
1.6. Kasdü’s-Sebîl	83
1.7. Sübülü’s-Selâm	85
1.8. Zamirlere Muzâf Olan Sebîl Kelimesi	86
1.9. es-Sırâtu’l-Müstakîm	87
1.10. Sırât Kelimesinin Diğer Kullanımları	89
1.11. et-Tarîku’l-Müstakîm	90
1.12. Hüdallâh	91
2. KUR’ÂN’DA SEBÎLÜLLAH KAVRAMI İLE ZIT ANLAM İFADE EDEN TERKİPLER	94
2.1. Sebîlü’t-Tâğût	94
2.2. Sebîlü’l-Mücrimîn	96
2.3. Sebîlü’l-Müfsidîn	97

2.4. Sebîlüllezîne Lâ Ya‘Lemûn _____	98
2.5. Sebîlü'l-Ğayy _____	99
2.6. Sırâtu'l-Cehîm _____	100
2.7. Tarîku Cehennem _____	102
3. KUR'ÂN'DA SEBÎLÜLLAH KAVRAMI İLE BİRLİKTE KULLANILAN FİİLLER _____	103
3.1. Câhede (جَاهَدَ) Fiili _____	104
3.2. Kâtele (قَاتَلَ) Fiili _____	105
3.3. Hâcera (هَاجَرَ) Fiili _____	106
3.4. Enfeka (أَنْفَقَ) Fiili _____	107
3.5. Ehsara (أَحْصَرَ) Fiili _____	108
3.6. İttehaze (اِتَّخَذَ) Fiili _____	109
3.7. İttebe‘a (اِتَّبَعَ) Fiili _____	110
3.8. Hedâ (هَدَى) Fiili _____	111
3.9. Esâbe (أَصَابَ) Fiili _____	113
3.10. Enfera (أَنْفَرَ) Fiili _____	114
3.11. Eziye (أَذَى) Fiili _____	115
3.12. De‘â (دَعَى) Fiili _____	116
3.13. Darabe (ضَرَبَ) Fiili _____	116
3.14. Sadde (صَدَّ) Fiili _____	116
3.15. Beğâ (بَغَى) Fiili _____	118
3.16. Dalle (ضَلَّ) Fiili _____	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALLAH YOLUNDA OLMA

1. SEBÎLÜLLAH KAVRAMININ AYIRT EDİCİ BİR MİHENK TAŞI OLMASI _____	123
1.1. Sebîlullah'ın İman Edenler ile İnkârcıları Ayırt Etmesi _____	124
1.2. Sebîlullah'ın İman Edenler ile Münafıkları Ayırt Etmesi _____	127
1.3. Sebîlullah'ın Müminler Arasındaki Derece Farkını Ortaya Çıkarması _____	128
2. SEBÎLÜLLAH'IN DAVRANIŞLARA YANSIMASI _____	132
2.1. Davet _____	132
2.2. Cihad _____	136
2.3. Kıtâl _____	143
2.4. İnfâk _____	147
2.5. Hicret _____	154
2.6. Sebîlullah Uğrunda Feda Edilenler _____	160
3. SEBÎLÜLLAH'I TAKİP EDENLERİ BEKLEYEN MÜKÂFATLAR _____	163
3.1. Allah'ın Sevgisi _____	163
3.2. Bol ve Güzel Bir Rızık _____	165

3.3. Meleklerin Duası	166
3.4. Mağfiret ve Rahmet	167
3.5. Büyük Bir Ecir / Mükâfat	170
3.6. Korku ve Üzüntünün Olmaması	172
3.7. Cennet	173
4. SEBİLÜLLAH'İ ENGELLEME ÇABASI	176
4.1. Engelleme Çeşitleri	176
4.1.1. Eğri ve Çelişkili Gösterme	176
4.1.2. Bâtılı Süslü Gösterme Yoluyla İnsanları Kandırma	178
4.1.3. Gerçekleri Gizleme	179
4.1.4. Maddî İmkânları Kullanma	181
4.1.5. Güç Kullanma ve Tehdit Etme	182
4.1.6. Yalan Yere Yemin Etme	183
4.2. Engellemenin Sonuçları	183
4.2.1. Dünya Rezilliği	183
4.2.2. Mallarının Heba Olması	184
4.2.3. Sapıklığa Düşme	185
4.2.4. Helallerin Haram Kılınması	186
4.2.5. Allah'ın İlminin Her Şeyi Kuşatması	186
4.2.6. Allah'ın Laneti	187
4.2.7. Amellerin Boşa Çıkması	188
4.2.8. Bağışlanmama	189
4.2.9. Kötü Âkıbet	190
4.2.10. Cehennem Azabı	190
SONUÇ	193
KAYNAKÇA	197
ÖZGEÇMİŞ	207

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
(as)	: Aleyhisselâm
a.y.	: Aynı yer
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin (oğlu)
bkz:	: Bakınız
çev.	: Çeviren
c.	: Cilt
CÜİF	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DEÜİF	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EAÜİF	Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
H.z.	: Hazreti
örn.	: Örnek
örn. bkz:	: Örnek olarak bakınız
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
sad.	: Sadeleştiren
SÜİF	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(sav)	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
Şamil İA	: Şamil İslâm Ansiklopedisi
tah.	: Tahkîk eden
ty.	: Basım tarihi yok
ter.	: Tercüme eden
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve sâire
(ra)	: Radıyallâhü anh
(r.anhümâ)	: Radıyallâhü anhümâ
yy.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve ÖNEMİ

İnsan ve yol, birbirinden ayrılmaz bir ikilidir. İnsanoğlu, yaratılışından kıyamete kadar sürecek olan dünya serüveni boyunca gerek zamanda, gerekse mekânda yolculuk etmek zorundadır. Doğum ile başlayan zaman yolculuğu önüne geçilemeyen bir hızla ölüm doğru ilerlemektedir. “*Onlar, başlarına bir musibet gelince, ‘biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz’ derler*”¹ âyeti, dünya hayatının Allah’tan gelip yine Allah’a uzanan bir dönüş yolu olduğunu hatırlatmaktadır. Gündelik konuşmalarda ölenlerin ardından kullanılan “*âhirete yolcu ettik*” tabiri, ölümün bir son olmayıp yolculuğun devam ettiğini anlatmaktadır. Mekânda yolculuk ise rızık merkezli olarak canlıların mecbur olduğu bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur’ân’da sebîl, sırât, tarîk ve sünen gibi yol manasına gelen kelimelerin önemli bir yekûn tutması, onu okuyan her insanın zihninde hayat boyu süren bir yol ve yolculuk düşüncesini çağrıştırmaktadır. Ölüm kaçınılmaz bir gerçek olduğundan dolayı², insan bu dünyada bir misafir gibidir. Hz. Peygamber “*Benim dünya rahatlığı ile işim yok. Ben, dünyada bir ağacın altında gölgelenip sonra oradan ayrılıp giden bir yolcu gibiyim.*”³ buyurarak bu gerçeği hatırlatmaktadır. Bu geçici dünya hayatında Müslümanların tek bir hedefi olmalıdır: Allah’ın rızasını kazanabilmek... Bu hedefe ulaşmanın yegâne yolu, Rabbimizin tüm insanlığa gönderdiği Peygamberinin ve O’nun getirdiği vahyin gösterdiği kutlu yoldur. Kur’ân-ı Kerîm’de bu yola “sebîlüllah” denilmektedir. Her müminin en önemli meselesi, Hz. Peygamberin “*Allah’ım! Senden beni doğru yola iletmeni ve o yol-*

¹ Bakara, 2/156.

² Bkz: Âl-i İmrân, 3/185; Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 29/57.

³ Tirmizî, “Zühd”, 44; İbn Mâce, “Zühd”, 3.

da başarılı kılmanı niyâz ederim”⁴ diye dua ettiği sebîlullahı bulmak ve bulduktan sonra da sapmadan dosdoğru yürümektir.

Doğru yola iletmek şüphesiz ki Allah Teâlâ’ya aittir. Bu bağlamda insana düşen görev ise, Allah’ın yolunda olmayı içtenlikle istemek, doğru yolu bulduğunda ise hedefe atılan ok gibi dümdüz gitmek⁵ ve bu yoldan çıkmamak için bütün gayretini sarf etmektir. “*Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz*”⁶ âyeti, insanoğlunun kendi isteğinin ve gayretinin önemini vurgulamaktadır. Bu açıdan tez konusu olarak seçtiğimiz sebîlullah kavramı insan, dünya hayatı ve imtihan olgusuyla doğrudan ilişkili olması; öte yandan Kur’ân-ı Kerîm’de birçok önemli amel ile birlikte kullanılması hasebiyle büyük bir önem arz etmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Kur’ân-ı Kerîm’de insandan beklenen tavır ve duruş iman edip dosdoğru yolda ilerlemesi, bu yolu asla terk etmemesi ve sonuçta Allah’ın rızasını kazanmasıdır. Tüm bu süreç sebîlullah kavramının etrafında şekillenmektedir. Buradan hareketle araştırmamızın temel amacının, hayatın tümünü kapsayan sebîlullah kavramının Kur’ân’daki anlamını ortaya çıkarmak, bu yolun özelliklerini ve yolun sonunda insanları nelerin beklediğini gücümüz nispetinde ortaya koymak olduğunu söyleyebiliriz.

Bu sonuca ulaşabilmek için öncelikle sebîl kelimesinin ve sebîlullah kavramının sözlük manalarının araştırılarak semantik incelemesinin yapılması, kavramın Kur’ân ve hadislerdeki kullanımlarının ve doğru anlamlarının tespit edilmesi hedeflenmektedir.

Konuyla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’in temel bakış açısını tespit etmek, söz konusu âyetleri âlimlerin yorumları ışığında inceleyerek bir sonuca ulaşmak amaçlanmaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI

Kur’ân-ı Kerîm’i daha iyi anlama çabaları önceki asırlarda olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Bu amaçla geliştirilen metotlardan biri konulu tefsir metodudur. Bu metodun ortaya çıkış zamanı olan 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarının, hemen

⁴ Müslim, “Zikir”, 78.

⁵ Hûd, 11/112.

⁶ Ankebût, 29/69.

hemen bütün sosyal ve tabii bilimlerde ihtisaslaşmanın yaygınlaştığı dönem olması dikkat çekicidir. Bilindiği üzere ihtisaslaşma döneminin en önemli özelliklerinden biri, herhangi bir konuyu genel hatlarıyla bilmenin ötesinde, konunun en ince teferruatına varıncaya kadar tüm birimlerine inerek incelemektir. Bunu yaparken de analiz ve sentezler yapıp işlenen konuyu tamamen kavramak ve tümevarım metodu ile de belirli neticelere ulaşmaktır. İşte bu nedenle, asrın insanına çağının diliyle hitap edebilmek için, Kur’ân araştırmaları da bu alana yönelmiştir.⁷

Bu metotta kelime ve ifadeler, odak veya anahtar kavramlar, bir dilin temel yapı taşları olup kültür, medeniyet ve düşünce sistemleri açısından çok önemlidir. Çünkü onlar, topyekûn bir dünya görüşünün ve kâinat tasavvurunun, ayrıca bir zihniyetin özlü ifadesidir.⁸ Bu açıdan herhangi bir metni anlama ve yorumlamada kelime ve ifadelerin bilinmesi ve anlaşılması önemlidir.

Kutsal metinlerin ve dinî nassların anlaşılması ve yorumlanması sürecinde ise, kelime ve ifadelerin anlaşılması diğer metinlere göre daha büyük önem arz etmektedir. Zira kutsal metinlerin gönderildiği insanlara vermek istediği görüş, insana, hayata, varlık ve evrene bakışı, kelime ve ifade formları, kavram kalıpları içerisinde takdim edilmiştir. Başka bir ifadeyle ilahî hitap insanlara kelime, kavram ve ifade örgüsü içinde sunulmuştur. Kelimeler, semantik açıdan en küçük anlamlı birimler olup, ifade ve cümlelerin temel yapı taşlarını oluştururlar. Kavramlar ise nesnelere, dış dünyaya ait varlıkların, objelerin zihinlerdeki tasarımları olup, içerdikleri anlamlarla örgülü birer mana kozasını çağrışırlar. Bu sebeple Kur’ân’ın dünya görüşünü, insan, toplum, hayat, varlık, eşya ve evrene bakışını doğru biçimde anlamak, yorumlamak ve kavramak, yukarıda sözü edilen mana kozalarını, kelime ve kavram yapısını, onların Kur’ân’daki kullanılış biçimlerini bilmekten geçer.⁹

Araştırmamızda semantik inceleme metodu kullanılmış ve öncelikle “سَبَل / s-b-l” kökünden türeyen kelimelerin ve konumuzla ilgili diğer kelimelerin semantik incelemeleri yapılmıştır. Bunun için ulaşabildiğimiz en eski Arapça sözlüklere müracaat edilmiştir. Kelimelerin sözlük anlamlarını ortaya çıkarmak için Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin (175/791) *Kitâbu’l-‘ayn*, Ezherî’nin (370/980) *Tehzîbü’l-luga*, Cevherî’nin (400/1009) dan

⁷ Şahin Güven, “Günümüz Tefsir Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsir Metodu”, **Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar**, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2010, s. 446.

⁸ Hasan Yılmaz, **Semantik Analiz Yönteminin Kur’an’a Uygulanması**, Kurav Yayınları, Bursa 2007, s. 131.

⁹ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 11.

önce) *es-Sihâh*, Râğıb İsfahânî'nin (502/1108) *el-Müfredât*, Zemahşerî'nin (538/1143) *Esâsü'l-belâga*, İbn Manzûr'un (711/1311) *Lisânü'l-Arab*, Zebîdî'nin (1205/1791) *Tâcu'l-'arûs* adlı eserlerine; terim anlamları için ise Cürçânî'nin (816/1413) *et-Ta'rîfât*, Ebü'l-Bekâ'nın (1095/1684) *el-Külliyât* ve Tehânevî'nin (1158/1745) *Mevsû'atü keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm* adlı eserlerine başvurulmuştur.

Takip edilen diğer bir metot ise literatür tarama metodudur. Çalışmamız Kur'ân eksenli olduğu için temel kaynağımız Kur'ân-ı Kerîm'dir. İlgili âyetlerin tefsirleri için Taberî'nin (310/922) *Câmi'u'l-beyân*'ı, İbn Ebû Hâtim'in (327/938) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*'i, Zemahşerî'nin (538/1143) *el-Keşşâf*'ı, Fahreddîn er-Râzî'nin (606/1209) *et-Tefsîru'l-kebîr*'i, Kurtubî'nin (671/1272) *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, Beyzâvî'nin (685/1286) *Envârü't-tenzîl*'i, Neseffî'nin (710/1310) *Medâriku't-tenzîl*'i, İbn Kesîr'in (774/1372) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'i, Şevkânî'nin (1250/1834) *Fethu'l-Kadîr*'i, Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*'ı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (1942) *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsirleri başta olmak üzere, mümkün olduğunca fazla tefsirlerden faydalanılmaya çalışılmıştır. Konularla ilgili Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) maddelerinden yararlanılmaya özen gösterilmiştir. Çalışmamızın temel kaynaklarından birini oluşturan hadisler için Kütüb-i Sitte diye adlandırılan temel hadis külliyyatına başvurulmuştur. Ayrıca çalışmamızda geçen konularla ilgili yazılmış kitap, tez ve makalelerden mümkün olduğunca yararlanma yoluna gidilmiştir.

Âyetlerin Türkçe mealleri için genellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı meâl kullanılmıştır. Asılları Arapça ve Farsça olan kelimelerin, isimlerin ve eserlerin yazımında -başka belirleyici bir kural yoksa- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) imlâ kaideleri esas alınmıştır. Dipnot kullanımında yararlanılan kaynaklar ilk geçtiği yerde tam künyesi ile sonraki yerlerde ise uygun biçimde kısaltılarak verilmiş olup ayrıca çalışmanın sonuna kaynakça eklenmiştir.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmakta olup sonuç ve kaynakça ile tamamlanmaktadır.

Giriş bölümünde konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ön bilgi mahiyetinde tanıtıcı açıklamalara yer verilmiştir.

Birinci bölümde sebîl kelimesi ve sebîlüllah kavramının anlam alanları incelenmiştir. Sebîlüllah kavramını oluşturan iki kelimedeki ilki olan sebîl kelimesinin köken itibarı

ile ilgili olduğu kelime grubu ve bu gruptaki kelimeler ile ilişkisi temel sözlük kaynaklarına müracaat edilerek ortaya konmaya çalışılmıştır. Kelimelerin bağlama göre değişik anlamlar aldıkları vurgulanarak, sebîl kelimesinin Kur’ân’daki anlam çeşitliliği (vücûh) ve eş anlamlıları (nezâir) kullanıldıkları âyetler bağlamında açıklanmıştır. Sebîlullah kavramını oluşturan kelimelerden ikincisi olan Allah lafza-ı celâli hakkında bilgi sunulmuştur. Devamında sebîlullah kavramı hakkında dil âlimlerinin, müfessirlerin ve muhaddislerin görüşleri, âyet ve hadisler çerçevesinde aktarılmaya gayret edilmiştir. Tevbe sûresinin 60. âyetinde geçen ve zekât verilecek sekiz sınıftan biri olarak sayılan “fî sebîlillah” grubu hakkında mütekaddimîn ve müteahhirîn dönemi müfessir ve İslâm hukukçularının görüşleri ile birlikte son asırdaki âlimlerin görüşleri ve ilgili konudaki mana genişlemesinin nedenleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İkinci bölümde, Kur’ân-ı Kerîm’de sebîlullah kavramının anlam çerçevesini ortaya çıkarabilmek için kavram ile benzer ve zıt mana ilişkisi bulunan diğer kavram ve terkipler, ilgili âyetler ve müfessirlerin yorumları ışığında aktarılmaya gayret edilmiştir. Ayrıca sebîlullah kavramının eylemlere bakan yönünü tespit edebilmek amacıyla birlikte kullanıldığı fiiller kısaca tanıtılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Allah yolunda olmanın imanî ve amelî yönden bir mihenk taşı oluşu ve sebîlullahın davranışlara yansımaları incelenmiştir. Fakat bu başlık altındaki konular çok geniş çaplı oldukları için kısa bir girişten sonra sebîlullaha bakan yönleri ele alınmıştır. Devamında Allah yolunu takip edenleri bekleyen mükâfatlar ve Allah yolunu engellemeye çalışanları bekleyen cezalar âyetler ışığında incelenmiştir.

Sonuç bölümünde araştırmamız ile ulaştığımız neticelerin bir özetini yaptıktan sonra çalışmamızın başından sonuna kadar istifade ettiğimiz tüm kaynaklar ayrıntılı künyeleri ile birlikte kaynakça bölümünde belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

**SEBÎLÜLLAH KAVRAMININ
ANLAM ALANI**

1. SEBÎLÜLLAH KAVRAMINI OLUŞTURAN KELİMELER

1.1. SEBÎL KELİMESİ

1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamı

“Sebîl / سَبِيلٌ” kelimesi, “s-b-l / سَبَلٌ” kökünden türemiş olup yol, açık ve büyük yol¹⁰, kolaylıkla ulaşılabilen yol,¹¹ yolun ortası veya çokça kullanılan bölümü¹² manalarına gelen bir isimdir. Sebîl, yol olarak kullanılan yerlerden gidilip gelinmesi alışkanlık haline gelmiş olanına yani sıkça kullanılan çeşidine verilen isimdir.¹³ Bu kökten türeyen kelimelerin çoğunluğu bir şeyin yayılıp gelişmesi, bollaşması ve uzaması manalarını içerir. Yol da uzayıp gittiği¹⁴ ve yeryüzünün bir yerini diğer bir yerine bağlayacak şekilde uzandığı için¹⁵ sebîl diye isimlendirilmiştir. Sebîl kelimesi hem müzekker, hem de müennes olarak kullanılır.¹⁶ Hicaz ahalisinin lügati olan müennes kullanım,¹⁷ Temim ahalisinin lügati olan müzekker kullanımdan¹⁸ daha yaygındır.¹⁹ Ezherî’ye (370/980) göre

¹⁰ İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü’l-‘Arab**, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ty., XI, 319; Mütercim Âsım Efendi, **el-Okyânüsü’l-basît fi tercümeti’l-Kâmûsi’l-Muhît**, I-III, Matbaatü’l-Osmaniye, İstanbul 1305, III, 240.

¹¹ Firûzâbâdî, Muhammed b. Ya‘kub, **Besâ’iru zevi’t-temyîz fi letâ’ifi’l-kitâbi’l-‘azîz**, I-VI, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, Mektebetü’l-İlmiyye, Kahire 1992, III, 185.

¹² Râğıb İsfahânî, **el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân**, tah. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü’l-Ma‘rife, Beyrut, ty., s. 223.

¹³ Ebü’l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el-Kefevî, **el-Külliyât**, tah. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî, Müessesetu’r-Risâle, 3. baskı, Beyrut 1998, s. 513.

¹⁴ İbn Fâris, Ebu Hüseyin Ahmed b. Fâris, **Mu‘cemü mekâyisi’l-luga**, I-VI, tah. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dârü’l-Fikr, yy., 1979, III, 130.

¹⁵ Cebel, Muhammed Hasan Hasan, **el-Mu‘cemu’l-iştikâkî el-mu’essale li-elfâzi’l-Kur’ân**, I-IV, Mektebetü’l-Âdâb, Kâhire 2010, II, 953.

¹⁶ Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, **Kitâbu’l-‘ayn müretteben ‘alâ hurûfi’l-mu‘cem**, I-IV, tah. Abdulhamid Hendâvî, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 214.

¹⁷ Örn: ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي...﴾ “De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah’a çağırırız...” Yûsuf, 12/108.

¹⁸ Örn. ﴿... وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الغَىِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا...﴾ “... Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu yol edinirler...” A‘râf, 7/146.

¹⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 320; Âsım Efendi, **a.g.e.**, III, 240.

kelimenin çoğulu “sübül / سُبُلٌ” olarak gelir²⁰ ve Kur’ân’da sadece bu çoğul kullanılmıştır.²¹ Feyyûmî’ye (770/1368) göre ise bu kelime müzekker kullanımın çoğulu olup müennes kullanımın çoğulu “sübül / سُبُولٌ” şeklinde gelmektedir.²²

Sebîl kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de tüm tekil ve çoğul biçimleriyle beraber toplam yüz yetmiş altı yerde geçmektedir. Allah lafzı ile birlikte (sebîlullah) altmış dokuz kez, aynı manayı ifade edecek şekilde çeşitli zamirlerle birlikte (sebîlihî, sebîlünâ, sebîlî) yirmi iki kez geçmektedir. Yolcu manasındaki “ibnü’s-sebîl” şeklinde beş defa; sevâe, rüşd, reşâd ve kâsîd kelimeleri ile “dosdoğru yol” manası oluşturacak şekilde on bir defa; çeşitli kelimeler ile sebîlullahın dışında kalan küfür yollarını ifade etmek üzere altı defa kullanılmıştır. Bunların dışında tekil biçimde elli dört, çoğul olarak dokuz defa kullanılmıştır.²³

Kelimenin bu kadar çok tekrarlanması, onun Kur’ân’daki anahtar kelimelerden biri olduğunun delillerindedir. İslâm düşüncesi ve Kur’ân semantiği üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Japon şarkiyatçı Toshihiko Izutsu (1993), yol anlamına gelen sebîl ve sırât kelimelerinin, Kur’ân’a özgü dinî mananın biçimlenmesinde açık bir rol oynadıklarını ve dikkatsiz bir okuyucunun bile Kur’ân’ın başından sonuna kadar bu fikirle dolu olduğunu görebileceğini belirterek konu ile alakalı olarak şu izahı yapmaktadır: “Çok açıktır ki sırât veya onun eş anlamlısı olan sebîl, odak bir kelimedir. Her biri kendine özgü bir mana taşıyan ve Kur’ân’ın düşünce sistemine katkıda bulunan büyük bir kelimeler ailesinin başkanı durumundadır. Bu alanın anahtar kelimeleri başlıca üç grupta toplanabilir: 1) Yolun niteliğine ait manalar taşıyan kelimeler. Kur’ân-ı Kerîm bu meseleye yolun düz (müstakîm ve seviyy, vs.) yahut eğri (‘ivec, mu’avvec vs.) oluşu noktasından bakar. 2) İnsanın iradesini yahut doğru yola sevk edilip edilmediğini gösteren kelimeler. (hüdâ, ihtidâ, reşâd vs). 3) Doğru yoldan ayrılmayı bildiren kelimeler. (dalâl, ğavâye, teyhe vs.)”²⁴ Allah Teâlâ, düz veya eğri yolların bulunduğunu ve insanın iradesinin hangisine tabi olması gerektiğini vahiy ile bildirmiştir. Buna göre kişi, ömür boyu ilerleyeceği hidayet ya da dalâlet yolu-

²⁰ Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbü’l-luga**, I-XV, tah. Heyet, Dârü’l-Mısriyye, Kahire, ty., XII, 436.

²¹ Örn. bkz: Mâide, 5/16; En‘âm, 6/153; Nahl, 16/15, 69; İbrâhîm, 14/12.

²² Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, **el-Misbâhu’l-münîr**, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1987, s. 101.

²³ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, **el-Mu‘cemü’l müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, s. 341-344.

²⁴ Toshihiko Izutsu, **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar, İstanbul, ty. s. 39-40.

nu kendi iradesi ile seçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de tüm bu süreç yol kelimesinin etrafında anlatılmaktadır.

İnsan, hayatını sürdürmesi ve geçimini sağlaması için gitmesi gereken yerlere yollar aracılığıyla ulaşmaktadır. Bundan mülhem olarak hedefe ulaştıran ve maksuda erdiren faaliyetlerin tümüne sebîl (yol) adı verilmiştir. Ebû Hayyân el-Endelûsî (745/1344), sebîl kelimesinin bu özelliğini “insanı arzu ettiği şeylere ulaştıran vasıtalar hakkında kullanılır” diyerek vurgulamaktadır.²⁵ İsmail Hakkı Bursevî (1137/1724), sebîl kelimesini “eğer genel olarak kullanılırsa itaat yollarının hepsini kapsar, fakat mutlak olarak söylenirse cihada has kılınır” şeklinde açıklamıştır.²⁶ Mütercim Âsım Efendi (1235/1819) ise şu tanımlı yapmaktadır: “Lisân-ı şer’ide mütedâvil sebîl-i ilâhî, mutlakan tekarrüb-ü ilallâh şerefine muvassıl olan mezheb ve mesleğe ve ekserî gazâ ve cihada itlâk olunur.”²⁷ Bu manadaki kullanışa Ankebût sûresinin 69. âyeti örnek verilebilir:

﴿ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴾

“Bizim uğrumuzda cihad edenleri biz elbette yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allah, iyilik edenlerle beraberdir.”

Allah Teâlâ'nın ileticeğini haber verdiği yollar, O'nun rızasına, dolayısıyla da cennete götüren ameller ve hayır yollarıdır.²⁸ Âyette “yollarımıza” şeklinde çoğul halin kullanılması, -Kur'ân'da sıkça ifade edildiği gibi- Allah'ı bilip tanımaya (marifet)²⁹ götüren birçok yol bulunduğu gerçeğine işaret etmektedir.³⁰

“Allah rızası için” ve “Allah'ın uğrunda” manalarını içeren sebîlullah kavramı, bazen çok kullanımdan dolayı kısaltılarak sadece sebîl kelimesi ile karşılanmıştır. Bu yüzden “es-sebîl / السَّبِيلُ” dendiğinde “Allah'ın yolunda, Allah rızası için vakfedilen, ücretsiz olan,

²⁵ Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf, **el-Bahru'l-muhît**, I-VIII, tah. Adil Ahmed Abdulmevcud – Ali Muhammed, Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1993, II, 73.

²⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, **Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân**, I-X, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1330, III, 454.

²⁷ “Şeriat dilinde geçerli olan ilâhî yol (sebîlullah), kesinlikle Allah'ın rızasını kazanmaya götüren mezheb (tutulan yol), meslek (yapılan iş) ve çoğunlukla da savaş ve cihad için kullanılır.” Âsım Efendi, **a.g.e.**, III, 240; Girîdî, Sırrı Paşa, **Sırr-ı İnsân**, Dersaadet 1312, s. 59.

²⁸ Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, **el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl**, tah. Halil Me'mûn Şeyha, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2005, s. 824.

²⁹ Râzî, Fahrredîn Muhammed b. Ömer, **Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)**, I-XXXII, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1981, XXVI, 95.

³⁰ Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı, Meal-Tefsir**, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 5. basım, İstanbul 2002, s. 818.

meccanen” manaları kastedilmiş olmaktadır. Bu kullanıma “مَكْتَبُ السَّبِيلِ” (ücretsiz okul), “كَاتِبُ السَّبِيلِ” (ücret almayan kâtip) kullanımları örnek verilebilir.³¹ “Cins isimler mutlak olarak zikredilirse yalnızca hak olanı ifade eder” kuralı gereği Kur’ân’da mutlak olarak kullanılan sebîl kelimeleri “Allah’ın yolu, hak yol, dosdoğru yol” anlamlarına gelmektedir.³² Örneğin Zuhrûf sûresinin 37. âyetindeki sebîl kelimesi “doğru ve hak yol olan İslâm dini” manasındadır:

﴿وَأَنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ﴾

“Şüphesiz bunlar (şeytanlar) onları hak yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar.”³³

Sebîl kelimesi, kendisi ile hayır veya şer herhangi bir hedefe ulaşılan vasıtaların tümü hakkında³⁴ hassaten de Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla, O’nun yolunda yapılan mal ve can fedakârlığını, cihadı, yol kenarlarında kuyu açmayı, boş arazilere yolcuların konaklanması için hanlar bina etmek gibi davranışları, hibeleri ve bağışları³⁵ ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca sebîl kelimesi buradan hareketle mecaz olarak diğer insanların faydasına vakfedilen müesseseler için de kullanılır olmuştur. Özellikle bizim kültürümüzde sebîl denildiğinde, karşılık beklemeden hayır için dağıtılan içme suyu veya büyük şehirlerin işlek caddeleri üzerinde ve genellikle camilere bitişik olarak yapılmış içme suyu dağıtılan taş yapı veya çeşmeler anlaşılmaktadır.³⁶

1.1.2. S-B-L Kökünden Türeyen Diğer Kelimeler

“سَبِيلُ / s-b-l” kökünden türeyen kelimelerin genel olarak iki temel anlamı vardır.

Bunların ilki, bir şeyin kesintisiz olarak sürmesi, yayılıp gelişmesi, bollaşması ve uzaması; ikincisi ise bir şeyin yukarıdan aşağıya doğru inmesi, düşmesi veya bırakılmasıdır.³⁷ Her iki gruptaki kelimelerde de ortak olarak bolluk, bereket ve kolaylık manaları hemen göze

³¹ Reinhart Dozy, *Tekmiletü'l-me'âcimi'l-'Arabiyye*, I-X, çev. Muhammed Selîm Nu'aymî, Dârü'r-Reşîd, Bağdat 1980, VI, 29.

³² İsfahânî, *a.g.e.*, s. 223.

³³ Ayrıca bkz: Furkân, 25/17; Ankebût, 29/38; Ahzâb, 33/4.

³⁴ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 223.

³⁵ Dozy, *a.g.e.*, VI, 30.

³⁶ Nur Urfalıoğlu, “Sebil”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 249.

³⁷ İbn Fâris, *a.g.e.*, III, 129.

çarpmaktadır. Çünkü herhangi bir şeyin aşağıya doğru inişinde veya düşüşünde bir kolaylık olduğu gibi, bir şeyin yayılıp genişlemesinde ve uzamasında da bolluk manası vardır.³⁸

“سَبِيلٌ / s-b-l” kökünden türeyen kelimelerin temel mana gruplarına göre kullanım örnekleri şöyledir:

1.1.2.1. Bir Şeyin Yayılıp Gelişmesi, Bollaşması ve Uzaması

“سَبِيلٌ / s-b-l” kökünün ism-i fâili olan “sâbil / سَابِلٌ” yolcu, bir yola giren ve o yolda yolculuk eden kişi için kullanılmakta olup çoğulu “sâbile / سَابِلَةٌ” olarak gelmektedir.³⁹ Aynı zamanda “sâbile / سَابِلَةٌ” ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yollarda gelip giden⁴⁰ yolcu kabilelerine denir ki onun da çoğulu “sevâbil / سَوَابِلٌ” olarak gelmektedir.⁴¹ “سَبِيلٌ” tamlaması “girilmiş ve tutulmuş yol” manasındadır.⁴² Aynı kökten gelen “sebel / سَبَلٌ” kelimesi göz damarlarının örümcek ağına benzer bir şekil alarak gözde meydana getirdiği perdeleme sonucu oluşan hastalığa verilen bir isimdir.⁴³ Bu anlamda “işlek ve birçok yolun bir araya gelmesiyle oluşan modern sistem / yol” anlayışına da atıfta bulunuluyor olabilir.⁴⁴ Kelimedeki bolluk manasından hareketle “أَسْبَلَتِ الطَّرِيقُ” şeklindeki kullanım “yolu kullanan kabileler çoğaldı, yani yol işlek oldu” demektir.⁴⁵ Aynı şekilde “طَرِيقٌ مَسْبُولٌ” tamlaması “işlek yol” için kullanıldığı gibi⁴⁶ “çokça izlenen yöntem” manasında da kullanılmaktadır.⁴⁷

Bolluk ifadesi “bir malı Allah yolunda vakfedip bol bol harcamak” manasına gelen “sebbele / سَبَّلٌ” fiilinde açıkça görülmektedir.⁴⁸ “سَبَّلْتُ الثَّمَرَةَ” “bir ürün, hayır yollarında ve

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ramazan Ege, “Tarîk, Sebîl, Sırât ve Şir‘a Kelimelerinin Arap Dili Açısından Mukayeseli Anlamları ve Kur‘ân-ı Kerîm’de Kullanılışları”, **DEÜİF Dergisi**, İzmir 2004, sy. 19, s. 21-59.

³⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 223.

⁴⁰ İbn Fâris, **a.g.e.**, III, 130.

⁴¹ Ferâhîdî, **a.g.e.**, II, 214; Ezherî, **a.g.e.**, XII, 438, İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 320.

⁴² İsfahânî, **a.g.e.**, s. 223.

⁴³ Cevherî, İsmâil b. Hammâd, **es-Sihâh (Tâcu’l-luga ve Sihâhu’l-Arabiyye)**, tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, I-VII, Dârü’l-İlm li’l-melâyîn, Beyrut 1990, IV, 1724; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 322.

⁴⁴ Ege, “**a.g.m.**”, s. 37.

⁴⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 320.

⁴⁶ Ege, “**a.g.m.**”, s. 36.

⁴⁷ Ferâhîdî, **a.g.e.**, II, 214.

⁴⁸ Ferâhîdî, **a.y.**

iyilik çeşitlerinde sarf edildi, bol bol verildi” demektir.⁴⁹ Hz. Peygamber, Hayber’deki hurma bahçesi hakkında soru soran Hz. Ömer’e: “أَحْبِسْ أَصْلَهَا وَسَبِّلْ ثَمَرَتَهَا” (*Onun aslını [Allah için] hapsed ve [gelirini] tasadduk et*)⁵⁰ buyurmuşlardır. Yani “bahçeyi Allah için vakfedip ürününü vakfettiğin kişilere harca” demektir.

Kişi, herhangi bir malı vakfettiği zaman “سَبِّلَ الشَّيْءِ” denilir ki sanki o malı herkesin ulaşabileceği işlek bir yol kılmış gibidir.⁵¹ Hollandalı şarkiyatçı Reinhart Dozy’e (1883) göre “sebbele / سَبِّلَ” fiili, “bir şeyi meccanen, bedava vermek” manasındadır. Örneğin “سَبِّلَ الْمَاءِ مَجَّانًا” cümlesi “(susayanlara) suyu bedava verdi”, demektir. Ama çok kullanımdan dolayı “meccânen / مَجَّانًا” kelimesi söylenmez ve kısaca “سَبِّلَ الْمَاءِ” denilir.⁵² Müslüman dil âlimlerine göre ise bu kullanım, yukarıda da açıkladığımız gibi “سَبِّلَ الشَّيْءِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” (bir şeyi Allah rızası için bol bol verdi) manası içermekte olup, “Allah’ın rızasına ulaşmak maksadıyla karşılık beklemeden verme” manası öne plana çıkmaktadır.⁵³

“ekin başak bağladı, başaklandı”⁵⁴ demektir ki başak olgunlaşmış geliştiği için bu kelime kullanılmış olabilir. “أَسْبَلَ الدَّمْعَ” “çok gözyaşı döktü, gözyaşları birbiri ardınca aktı”, demektir.⁵⁵ “أَسْبَلَ عَلَيْهِ” mecazen⁵⁶ “aleyhinde çok söz söyledi” manasında kullanılmaktadır.⁵⁷ “سَبِّلَ فُلَانًا” ise “filan çokça sövüp saydı”, demektir.⁵⁸ Bu kullanımların hepsinde bolluk ve çoğalma manaları açıkça görülmektedir.

⁴⁹ Feyyûmî, **a.g.e.**, s. 101.

⁵⁰ Nesâî, “Ahbâs”, 3; İbn Mâce, “Sadakât”, 4.

⁵¹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 320.

⁵² Dozy, **a.g.e.**, VI, 27.

⁵³ Ferâhîdî, **a.g.e.**, II, 214; Feyyûmî, **a.g.e.**, s. 101; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 320.

⁵⁴ Cevherî, **a.g.e.**, IV, 1723.

⁵⁵ Cevherî, **a.y.**; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 321; Vankulu, Muhammed b. Mustafa, **Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî - [Lügât-i Vankulu]**, I-II, Dârü’l-Tıbbâti’l-ma‘mûra, Kostantiniye (İstanbul) 1217, II, 299.

⁵⁶ Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer, **Esâsü’l-Belâga**, I-II, tah. Muhammed Bâsil, Dârü’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1998, I, 436.

⁵⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, III, 240.

⁵⁸ Şertûnî, Said el-Hûrî, **Akrabü’l-mevârid**, I-III, Mektebetü Âyetullâhi’l-‘Uzmâ el-Maraşî, Kum 1403, I, 492.

1.1.2.2. Bir Şeyin Yukarıdan Aşağıya Düşmesi, İnmesi, Bırakılması

Bu mana grubuna en güzel örnek “esbele / أُسْبِلَ” fiilidir. Mesela “أُسْبِلَ الرَّجُلُ الْمَاءَ” (adam suyu döktü)⁵⁹; “أَلْفَرَسُ أُسْبِلَ ذَنْبَهُ” (at, kuyruğunu aşağı saldı); “الْمَرْأَةُ أُسْبِلَتْ ذَيْلَهَا” (kadın eteğini aşağı saldı)⁶⁰; “أُسْبِلَ إِزَارَهُ” (elbisesini aşağı saldı), demektir.⁶¹ Kişi elbisesini uzun tutup yerlerde sürüklediğinde “أُسْبِلَ فَلَانٌ نِيَابَهُ” denilir.⁶² Bir hadis-i şerifte, bu fiilden türetilen “müsbil / مُسْبِلٌ” kelimesi yürürken kibrinden dolayı⁶³ “elbisesini yerlerde sürükleyen kişi” manasında kullanılmıştır.⁶⁴ Benzer şekilde “رَجُلٌ مُسْبِلٌ” “âdeti vechiyle her zaman elbisesini yerlerde sürükleyen adam” demektir.⁶⁵ “Sebel / سَبِيلٌ” kelimesi de şu hadis-i şerifte “topuktan aşağı sarkıtılmış elbise” manasında kullanılmıştır: “Kim kibirden dolayı elbisesini (yerde) sürüklerse Allah ona kıyamet günü bakmaz.”⁶⁶ Ayrıca burun,⁶⁷ sövüp saymak,⁶⁸ başak,⁶⁹ yağmur,⁷⁰ sağanak yağın yağmur,⁷¹ buluttan dökülen ama yeryüzüne ulaşmamış, havada akmaya devam eden yağmura da “sebel / سَبِيلٌ” denilmektedir.⁷²

Yağmur, hem yukarıdan aşağıya doğru inmesi, hem de kendisinde bolluk ve bereket barındırması sebebiyle “esbele / أُسْبِلَ” fiili ile kullanılmıştır. Örneğin “أُسْبِلَ الْمَطَرُ” “yağmur iri ve yoğun olarak yağdı” demektir.⁷³ Zemahşerî, yağmurun yoğunluğundan do-

⁵⁹ Feyyûmî, **a.g.e.**, s. 101.

⁶⁰ Ferâhîdî, **a.g.e.**, II, 214; Ezherî, **a.g.e.**, XII, 437.

⁶¹ Cevherî, **a.g.e.**, IV, 1723.

⁶² İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 321.

⁶³ Ezherî, **a.g.e.**, XII, 437; İbnü'l-Esîr, Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddîn, **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser**, I-V, tah. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Mektebetü'l-İslâmiyye, yy., 1963, II, 339; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 321.

⁶⁴ “Üç kişi vardır ki Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz, onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz; Onlar: “Elbiselerini sürüyerek yürüyen, yaptığı iyiliği başa kakan ve malına yalan yeminle revaç verip satmaya çalışandır.” Müslim, “İman”, 171; Ebu Dâvûd, “Libâs”, 25; Nesâî, “Büyü”, 5.

⁶⁵ Ferâhîdî, **a.g.e.**, II, 214.

⁶⁶ İbn Mâce, “Libâs”, 6; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, II, 339.

⁶⁷ Fîrûzâbâdî, Muhammed b.Yakub, **el-Kâmûsü'l-muhît**, tah. Muhammed Na'im, Müessesetü'r-Risâle, 8. baskı, Beyrut 2005, s. 1012.

⁶⁸ Fîrûzâbâdî, **a.y.**

⁶⁹ Cevherî, **a.g.e.**, IV, 1723.

⁷⁰ Ferâhîdî, **a.g.e.**, II, 214; Ezherî, **a.g.e.**, XII, 437; Cevherî, **a.g.e.**, IV, 1723.

⁷¹ İbn Fâris, **a.g.e.**, III, 130; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 321.

⁷² Cevherî, **a.g.e.**, IV, 1723; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 321.

⁷³ Cevherî, **a.g.e.**, IV, 1723.

layı sanki araya bir perde inmiş gibi göz gözü görmemesi durumunun, mecazen bu kelime ile ifade edildiğini kaydetmektedir.⁷⁴ “Süble / سُبُلَةٌ ” kelimesi ise “geniş alana yağın kuvvetli sağanak yağmur”, demektir.⁷⁵ “Sebele / سَبَلَةٌ ” kelimesi “bıyık, bıyıkların iki tarafının burnun tam altındaki birleşme yeri”, demektir.⁷⁶ Bıyıgın bu kelime ile ifade edilmesinin nedeni aşağıya doğru inen durumlarıdır.⁷⁷ Aynı kökten türeyen bu kelimelerdeki bırakılma, düşme ve inme manaları açıkça görülmektedir.

1.1.2.3. Sebîl Kelimesinin Farklı Kullanımlarına Örnekler

Sebîl kelimesi, yukarıdaki temel kullanımlarına ek olarak şu şekillerde de kullanılmaktadır:

“عَلَى سَبِيلِ الْمِثَالِ” (Mesela, örneğin, söz gelimi, söz gelişi, söz temsili, örnek olarak); “عَلَى سَبِيلِ التَّمَثِيلِ” (açıklayıcı olarak, açıklama kabilinden); “عَلَى سَبِيلِ التَّجْرِبَةِ” (deneyerek, deneme yolu ile, deneme mahiyetinde); “عَلَى سَبِيلِ الْفُكَاہَةِ” (şakadan, şaka olarak); “ضَاقَتْ بِهِ السُّبُلُ” (önündeki problemleri çözme konusunda aciz kaldı, çıkmaza girdi, çıkar yol bulamadı); “لَيْسَ عَلَيَّ فِي ذَلِكَ سَبِيلٌ” (bunu yaptığım için beni kimse ayıplayamaz, bunu yapmakta gayet de haklıyım);⁷⁸ “عَلَى سَبِيلِ الْأَحْتِيَاظِ” (önlem olarak, ihtiyaten);⁷⁹ “إِعْتَرَضَ سَبِيلَهُ” (birinin yolunu kapatmak, yolunu kesmek);⁸⁰ “عَلَى سَبِيلِ الْحَصْرِ” (ayrıntılı olarak, etraflıca, tereffuatıyla);⁸¹ “مُضِيَ سَبِيلُهُ / لِسَبِيلِهِ” (ölmek, vefat etmek);⁸² “إِنْتَهَجَ / اسْتَنْهَجَ سَبِيلَهُ” (birinin tuttuğu yolu tutmak, birinin yolunu izlemek);⁸³ “لَيْسَ إِلَيَّ عَمَلٌ كَذَا سَبِيلٌ” (bu işi yapmanın yolu yok); “مَهَّدَ لَهُ السَّبِيلَ” (ona yardım etti), “أَطْلَقَ أَوْ خَلَّى أَوْ أَحْلَى سَبِيلَهُ” (hürriyetine kavuşturdu, serbest

⁷⁴ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, I, 435.

⁷⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 321.

⁷⁶ Ferâhîdî, *a.g.e.*, II.214; İbn Manzûr, *a.y.*

⁷⁷ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 223.

⁷⁸ Serdar Mutçalı, *Arapça – Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 376.

⁷⁹ Mutçalı, *a.g.e.*, s. 203.

⁸⁰ Mutçalı, *a.g.e.*, s. 561.

⁸¹ Mutçalı, *a.g.e.*, s. 173.

⁸² İbrâhîm Mustafa ve diğerleri, *el-Mu‘cemü'l-vasîf*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, s. 875.

⁸³ İbrâhîm Mustafa ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 957.

bıraktı) manasında olup özellikle gözüaltına alındıktan sonra salıvermeyi ifade etmekte kullanılmaktadır.⁸⁴

1.1.3. Kur'ân'da Sebîl Kelimesinin Anlam Çeşitliliği

Kur'ân-ı Kerîm'de bir kelimenin farklı âyetlerde farklı anlamlarda kullanılmasına “vücûh” denilmektedir.⁸⁵ Arapça'da kelimeler, karinelerin işaret ettiği bağlamda kullanılmakta ve içerdikleri manalar da bu bağlama göre farklılaşmaktadır. Bu itibarla sebîl kelimesi sözlükte temel anlamı itibariyle yol manasına gelmekle beraber, Kur'ân'da geçtiği bağlama göre değişik anlamlar almaktadır. Örneğin Mukâtil b. Süleyman (150/767), *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eserinde on dört farklı manada; İbnü'l-Cevzî (597/1200), *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir* adlı eserinde on bir farklı manada; Dâmegânî (478/1085), *Kâmûsu'l-Kur'ân* adlı eserinde on dört farklı manada kullanıldığını kaydetmişlerdir. Bu üç kitapta bulunan manalar birleştirilip toplam on altı başlık halinde şöyle sıralanabilir:

1.1.3.1. Allah'a İtaat Yolunda / Uğrunda

Sebîl kelimesi Allah lafzı ile birlikte kullanıldığında Allah'a itaat yolunda / uğrunda manalarını ihtiva etmektedir.⁸⁶ Örnek olarak Bakara sûresinin 195. âyeti verilebilir:

﴿ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ... ﴾

“Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın ...”

Bu âyet, Allah'a itaat ettiğinizi göstermek için O'nun uğrunda mallarınızdan infâk edin manasına gelmektedir.⁸⁷ Yine Nisâ sûresinin 76. âyetinde müminler şöyle tarif edilmiştir:

﴿ الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ ... ﴾

“İman edenler Allah yolunda savaşır, inkâr edenler de tâğût yolunda savaşır...” Yani iman edenler, Allah'ın emirlerine itaat uğrunda savaşır, demektir.

⁸⁴ Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*, I-IV, Âlemü'l-kütüb, Kahire 2008, II, 1031.

⁸⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2012, s. 344.

⁸⁶ Mehmet Okuyan, *Kur'ân'da Vücûh ve Nezâir -Çokanlamlı Kavramlar, Kelimeler ve Edatlar-*, Etüt Yayınları, Samsun 2001, s. 223.

⁸⁷ Mukâtil b. Süleymân el-Ezdî, *Kitâbu tefsîri'l-hamsi mi'e 'âye mine'l-Kur'ân*, tah. Isalah Goldfeld, Dârü'l-Meşrik, Şifâ Amr (Filistin) 1980, s. 52.

﴿ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴾

“Onlar (halkı) Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir. Hem de onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir.”⁸⁸

Kurtubî, yukarıdaki âyette geçen sebîl kelimesini “iman ve itaat” ile tefsir etmekte ve “Allah’a iman ve itaatten alıkoyma” manası vermektedir.⁸⁹

Sebîl kelimesinin Allah lafza-ı celâli ile birlikte (sebîlullah) “Allah’a itaat yolunda / uğrunda” manasına gelen bu kullanımı Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok yerinde geçmektedir.⁹⁰

1.1.3.2. Yeterlilik, Güç ve İmkân Bulabilmek

Hac ibadeti ile ilgili olan Âl-i İmrân sûresinin 97. âyeti şöyledir:

﴿ ... وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ... ﴾

“... Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...”

Bu âyetteki sebîl kelimesi “güç yetirmek ve imkân bulmak” manalarına gelmektedir.⁹¹ Hz. Peygamber, buradaki sebîl kelimesinin ne olduğunu soran bir sahabîye “*binit ve azıktır*”⁹² diye cevap vermiştir. Fahreddîn Râzî, âyetteki sebîl kelimesini şöyle açıklamaktadır: “Bir şeye yol bulabilmek, o şeye ulaşmaya imkân bulabilmek demektir. Kişinin hacca imkân bulabilmesinin ölçüsü de beden sağlığının iyi olması, yolculuğu esnasında herhangi bir nedenle ölüm korkusunun bulunmaması, bütün borçlarını ödeyip yolculuk giderlerini karşılamaya yetecek kadar paraya sahip olması ve bakmakla yükümlü olduğu kişilere (ailesine) hac yolcuğu süresince yetecek kadar para bırakabilmesidir. Aksi halde hacca imkânı olmadığı (yol bulamadığı) için hac ona farz olmaz.”⁹³

⁸⁸ Hûd, 11/19.

⁸⁹ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân**, tah. Abdullah et-Türkî, I-XXIV, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2006, XI, 92.

⁹⁰ Âyetler hakkındaki açıklamalar için bkz: Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî, **el-Vücûh ve’n-nezâ’ir fi’l-Kur’âni’l-Azîm**, tah. Hatim Salih ed-Dâmin, Merkezu Cum’ati’l-Mâcid, 1. baskı, Bağdat 2006, s. 192; İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâluddîn, **Nüzhetü’l-a’yüni’n-nevâzir fi ‘ilmi’l-vücûh ve’n-nezâ’ir**, tah. Muhammed Abdülkerîm er-Râzî, Müessesetü’r-Risâle, 3. baskı, Beyrut 1987, s. 364.

⁹¹ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve’n-nezâ’ir**, s. 192; İbnü’l-Cevzî, **Nüzhetü’l-a’yün**, s. 365.

⁹² Tirmizî, “Tefsîru’l Kur’ân”, 4; İbn Mâce, “Menâsik”, 6.

⁹³ Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, VIII, 168; Ayrıca bkz: Komisyon (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümü), **Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, I-V, DİB Yayınları, 2. baskı, Ankara 2006, I, 639.

1.1.3.3. Çıkış, Çare, Çözüm Yolu

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in ve İslâmiyet'in azılı düşmanlarından olan Velîd b. Mugîre ve onun arkadaşlarının içine düştükleri sapıklıktan çıkıp iman etmeye bir yol bulamayacaklarını şu âyette haber vermektedir:

﴿ أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴾

“Bak, senin için ne türlü benzetmeler yaptılar da saptılar. Artık onlar (çıkış⁹⁴) yolu bulamazlar.”⁹⁵

Ayrıca Abese sûresinin 20. âyetinde geçen sebîl kelimesine de “çıkış” manası verilmiştir:

﴿ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسْرَهُ ﴾

“Sonra ona (doğum anında ana rahminden çıkış⁹⁶) yolu(nu) kolaylaştırdı.”

1.1.3.4. Âdet, Gidişât

Cahiliye Araplarının eskiden beri uyguladıkları üvey anneleri ile evlenme âdeti, Nisâ sûresinin 22. âyetiyle yasaklanmış ve şöyle kötülenmiştir:

﴿ وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا ﴾

“Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu bir hayâsızlık, öfke ve nefret gerektiren bir iştir. Bu, ne kötü bir yoldur.”⁹⁷

Araplar cahiliye devrinde babalarından kalan mallara mirasçı oldukları gibi dul kalan üvey annelerine de mirasçı olurlardı. Baba ölünce büyük oğlu cübbesini çıkarıp üvey annesinin üzerine atarak ona sahip olduğunu ilân eder ve onunla evlenirdi. Bu uygulama yaygın bir cahiliye geleneği olduğundan diğer evlilik yasaklarından ayrı olarak⁹⁸ özel bir

⁹⁴ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve'n-nezâ'ir**, s. 192; Taberî, **a.g.e.**, XIV, 613-614; İbnü'l-Cevzî, **Nüzhetü'l-a'yün**, s. 365.

⁹⁵ İsrâ 17/48; Ayrıca bkz: Furkân, 25/9.

⁹⁶ Mukâtil b. Süleymân el-Ezdî, **et-Tefsîrü'l-kebîr -Tefsîru Mukâtil b. Süleymân**, I-IV, tah. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Merkezi tahkîki't-türâs, yy., 1988, IV, 592; Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, XXXI, 61; Fîrûzâbâdî, **Besâ'ir**, III, 187.

⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve'n-nezâ'ir**, s. 192; İbnü'l-Cevzî, **Nüzhetü'l-a'yün**, s. 365.

⁹⁸ Bu âyetten sonraki âyetlerde evlenilmesi haram olan diğer kadınlar sayılmaktadır. Bkz: Nisâ, 4/23-24.

vurgu ile - taraflar isteseler bile- kayıtsız ve şartsız yasaklanmıştır.⁹⁹ Âyetteki sebîl kelimesi bu âdeti ifade etmek için kullanılmıştır.

Aynı şekilde İsrâ sûresinin 32. âyetinde cahiliye döneminde çok yaygın olan zina âdeti yerilmiş ve yasaklanmıştır:

﴿ وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا ﴾

“Zinaya yaklaşmayın. Gerçekten o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur (âdettir.)”¹⁰⁰

1.1.3.5. Sebep, Bahane

Nisâ sûresinin 34. âyetinde, aile içi geçimsizliklerin çözümünde erkeklerin takip etmek zorunda oldukları sıra açıklandıktan sonra şöyle buyrulmaktadır:

﴿ ... فَإِنْ أَطَعْتُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا ... ﴾

“... Eğer size itaat ederlerse aleyhlerine başka bir yol (bahane, sebep¹⁰¹) aramayın ...”

Bu âyet ile emredilen, itaat ettikten sonra onları üzme veya dövmek için¹⁰² aleyhlerine bir bahane, sebep, kusur aranmaması ve onların affedilmeleridir.

Ömer Nasuhî Bilmen (1971), bu âyeti şöyle tefsir etmektedir: “Eşleriniz öyle bir muameleden sonra size itaat ederlerse artık kınamak ve eziyet vermek için onların aleyhlerinde bir yol aramayınız. Artık vaktiyle olan kötü hâli, hiç olmamış gibi telâkki ediniz. Çünkü günahattan tövbe eden hiç günah işlememiş gibi olur. Cenâb-ı Hak şanının yüceliğine rağmen sizleri tövbe edince affettiği gibi siz de eşleriniz size itaat ettikleri takdirde onları affetmeli değil misiniz?”¹⁰³

⁹⁹ Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, I-VIII, sad. İsmail Karaçam ve diğerleri, Azim Dağıtım, İstanbul, ty., II, 535.

¹⁰⁰ Benzer kullanımlar için bkz: Furkân, 25/34, 42, 44; Ankebût, 29/12.

¹⁰¹ İbnü'l-Cevzî, **Nüzhetü'l-a'yün**, s. 365; Fîrûzâbâdî, **Besâ'ir**, III, 187.

¹⁰² Mahallî, Celâleddin – Süyûtî, Celâleddin, **Tefsîru'l-Celâleyn**, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, ty., s. 106.

¹⁰³ Ömer Nasuhî Bilmen, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri**, I-VIII, İpek Yayınları, İstanbul, ty., II, 51.

1.1.3.6. Din

Allah Teâlâ, Nisâ sûresinin 115. âyetinde, insanları şöyle uarmaktadır:

﴿ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴾

“Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Elçi’ye karşı gelir ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu döndüğü yola yöneltiriz ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir gidiş yeridir orası!”

Âyette geçen sebîl kelimesine “müminlerin din olarak takip ettikleri yollar” anlamı verilmiştir.¹⁰⁴ Burada yoldan maksat Resûlullah’ın yolu olan İslâm dinidir. Müminler bu yolu takip ettikleri için ve ettikleri sürece doğru yoldadırlar; onun yoluna karşı çıkanlar ise -bu manada- müminlerin yoluna da karşı çıkmış olmaktadır. Müminlerin yolundan ayrılma eylemi, cehennemle cezalandırıldığına göre burada yoldan maksadın “din ve dini oluşturan inanç, hükümler ve davranışlar” olduğu anlaşılmaktadır.”¹⁰⁵

Allah Teâlâ, Hz. Peygambere müşriklere karşı şu gerçeği ilan etmesini emretmiştir:

﴿ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴾

“De ki: “İşte bu benim yolumdur (dinimdir)¹⁰⁶. Ben ve bana uyanlar, bilerek Allah’a çağırırız. Allah’ın şanı yücedir. Ben, Allah’a ortak koşanlardan değilim.”¹⁰⁷

Râzî, bu âyet hakkında şunları kaydetmektedir: “Müfessirler şöyle demişlerdir: ‘Ey Muhammed, onlara de ki: Kendisine çağırdığım bu davet, üzerinde olduğum bu yol, kendi sünnetim ve kendi yolumdur.’ Bu âyette din, yol olarak isimlendirilmiştir. Çünkü din, sevaba götüren bir yoldur. Bil ki, sebîl kelimesi sözlükte yol manasınadır. Araplar, inançları insanın üzerinde yürüyüp cennete gideceği yola benzetmişlerdir.”¹⁰⁸ Kurtubî ise âyetteki sebîl kelimesini şöyle tefsir etmektedir: “Ey Muhammed de ki: ‘Bu, benim yolum, sünnetim ve minhâcımdır.’ Davetim ve dinim diye de tefsir edilmiştir fakat bunların manaları birdir.”¹⁰⁹ Ebû Abdurrahmân el-Hîrî (430/1039’dan sonra), diğer âlimlerden farklı olarak

¹⁰⁴ Mahallî – Süyûtî, a.g.e., s. 123.

¹⁰⁵ Komisyon, Kur’ân Yolu, II, 145.

¹⁰⁶ Mukâtil b. Süleyman, el-Vücûh ve’n-nezâ’ir, s. 192; İbnü’l-Cevzî, Nüzhetü’l-a’yün, s. 365.

¹⁰⁷ Yûsuf, 12/108.

¹⁰⁸ Fahreddîn Râzî, a.g.e., XVIII, 229.

¹⁰⁹ Kurtubî, a.g.e., XI, 469.

bu âyetteki sebîl kelimesine “mesele” anlamı verir ki o zaman âyetin manası şöyle olur: “İşte bu, benim meselemdir, derdimdir.”¹¹⁰

Şu âyetlerde de sebîl kelimesinin din manasındaki kullanımı vardır:

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ﴾

“Allah’a ve peygamberlerine inanmayanlar, Allah’ı tanıyıp peygamberleri tanımayarak aralarında ayırım yapmak isteyenler, ‘Peygamberlerin kimine inanırız, kimine inanmayız’ diyerek küfür ile iman arasında bir yol tutmak (yeni, uyduruk bir din oluşturmak) isteyenler.”¹¹¹

﴿ ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ ... ﴾

“Rabbinin yoluna (yani dinine) hikmetle ve güzel öğütle çağır ...”¹¹²

Kur’ân’da sebîl kelimesinin din manasında kullanıldığı pek çok âyet vardır.¹¹³

1.1.3.7. Yol

Kur’ân’daki birçok sebîl kelimesi, gerçek manası olan “maddî yol” anlamında kullanılmıştır. Özellikle Allah Teâlâ’nın yeryüzünü insanların yaşamasına uygun olarak yarattığını bildiren âyetlerde geçen çoğul şekildeki “sübül / سُبُل” kelimeleri gerçek yolları ifade etmektedir.¹¹⁴ Sebîl kelimesinin yol manasında kullanımına Nisâ sûresinin 98. âyeti örnek verilebilir. Şöyle ki; Hz. Peygamber ve ashabı, hicret izni verilince Allah’ın rızası uğruna her şeylerini geride bırakarak Medine’ye göç ettiler. Medine’de yepyeni bir toplum ve devlet oluşturdular. O andan itibaren küfrün ve şirkin hâkim bulunduğu yerlerde yaşayan ve gerçekten çaresiz, güçsüz ve bilgisiz olanlar dışında tüm Müslümanlar hicret ile mükellef kılındı. Bir önceki 97. âyette¹¹⁵ göç imkânları olduğu halde imanlarını

¹¹⁰ Hîrî, Ebû Abdîrahmân İsmail b. Ahmed, **Vücûhü’l-Kur’âni’l-Kerîm**, tah. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî, Dârü’s-Sekâ, Şam 1996, s. 173.

¹¹¹ Nisâ, 4/150.

¹¹² Nahl, 16/125.

¹¹³ Örn. bkz: Bakara, 2/217, 273; Nisâ, 4/44, 160.

¹¹⁴ Örn. bkz: Nahl, 16/15; Tâhâ, 20/53; Enbiyâ, 21/31; Zuhuruf, 43/10; Nûh, 71/20.

¹¹⁵ “Kendilerine zulmederlerken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: “Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)” Onlar da, “Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik”

kurtarmaya, İslâm devletine maddî ve manevî destek olmaya koşmayıp, evini, yurdunu, eşini ve malını tercih edenlerin ve çaresizlik bahanesiyle durumu idare edenlerin âhirette karşılaşacakları akıbet bildirilmiştir. 98. âyette ise bu durumda olanlardan bazılarını istisnâ edilerek şöyle buyrulmuştur:

﴿ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴾

“Yalnız hiçbir çareye gücü yetmeyen ve hicret için yol bulamayan (yani Medine’ye giden yolları bilemeyen¹¹⁶) gerçekten zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar müstesnâ.”

Bunlar fakirliklerinden, acziyetlerinden, hicret yolunu bilememelerinden, tutsak olmalarından, hasta veya sakat olmalarından dolayı müşriklerin elinden kurtulmaya güç yetiremeyen zayıf ve çaresiz Müslümanlardır. Şayet kurtulabilseler ve Medine’ye giden yolu bilseler muhakkak ki hicret için yola düşeceklerdi. Allah, hiçbir kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü tutmadığı¹¹⁷ için bu kişileri bağışlayacağını bildirmektedir. İbn Kesîr, buradaki sebîl kelimesinin yol anlamındaki gerçek manasıyla kullanıldığını tâbiînin önde gelen müfessirlerinden olan Mücahid (103/721), İkrime (105/723) ve Süddî (127/745)’den nakletmektedir.¹¹⁸

Hz. Mûsâ, Mısır’dan kaçıp Medyen’e gitmek istediğinde yolu bilmediği için Rab-bine şöyle dua etmişti:

﴿ ... قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴾

“... Umarım, Rabbim beni doğru yola (yani Medyen yoluna¹¹⁹) iletir, dedi.”¹²⁰

Allah Teâlâ, insanoğlunun yeryüzünde hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlarını -bu ihtiyaçlardan biri de ulaşım için kullandığı yollardır- onun hizmetine sunmuştur. Konuyla ilgili olarak Tâhâ sûresinin 53. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

derler. Melekler, “Allah’ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!” derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir.”

¹¹⁶ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve’n-nezâ’ir**, s. 193.

¹¹⁷ Bkz: Bakara, 2/233, 286.

¹¹⁸ İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İsmail b. Ömer, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, I-VIII, tah. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Dâru Tayyibe, 2. baskı, Riyad 1999, II, 390.

¹¹⁹ Begavî, Ebu Muhammed Hüseyin el-Ferrâ, **Me’âlimü’t-tenzîl**, I-VIII, tah. Heyet, Dâru Tayyibe, Riyad 1409, VI, 199.

¹²⁰ Kasas, 28/22.

﴿ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْ نَّبَاتٍ شَتَّى ﴾

“Rabbim, yeryüzünü size beşik yapan, orada size yollar açan ve size gökten yağmur indirendir. Böylece onunla sizin için yerden türlü türlü bitkileri çift çift çıkardık.”¹²¹

1.1.3.8. Delil

Allah Teâlâ, Nisa sûresinin 141. âyetinde münafıkların çeşitli özelliklerini şöyle haber vermektedir:

﴿ الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فِتْحٌ مِّنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعُكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴾

“Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer Allah tarafından size bir zafer nasip olursa: ‘Biz de sizinle beraber değil miydik?’ derler. Şayet inkârcıların zaferden bir payı olursa (bu defa da onlara): ‘Size üstünlük sağlayarak sizi müminlerden korumadık mı?’ derler. Allah, kıyamet gününde aranızda hükmünü verecektir. Allah, müminlerin aleyhine inkârcılara hiçbir yol vermeyecektir.”

Dünyadaki bu çekişmenin asıl hükmü âhirette verilecektir. İnkârcılar o zaman geldiğinde Müslümanların aleyhine hiçbir yol (delil)¹²² bulamayacaklardır.

Şu âyette de sebîl kelimesi delil anlamında kullanılmıştır:

﴿ ... فَإِنْ اعْتَزَلُواكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقُوا إِلَيْكُمْ السَّلَامَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴾

“... Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (delil¹²³) vermemiştir.”¹²⁴

¹²¹ Kur’ân’da sebîl kelimesinin gerçek manası olan yol anlamında kullanıldığı diğer örnekler için bkz: Hicr, 15/76; Nahl, 16/15; Enbiyâ, 21/31; Zuhruf, 43/10; Nûh, 71/20.

¹²² Kurtubî, a.g.e., VII, 187; Nesefî, Abdullah b. Ahmed, **Tefsîru’n-Nesefî (Medârikü’t-tenzîl ve hakâ’i-ku’t-te’vîl)**, I-IV, Eda Neşriyat, İstanbul 1993, I, 262; İbn Kesîr, a.g.e., II, 436.

¹²³ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve’n-nezâ’ir**, s. 193; İbnü’l-Cevzî, **Nüzhetü’l-a’yün**, s. 366.

¹²⁴ Nisâ, 4/90.

1.1.3.9. Ceza, Azarlama, Düşmanlık

Allah Teâlâ, Şûrâ sûresinin 41 ve 42. âyetlerinde şöyle buyurmaktadır:

﴿ وَلَمَنْ اِنْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ اِنَّمَّا السَّبِيلُ عَلٰى الَّذِيْنَ يَظْلِمُوْنَ النَّاسَ وَيَنْغُوْنَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ اُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴾

“Zulme uğradıktan sonra, kendini savunup hakkını alan kimseye bir yol yoktur. Yol ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler içindir. İşte onlar için elem dolu bir azap vardır.”

Bu iki âyetteki sebîl kelimelerine “düşmanlık,¹²⁵ azarlama ve ceza¹²⁶” anlamları verilmiştir. Allah Teâlâ, zulmü ve haksızlığı bertaraf etmenin meşru olduğunu, zulme uğrayan kimsenin, zalimden nefs-i müdafaa kabilinden intikamını alması durumunda cezaya müstahak olmayacağını haber vermiştir. Daha sonra ceza ve muâhezenin ancak insanlara zulmetmeye ilk başlayanların veya denklik prensibini gözetmeksizin intikam almakta haddi aşanların, haksız yere insanlara ve onların mallarına tecavüz edenlerin, insanlara zulmedenlerin başına geleceğini ve bu zalimler için elem verici bir azap olduğunu beyan buyurmuştur.

1.1.3.10. Günah, Sorumluluk

Allah Teâlâ, Tevbe sûresinin 90-93. âyetlerinde cihaddan geri kalanların durumlarını bildirmektedir. Bedevîlerden bazıları Resûlullah’a gelip cihada çıkmamak için izin istemişler, bir kısmı ise hiç bir mazeret bildirmeden yerlerinde oturup kalmışlardır. Fakat cihaddan geri kalanlar arasında zayıf ve hasta Müslümanlar olduğu gibi cihada çıkmak için yeterli malları ve binek hayvanları olmadığı için gözyaşı döke döke geride kalanlar da vardı. Âyetlerde mazeretlerinden dolayı cihada iştirak edemeyen bu kişilerin günaha girmedikleri ve asıl günaha girenlerin zengin oldukları halde cihaddan geri kalanlar olduğu şöyle beyan edilmiştir:

﴿ ... مَا عَلٰى الْمُحْسِنِيْنَ مِنْ سَبِيْلٍ ... اِنَّمَّا السَّبِيْلُ عَلٰى الَّذِيْنَ يَسْتَاذِنُوْنَكَ وَهُمْ اَغْنِيَاءُ ... ﴾

¹²⁵ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve'n-nezâ'ir**, s. 193; Dâmegânî, Hüseyin b. Muhammed, **el-Vücûh ve'n-nezâ'ir (Kâmûsu'l-Kur'ân)**, tah. Abdülhamîd 'Ali, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ty., s. 261.

¹²⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 982.

“... İyilik edenlerin aleyhine bir yol (günah, sorumluluk¹²⁷) yoktur ...¹²⁸ Yol (günah, sorumluluk) ancak, zengin oldukları hâlde senden izin isteyenleredir...”¹²⁹

Aynı şekilde Âl-i İmrân sûresinin 75. âyetinde geçen sebîl kelimesi de “günah” anlamındadır:

﴿... قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّينَ سَبِيلٌ...﴾

“... Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize yol (vebal, sorumluluk, günah) yoktur, dediler ...”

Bu âyette bazı Yahudi din adamlarının, Yahudilerin kendi dinlerinden olmayanlara karşı yapacakları haksızlıklardan dolayı sorumlu olmayacakları yorumu kınanmaktadır. Bu anlayışın bir uzantısı olarak Ehl-i Kitap’tan bir kesimin, kutsal bir kitapları bulunmadığı gerekçesiyle Araplar’ı hafife alıp haklı bir gerekçe olmaksızın mallarını yiyebilecekleri ve bu yüzden de hiçbir günahlarının olmayacağı iddiasında bulduklarına işaret edilmektedir.¹³⁰

1.1.3.11. Millet (İnanç)

Mukâtil b. Süleyman ve İbnü’l-Cevzî¹³¹, Yûsuf sûresinin 108. âyetinde geçen,

﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي...﴾

“De ki: bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah’a çağırırız ...” sebîl kelimesine “millet” manası verip kitaplarında bu başlığın altında ele almışlardır. Ancak tefsir kitaplarında yaptığımız araştırmada bu âyetteki sebîl kelimesine daha çok “din” manasının verildiğini gördüğümüzden âyeti, yukarıdaki din maddesi içerisinde incelemeyi uygun gördük.

¹²⁷ Dâmegânî, **a.g.e.**, s. 260; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 445; İbnü’l-Cevzî, **Nüzhëtü’l-a’yün**, s. 364-366; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 321; Fîrûzâbâdî, **Besâ’ir**, III, 187.

¹²⁸ Tevbe, 9/91.

¹²⁹ Tevbe, 9/93.

¹³⁰ Komisyon, **Kur’ân Yolu**, I, 607.

¹³¹ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve’n-nezâ’ir**, s. 194; İbnü’l-Cevzî, **Nüzhëtü’l-a’yün**, s. 366

1.1.3.12. Bağ, Bağlantı, İlişki

Allah Teâlâ, göklerin parçalanacağı ve meleklerin bölük bölük ineceği dehşetli bir kıyamet sahnesinde zalimlerin pişmanlıklarını şöyle bildirmektedir:

﴿ وَيَوْمَ يَعِضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴾

“O gün zalim kimse ellerini ısırarak ve şöyle diyecek: Eyvah! Keşke peygamber ile birlikte bir yol tutsaydım!”¹³²

İbn Manzûr (711/1311) ve Fîrûzâbâdî (817/1415), buradaki sebîl kelimesine “bağ, ilişki ve bağlantı” manalarını vermişlerdir.¹³³ Yani o zâlimler, “keşke Peygamber ile ilişkimi, bağımlı sıkı tutsaydım da beni saptıran şu falanca’yı dost edinmeseydim” diyeceklerdir. Muhammed Esed (1992), bu âyet ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: “Âyette geçen “resûl” ve “zalim” (haksızlık yapan / haksızlığı kendisine yol edinen) terimleri, Allah’ın bütün resûllerini ve onlara bilinçli olarak karşı çıkan herkesi ifade etmek üzere cins ya da tür belirtici anlamda kullanılmaktadır. Benzer şekilde, sonraki âyette geçen “falanca” tabiri de,¹³⁴ kişinin yoldan çıkmasına vesile olan kişi yahut kişileştirilmiş güçleri dile getiren genel bir ifadedir.”¹³⁵ Âyette belirtilen “yol tutma” tabiri de bu üç grup arasındaki ilişkiyi göstermek için kullanılmıştır.

1.1.3.13. İtaat

Allah Teâlâ, Müzzemmil sûresinde¹³⁶ müşriklere dünyada iken peygambere iman edip kendilerini kurtarmalarını öğütleyip, onları kıyametin ve cehennemin dehşetli sahneleri ile korkuttuktan sonra devamında şöyle buyurmaktadır:

﴿ إِنَّ هَذِهِ تَذَكُّرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴾

“İşte bu bir öğüttür, artık dileyen, Rabbine ulaştırarak bir yol tutar.”¹³⁷

¹³² Furkân, 25/27.

¹³³ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 321; Fîrûzâbâdî, **Besâ’ir**, III, 185.

¹³⁴ “Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim.” Furkân, 25/28.

¹³⁵ Esed, **a.g.e.**, s. 731.

¹³⁶ Bkz: Müzzemmil, 73/11-18.

¹³⁷ Müzzemmil, 73/19; Ayrıca bkz: İnsân, 76/29.

Bu âyetteki sebîl kelimesine müfessirler “iman ve amel yoluyla itaat” manasını vermişlerdir.¹³⁸ Aynı şekilde Furkân sûresinin 57. âyetinde geçen sebîl kelimesi de söz konusu manaya gelmektedir:

﴿ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴾

“De ki: Ben buna karşılık sizden, dileyen kimsenin Rabbine giden (iman ve amel yoluyla itaat¹³⁹) yolu(nu) tutmasından başka herhangi bir ücret istemiyorum.”

1.1.3.14. Hidayet, Kurtuluş

Allah Teâlâ, Şûrâ sûresinin 46. âyetinde inkârcıların cehennemde ateşe sokulurken çektikleri azabı, hissettikleri derin pişmanlığı ve orada Allah’tan başka bir dost ve yardımcının olmayacağını haber verdikten sonra şöyle buyurmaktadır:

﴿ ... وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ ﴾

“... Allah kimi (hidayetten)¹⁴⁰ saptırırsa artık onun (hidayete / hakka götürecektir)¹⁴¹ hiçbir yolu yoktur.”

Allah Teâlâ, Nisâ sûresinin 88. ve 143. âyetlerinde¹⁴² münafıkların içinde buldukları psikolojik hallerini, onların müminlerden ayrılan bariz özelliklerini ve müminler hakkındaki kötü emellerini haber vermiştir. Her iki âyetin de son kısmında ise artık onların İslâm’ı kabul etmeyeceklerini, hidayetleri konusunda da Müslümanların elinden hiçbir şey gelemeyeceğini bildirmiş ve şöyle buyurmuştur:

﴿ ... وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴾

“... Allah kimi şaşırtırsa artık ona bir yol (hidayet / kurtuluş¹⁴³) bulamazsın.”

¹³⁸ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve’n-nezâ’ir**, s. 193; Taberî, **a.g.e.**, XXIII, 393; Dâmegânî, **a.g.e.**, s. 230; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 1153.

¹³⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 750; Beyzâvî, Kâdî Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer, **Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl**, I-II, Dersâadet Yayınları, İstanbul, ty., II, 145.

¹⁴⁰ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve’n-nezâ’ir**, s. 193; Dâmegânî, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁴¹ Mahallî - Süyûtî, **a.g.e.**, s. 645.

¹⁴² “Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah, onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konularına (küfre) döndürmüştür. Allah’ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın.” Nisa, 4/88; “Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (müminlere) ne de şunlara (inkârcılara) bağlanırlar. Allah, kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın.” Nisa, 4/143.

¹⁴³ Beyzâvî, **a.g.e.**, I, 229.

1.1.3.15. Hidayet Yolu

Allah Teâlâ, insanoğlunu imtihan için yaratmış,¹⁴⁴ sonu cennet ve cehennem ile biten yolları tanıtmış ve insanları diledikleri yolu takip etmeleri konusunda serbest bırakmıştır.

Bu gerçek İnsân sûresinin 3. âyetinde şöyle açıklanmaktadır:

﴿ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴾

“Biz ona yolu gösterdik. Artık ister şükreder isterse nankör olur.”

Bu âyetteki sebîl kelimesi, insanın bir ömür boyu üzerinde yürümesi gereken “resûllerin gösterdiği¹⁴⁵ hidayet yolu¹⁴⁶” olarak tefsir edilmiştir. Mukâtil b. Süleyman, Mâide sûresinin 60. ve 77. âyetlerinde geçen ﴿ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴾ tamlamasını da “hidayet yolu” olarak anlamlandırmıştır.¹⁴⁷

1.1.3.16. Menfez, Geçit, Geçiş Yolu

Fîrûzâbâdî, Hz. Mûsâ ile yanındaki gencin azık olarak sakladıkları balığın canlanıp denize doğru yol almasının haber verildiği Kehf sûresinin 61. âyetinde geçen sebîl kelimesine “geçit, geçiş yolu” anlamlarını vermiştir.¹⁴⁸

﴿ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴾

“Onlar iki denizin birleştiği yere varınca, balıklarını unuttular. (Balık) denizde bir akıntıya doğru (bir menfez, geçit bulup) kendi yolunu tuttu.”¹⁴⁹

¹⁴⁴ Mülk, 67/2.

¹⁴⁵ Mahallî – Süyûtî, a.g.e., s. 781.

¹⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman, el-Vücûh ve'n-nezâ'ir, s. 193; Dâmegânî, a.g.e., s. 229; Nesefî, a.g.e., IV, 1327; Fîrûzâbâdî, Besâ'ir, III, 187.

¹⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, el-Vücûh ve'n-nezâ'ir, s. 193.

¹⁴⁸ Fîrûzâbâdî, Besâ'ir, III, 187.

¹⁴⁹ Aynı mana için bkz: Kehf, 18/63.

1.1.4. Kur'ân'da Sebîl Kelimesinin Eş Anlamlıları

1.1.4.1. *Tarîk* (طَرِيقٌ)

Arap dilinde yol anlamında kullanılan birinci derecedeki kelime olan¹⁵⁰ “tarîk / الطريق” ayakla vurulan (gezilen) yol¹⁵¹ demek olup *Lisanü'l-Arab*'ta, eş anlamlısı olarak sebîl kelimesi verilmektedir.¹⁵²

Genel olarak bakıldığında tarîk, Allah'a da, cennete de, cehenneme de götüren manevî yol; normal günlük dilde ise dar, geniş, asfalt, patika gibi her türlü yol anlamına gelir.¹⁵³ Bu anlamından müsteâr olarak kullanılan “tarîkat / طَرِيقَةٌ” kelimesi, “insanın, -övülen veya yerilen - herhangi bir davranışı, iş yaparken tuttuğu her türlü yol, gidişat, sîret, kişilik, tutulan ve takip edilen metot” manasına gelmektedir.¹⁵⁴ Tâhâ sûresinin 63. âyetinde geçen;

﴿ قَالُوا إِنْ هَذَا إِلَّا لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى ﴾

“Dediler ki: Bunlar her halde iki sihirbazdır, sizi sihirleriyle yurdunuzdan sürüp çıkarmak ve örnek olarak tutturduğunuz yolunuzu yok etmek istemektedirler.” tarikat kelimesi bu manada kullanılmıştır.¹⁵⁵

Ebü'l-Bekâ (1095/1684), hepsi de yol anlamına gelen tarîk, sebîl ve sırât kelimele-
rinin arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır: Tarîk, olağan veya olağandışı olarak gece yol-
cusunun (yolcunun) yol olarak kullandığı her yere denilir. Sebîl ise, tarîk adı verilen bu
yollardan gidilip gelinmesi alışkanlık haline gelmiş olanına yani sıkça kullanılan çeşidine
verilen isimdir. Sırâta gelince kendisinde eğrilik ve kıvrım olmayan düz, eğimsiz, dosdoğru
yollara (sebîllere) verilen isimdir.¹⁵⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de tarîk kelimesi “طَرِيقٌ جَهَنَّمَ” (cehennem yolu)¹⁵⁷ ve “طَرِيقٌ مُسْتَقِيمٌ”
(dosdoğru yol)¹⁵⁸ şeklinde kullanılmıştır. Kelimenin çoğulu olan “tarâik / طَرَائِقُ” ise Cin

¹⁵⁰ Ege, “a.g.m.”, s. 21-59.

¹⁵¹ İsfahânî, a.g.e., s. 303.

¹⁵² İbn Manzûr, a.g.e., X, 220.

¹⁵³ Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2012, s. 109.

¹⁵⁴ İsfahânî, a.g.e., s. 303.

¹⁵⁵ Aynı mana için bkz: Tâhâ, 20/104.

¹⁵⁶ Ebü'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el-Kefevî, *el-Külliyât*, tah. Adnan Derviş - Muhammed el-Misrî, Müessesetu'r-Risâle, 3. baskı, Beyrut 1998, s. 513.

¹⁵⁷ Nisâ, 4/169.

sûresinin 11. âyetinde¹⁵⁹ “yollar”; Mü’minûn sûresinin 17. âyetinde¹⁶⁰ ise “göğün tabakaları” anlamlarında kullanılmıştır. Kelimenin “târik / طَارِقُ” olarak gelen ism-i faili “bir yola giren kişi, yolcu” anlamlarına gelmekle beraber yaygın olarak “gece gelen kişi” manasında kullanılmaktadır.¹⁶¹ Gece gelen kişiye böyle denilmesinin nedeni kapıyı çalmaya ihtiyaç duymasındır ki bunda “طَرَقَ” kelimesinin kök anlamlarından birinin “kapıyı çaldı” olmasının etkisi vardır. Ayrıca ışığı çok kuvvetli bir yıldızda da “Târik” ismi verilmiş ve Allah Teâlâ, Kur’ân’da bu yıldızla yemin etmiştir.¹⁶²

1.1.4.2. *Strât* (صِرَاطُ)

Eğriliği bulunmayan, engebesiz, dosdoğru, açık yol manalarına gelen “sırât / صِرَاطُ” kelimesi aslında “s-r-t / سَرَطَ” kökünden gelmektedir. Fakat “ط / ta” harfinin kalın olması nedeniyle oluşan söylenişteki zorluğu gidermek amacıyla “س / sîn” harfi “ص / sâd” harfine dönüştürülmüştür.¹⁶³ İbn Fâris (395/1004), kelimenin bu kökten geldiğini söyleyen görüşünün doğru olduğunu ifade ederek kelimenin manasının “ayrılış ve gidişte gözden kaybolma” olduğunu kaydetmektedir. Buna göre “s-r-t / سَرَطَ” fiilinin temel anlamı “yutmak veya çiğnemedi yutmaktır” ki yemek yutulduğunda kaybolduğu için böyle ifade edilmiştir. Geniş ve dümdüz yollarda gidenler uzaklaşıp gözden kaybolduklarından dolayı, mecazen yola da “yutan” anlamında “sırât” denilmektedir.¹⁶⁴ Araplar, istiâre yoluyla bu kelimeyi doğru veya yanlış tüm iş, davranış ve sözler için kullanmaktadırlar. Eğer bir iş veya söz doğru ise sırât kelimesi “müstakîm”, yanlış ise “i’vicâc” sıfatları ile kullanılmaktadır.¹⁶⁵

Kur’ân’da sırât kelimesi otuz üç yerde “müstakîm” kelimesi ile, dört yerde sevâe ve seviyy kelimeleri ile, sekiz yerde ise değişik şekillerde olmak üzere toplam kırk beş yerde

¹⁵⁸ Ahkâf, 46/30.

¹⁵⁹ “Doğrusu içimizde salih olanlar da var, olmayanlar da. Ayrı ayrı yollar tutmuşuz.”

¹⁶⁰ “And olsun ki, üzerinizde yedi tabaka (veya yol, ya da sistem) yarattık. Ve biz yarattığımızdan habersiz değilizdir.”

¹⁶¹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 303.

¹⁶² Bkz: Târik, 86/1-3.

¹⁶³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 29; Farklı bir açıklama için bkz: Yazır, **a.g.e.**, I, 121.

¹⁶⁴ İbn Fâris, **a.g.e.**, III, 152; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 29; İbn Manzûr, **a.g.e.**, VII, 313.

¹⁶⁵ Taberî, **a.g.e.**, I, 171.

geçmekte¹⁶⁶ ve bu yerlerde hakikî ve mecazî olmak üzere başlıca iki temel anlamda kullanılmaktadır. Hakiki manada yol olarak kullanıma şu âyetler örnek verilebilir:

﴿ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرْتُمْ وَاَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴾

“Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o yolun eğriliğini arayarak öyle her yolun başında oturmayın. Düşünün ki siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın ki, bozguncuların sonu nasıl olmuştur!”¹⁶⁷

﴿ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ ﴾

“Allah’tan başka (taptıklarını); artık onları cehennem yoluna yöneltip götürün.”¹⁶⁸

﴿ وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَى أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّى يُبْصِرُونَ ﴾

“Ve eğer dileyseydik gözlerini büsbütün mahvederdik de yola koşar dururlardı. Artık nereden görebilecekler?”¹⁶⁹

Sırât kelimesi, Kur’ân’ın birçok yerinde mecazen “manevî yol” anlamında din kelimesinin yerine kullanılmıştır.¹⁷⁰

Örneğin,

﴿ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴾

“Bizi doğru yola ilet.”¹⁷¹ âyetinde sırât kelimesi “dosdoğru dine, İslâm dinine ulaştır”, demektir. Aynı şekilde A’râf sûresinin 153. âyetinde “Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur.” buyrulmaktadır.

İlgili âyetler incelendiğinde sırât kelimesinin müstakîm ve seviyy kelimeleri ile kullanıldığı yerlerde İslâm dinini ifade ettiği görülmektedir.¹⁷²

¹⁶⁶ Abdalbâkî, a.g.e., s. 407.

¹⁶⁷ A’râf, 7/86.

¹⁶⁸ Sâffât, 37/23.

¹⁶⁹ Yâsîn, 36/66.

¹⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman el-Vücûh ve’n-nezâ’ir, s. 118.

¹⁷¹ Fâtiha, 1/6.

¹⁷² Örn. bkz: Bakara, 2/142; Meryem, 19/43.

1.1.4.3. *Şir‘a ve Minhâc* ¹⁷³ (شِرْعَةٌ / مِنْهَاجٌ)

“Şir‘a / شِرْعَةٌ” kelimesi, “yolu açık ve belli hale getirmek, yol açmak, kanun koymak, bir işe başlamak”¹⁷⁴ anlamlarına gelen “ş-r-a‘ / شَرَعَ” kökünden türemiştir. Sözlükte “kendisi aracılığıyla kolayca suya ulaşılan yol, insan ve hayvanların içtiği, suyu kesilmeyen ırmak,¹⁷⁵ herhangi bir su kaynağından su içmek veya almak için girilen yol,¹⁷⁶ açık ve belli yol,¹⁷⁷ yolun başı, başlangıç noktası”¹⁷⁸ gibi manalara gelmektedir. İnsanlar o yolu kullanarak hem kendi hem de hayvanlarının susuzluklarını giderirler. Su yolu herkesin gidip gelmek zorunda olduğu bir yol olması hasebiyle ana yollara ve caddelere “şâri‘ / شَارِعٌ” denilmiştir.¹⁷⁹ “Şerîa‘ / شَرِيعَةٌ ve meşrea‘ / مَشْرَعَةٌ” kelimeleri aynı anlamı ifade etmelerine karşın istilahta “din konusunda takip edilen yol;¹⁸⁰ İslâm’a ait dinî, ahlâkî ve hukukî hükümlerin bütünü”¹⁸¹ olarak kullanılan şeriat kelimesi yaygınlaşmıştır. Şeriat ile su yolu benzetmesindeki incelik şudur: “Kaynağın sağlamlığı ve güzelliği itibariyle Hakk’a götüren yola veya inananları inandıkları kaynağa götürdüğü için ilahî yola mecazen şeriat denilmiştir.¹⁸² Ebüssuûd Efendi (982/1574), bu âyetin tefsirinde su yolu ile şeriat ilişkisini şöyle açıklamaktadır: “Şir‘a ve şeriat, suya giden yol demektir. Su, nasıl fâni hayatın sebebi ise din de ebedî hayatın kurtuluş sebebidir. Dolayısıyla kurtuluşa erdiren bir yol olması hasebiyle böyle bir benzetme yapılmıştır.”¹⁸³ Çünkü gerçekten doğrulukla suyun olduğu yola giren kişi hem su ihtiyacını giderir, hem de kirlerinden temizlenmiş olur.¹⁸⁴

¹⁷³ Bu iki kelime yakın anlamları ifade ettiklerinden ve Kur‘ân‘da birlikte kullanıldığı için tek başlık altında açıklamayı uygun gördük.

¹⁷⁴ Cevherî, **a.g.e.**, III, 1236; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 258.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, VIII, 175.

¹⁷⁶ Yazır, **a.g.e.**, III, 254.

¹⁷⁷ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 258.

¹⁷⁸ Ebü‘l-Bekâ, **a.g.e.**, s. 524.

¹⁷⁹ Cevherî, **a.g.e.**, III, 1236; Ezherî, **a.g.e.**, I, 426.

¹⁸⁰ Cürçânî, Seyyid Şerif (Ali b. Muhammed), **Mu‘cemü‘t-ta‘rîfât**, tah. Muhammed Sıddîk Mişâvî, Dârü‘l-Fazîle, Kahire 2004, s. 109.

¹⁸¹ Talip Türcan, “Şeriat”, **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 571.

¹⁸² İsmail Çalışkan, “İbn Rüşd‘de Din Kavramının Muadilleri Olarak Şeriat ve Millet Kavramları”, **Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu - İbn Rüşd‘ü Yeniden Düşünmek**, CÜİF, Sivas 2009, c.1, s. 119-120.

¹⁸³ Ebüssuûd, Mehmed b. Mehmed el-İmadî, **İrşâdü‘l-‘akli‘-s-selîm ilâ mezâya‘l-Kitabi‘l-Kerîm**, I-V, tah. Abdulkâdir Ahmed ‘Atâ, Mektebetü‘r-Riyâdî‘l-hadîse, Riyâd, ty., II, 69.

¹⁸⁴ Halebî, Semîn Ahmed b. Yûsuf, **Umdetü‘l-huffâz fî tefsiri eşrefi‘l-elfâz**, tah. Muhammed Bâsıl, I-IV, Âlemü‘l-kütüb, Beyrut 1996, II, 262.

“Minhâc / مِنْهَاجٌ” kelimesi “açık olmak, açıklamak” manalarındaki “n-h-c / نَهَجٌ” kökünden türetilmiş olup “açık ve geniş yol” anlamında kullanılmaktadır.¹⁸⁵

Kur’ân’da şir‘a ve minhâc kelimeleri sadece birer defa ve şu âyette kullanılmıştır:

﴿... لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا ...﴾

“... Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk ...”¹⁸⁶

Ezherî, şir‘a ve minhâc kelimelerinin anlam bakımından birbirine yakın olduğunu söyledikten sonra şir‘anın yolun başı, minhâcın ise devamlı ve kalıcı bir yol olduğunu belirterek aralarındaki ince mana farkına işaret etmektedir.¹⁸⁷ Ayrıca İbn Abbas’tan (ra) gelen bir rivayete göre, şeriat / şir‘a Kur’ân’ın getirdiği, minhâc ise sünnetin getirdiği hükümlerdir.¹⁸⁸

Son dönem müfessirlerinden Hamdi Yazır, ilgili âyeti tefsir ederken şu açıklamayı yapmaktadır: “Şir‘a, zamanların ve zeminlerin, ahvâlin (durumların) değişmesiyle değişebilen dinin fûrûu (dalları); minhâc da daima sabit, açık ve devamlı olan dinin asıllarıdır ki, şir‘a bunun şubeleri ve çeşitleri demektir. Her milletin mensub olduğu peygambere indirilen özel hükümler birer şir‘a; Allah’a, peygamberlere, âhirete iman gibi bunların hepsinin müşterek ve birlik oldukları asıllar da minhâcdır.”¹⁸⁹

Buna göre din, esasa ilişkin inanç, usûl ve prensipler; şeriat, her peygamberin kendi devrinde bu usûle dayalı olarak ortaya koyduğu amelî kurallar ve tatbikatın adı olurken; minhâc, ilk insandan bu yana Allah’ın dininde değişmeden gelen iman esaslarıdır.¹⁹⁰ Başka bir ifade ile minhâc, Allah’a, Peygamber’e ve âhirete iman gibi dinin açık, sabit, sürekli, zamana, mekâna ve ahvâle göre değişmeyen esaslarını; şir‘a (şeriat) ise zamana, mekâna ve ahvale göre değişebilen ayrıntılarını oluşturur. Bununla birlikte her ikisinin de aynı anlama geldiğini ve âyette birinin diğerini pekiştirmek amacıyla zikredildiğini kabul edenler de vardır.¹⁹¹

¹⁸⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, II, 383.

¹⁸⁶ Mâide, 5/48.

¹⁸⁷ Ezherî, **a.g.e.**, XII, 434.

¹⁸⁸ Fîrûzâbâdî, **Besâ’ir**, III, 209; Ebü’l-Bekâ, **a.g.e.**, s. 524.

¹⁸⁹ Yazır, **a.g.e.**, III, 255.

¹⁹⁰ İsmail Karagöz, “Şeriat”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 618.

¹⁹¹ Komisyon, **Kur’ân Yolu**, II, 286.

1.1.4.4. Millet (مِلَّة)

Zemahşerî, “millet / مِلَّة” kelimesinin esas manasını “gidilen, tutulan, takip edilen yol”,¹⁹² Ebû İshâk ez-Zeccâc (311/923) ise “gidişât ve yol”¹⁹³ olarak kaydetmiştir ki bu yol eğri veya doğru olabilir. Buradan hareketle insanın hayatta tuttuğu yola mecazen millet; din de tutulan bir yol olduğu için ona da millet denilmiştir. Din-şariat bağlamında millet kelimesi şöyle açıklanmaktadır: “Millet vahiyle gelmiş olsa da insan tarafından doğru kabul edilerek hayat haline getirilmiş ilkeler ve umdeler bütünüdür ki bu bir hayat yoludur, mecazen de onları kabul eden insanlar topluluğudur. Millet kelimesini bir anlayış ve zihniyet biçimi olarak algılamak mümkündür. Buradaki ana tema, hayatın somut şeklidir... Semantik olarak şariat ile yakın alakasına rağmen millet kavramında insanî boyut ne kadar fazla ise şeriatta Allah’a o kadar atıf vardır.”¹⁹⁴

Hamdi Yazır, millet kelimesi hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “Şehristânî’nin (548/1153) *el-Milel ve’n-nihal*’indeki beyanına göre din, şariat, millet denilen şeyler hadd-i zatında hep aynı şeylerdir. Ancak itibar edilen ve gözetilen mânâya göre, yine de her biri bir başka yönden diğerinden farklı bir anlam kazanır. İtikat ve iman bakımından din, amel ve tatbikat bakımından şariat, sosyal bakımdan yani sosyal realite bakımından millet denilir. Gerçekte itikad edilen ne ise amel edilen de odur. Amel edilen ve uygulanan ne ise esas itibariyle üzerinde ittifak edilen şey de odur. Şu halde millet, bir cemiyetin etrafında toplandığı ve üzerinde yürüdüğü diğer bir deyişle, ictimaî duygu ve telakkilerinin tabii olduğu ve kitlesinin bağlı bulunduğu hâkim ilkeler ve takib edilen gidişattır, sülûk edilen yoldur. Bu yolun hak olanı, hak olmayanı, eğri olanı, doğru olanı vardır. Fakat yolun hak olanı güzel sonuca, hak olmayanı hüsrana ve kötü akıbeta götürür.”¹⁹⁵

Millet ve şariat kelimeleri ile din kelimesinin kullanım açısından aralarındaki fark, din kelimesi Allah’a izafe edilirken, millet ve şariat kelimeleri sadece peygamberlere ve ümmetlere izafe edilmesidir.¹⁹⁶

¹⁹² Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, II, 228.

¹⁹³ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, tah. Abdulcelîl Abdüh Şebelî, I-V, Alemü'l-kütüb, Beyrut 1988, I, 202.

¹⁹⁴ Çalışkan, “a.g.m.”, s. 118-120.

¹⁹⁵ Yazır, *a.g.e.*, I, 399-400.

¹⁹⁶ Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali, *Mevsû'atü keşşâfi istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, I-II, tah. Ali Dahrûc ve diğerleri, Mektebetü Lübnan, Lübnan 1996, I, 1018; Necefi, Alî Ekber b. Mahmûd, *et-Tuhfetü'n-nizâmiyye fi'l-furûki'l-istilâhiyye*, Haydarâbad 1312, s. 100.

Kur'ân-ı Kerîm'de millet kelimesi toplam on beş yerde geçmektedir.¹⁹⁷ Bunların birinde Hz. İbrâhîm, İshâk ve Ya'kûb peygamberlere nispet edilmek suretiyle,¹⁹⁸ yedisinde ise "millet-i İbrâhîm"¹⁹⁹ şeklinde ve İslâm dini kastedilerek hak din manasında kullanılmıştır. Yedi âyette ise bu kelime ile Hıristiyanların, Yahudilerin ve müşriklerin bâtıl dinleri kast edilmiştir.²⁰⁰

1.1.4.5. Necd (نَجْدٌ)

Necd kelimesi "tepe, tümsek yer, yüksek tepelerdeki yol veya yukarıya doğru giden yol"²⁰¹ anlamına gelmektedir.

Allah Teâlâ, Beled sûresinin 10. âyetinde insaoğluna verdiği nimetleri hatırlatırken;

﴿ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ﴾

"Biz ona (insana) iki yol gösterdik" buyurmaktadır. Bu iki yoldan maksat, inançta hak ve bâtıl, sözde doğru ve yalan, fiilde ise güzel ve çirkin yollara işaret eden bir meseldir.²⁰²

Taberî, âyetteki iki yolun hayır ve şer yolları olduğunu belirterek, delil olarak şu hadîsi nakletmektedir:

سمعت الحسن يقول { وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ } قال: ذكر لنا أن نبي الله صلى الله عليه وسلم كان يقول:
" يا أيها الناس إنما هما النجدان: نجد الخير، ونجد الشر، فما جعل نجد الشر أحب إليكم من نجد
الخير "

"Hasan'ın şöyle dediğini işittim: 'Biz, ona iki de yol gösterdik' âyeti hakkında Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğu bize anlatıldı: Ey insanlar! Bu iki yol, hayır ve şer yoludur. Şer yolu size hayır yolundan daha sevimli kılınmamıştır."²⁰³

¹⁹⁷ Abdalbâkî, a.g.e., s. 676.

¹⁹⁸ "Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uyduğum ..." Yûsuf, 12/38.

¹⁹⁹ "Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?" Bakara, 2/130; Ayrıca bkz: Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/95; Nisâ, 4/125; En'âm, 6/161; Nahl, 16/123; Hac, 22/78.

²⁰⁰ "Sen onların dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ve ne de Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar." Bakara, 2/120; Ayrıca bkz: A'râf, 7/88, 89; Yûsuf, 12/37; İbrâhîm, 14/13; Kehf, 18/20; Sâd 38/7.

²⁰¹ Yazır, a.g.e., IX, 223.

²⁰² İsfahânî, a.g.e., s. 472.

²⁰³ Taberî, a.g.e., XXIV, 415-417; Ayrıca bkz: Zemahşerî, el-Keşşâf, s. 1204; Kurtubî, a.g.e., XXII, 296; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 408.

Fahreddîn Râzî, dil âlimlerine göre “necd” kelimesinin “yüksekteki yol” manasına geldiğini söyledikten sonra bu kelime hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “Buna göre, bakan kişiler için yüksek yerdeki bir yol nasıl açık bir şekilde görünüyorsa, Allah’ın delilleri de akıl için aynı şekilde açıktır. Bundan dolayı da yüksekteki yollara benzetilmiştir. Bu manayı, hemen hemen bütün müfessirler benimsemektedir.”²⁰⁴

Müfessirler, Beled sûresindeki bu âyet ile İnsân sûresindeki;

﴿ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴾

“Gerçekten biz, insana yolu gösterdik; o ya şükredici, ya da nankör inkârcı olur”²⁰⁵ âyetini birlikte ele almışlar ve birbirlerini tefsir ettiklerini vurgulamışlardır. Nitekim “İnsân sûresi 3. âyeti ile Beled sûresinin 10. âyeti arasında sıkı bir bağlantı söz konusudur: Bu mücmel, diğeri mufassal; bu müfesser, diğeri müfessir sayılabilir.”²⁰⁶ şeklindeki yorum ile söz konusu bağlantı dile getirilmiştir.

Allah Teâlâ, bu âyetin öncesinde “Biz ona (insana) iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi?”²⁰⁷ buyurmaktadır. İki gözden kasıt, çevresine bakıp gerçeğin işaretlerini görece ve yanlış ile doğru arasındaki farkı anlayabilmesi; dil ve dudaklardan kasıt, sadece konuşan organlar değil bu organların arkasındaki düşünme ve anlama yeteneğidir. Bu organlar, insanın hissettiğini dile getirmek için birer araçtır. Yani, bu âyetler “biz insana sadece akıl ve düşünme yeteneği vererek kendi kendine yol bulsun diye bırakmadık. Ayrıca yol da gösterdik. Düşünerek ve anlayarak dilediğini seçmesi için ona iyilik ve kötülük, doğruluk ve sapıklıktan oluşan iki yol açıkladık.” diye yorumlanabilir.²⁰⁸

1.1.4.6. *Sünnet* (سُنَّةٌ)

Sünnet kelimesi, “bir şeyi âdet olarak ihdas etmek, uzatmak, keskinleştirmek, akıtmak, dökmek” gibi manalara gelen “s-n-n / سَنَّ” kökünden gelmekte olup, çoğulu “sünen / سُنُنٌ” olarak kullanılmaktadır. Sözlükte sünnet kelimesine, “tavsif edilmek kaydıyla iyi veya kötü gidişat, tarikat (yol),²⁰⁹ izlenen yol, hayat tarzı, örnek alınan uygulama, örf ve gele-

²⁰⁴ Fahreddîn Râzî, a.g.e., XXXI, 184.

²⁰⁵ İnsân, 76/3.

²⁰⁶ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, I-XIV, Anadolu Yayınları, İzmir 1986, XIII, 6808.

²⁰⁷ Beled, 90/8-9.

²⁰⁸ Mevdûdî, Ebu’l A’lâ, *Tefhîmu’l-Kur’ân, Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, trc. Muhammed Han Kayanî ve diğerleri, I-VII, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1991, VII, 125-126.

²⁰⁹ Cevherî, a.g.e., V, 2138.

nek²¹⁰” gibi manalar verilmiştir. Râzî’nin belirttiğine göre sünnet kelimesi tekrar edilen ve tekrar edilebilir olan davranışları ifade ettiği gibi, süreklilik, düzenlilik ve standartlık da ifade eder. Bu karakteri en bariz şekliyle “senenu’t-tarîk”²¹¹ kullanımında görüyoruz. Bu ifadenin anlamı genellikle “dümdüz uzanan yol” olarak karşılanmaktadır ki “sünnet”in de “dümdüz uzanan yol” anlamında kullanılması buradan kaynaklanmaktadır.²¹²

Kur’ân’da sünnet kelimesi ikisi çoğul olmak üzere on altı yerde geçmektedir.²¹³ Bunların çoğunda Allah’a izafet ile “sünnetullah” şeklinde, bir kısmında ise geçmiş kavimlerin takip ettiği yollar ve başlarından geçen ibretlik olaylar manasındadır. Örnek olarak İsrâ sûresinin 77. âyetini verebiliriz:

﴿ سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴾

“Elçilerimizden senden önce gönderdiklerimiz için de (izlediğimiz) yol buydu; Bizim (çizdiğimiz) yolda bir değişme göremezsin.”

1.1.4.7. Rî‘ (رَيْعٌ)

Sözlükte “rî‘ / رَيْعٌ” kelimesi hem “dağ, tepe, yerden yüksek mekân” hem de “yol, girilen veya girilmeyen yol” manalarına gelmektedir.²¹⁴ Katâde, Dahhâk, Kelbî, Mukâtil, Süddî ve bir kavle göre İbn Abbas, bu kelimeye “yol” manası verirlerken²¹⁵ Zeccâc, buna “dağların arasındaki yol” manasını da eklemiştir.²¹⁶ Kurtubî ise bu iki mananın da sözlük kitaplarında bilinen manalar olduğunu belirtmektedir.²¹⁷

Şuarâ sûresinin 128. âyetinde Hz. Hûd, kavminden iman etmek isteyenlere veya iman etmiş müminlere engel olmak için inkârcıların yaptıklarını şöyle kınamaktadır:

﴿ أَتَيْتُمُونَنَا بِكُلِّ رَيْعٍ أَيْةٍ تَعْتَبُونَ ﴾

“Siz her yola / yüksek yere bir alâmet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz?”

²¹⁰ Murteza Bedir, “Sünnet”, **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 150.

²¹¹ Ezherî, **a.g.e.**, XII, 300.

²¹² Bu kökten gelen kelimelerin çeşitli türevlerinin yüze yakın kullanılışı hakkında bkz: Ömer Özsoy, **Sünnetullah - Bir Kur’ân İfadesinin Kavramlaşması**, Fecr Yayınevi, 2. baskı, Ankara 1999, s. 48-54.

²¹³ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 367.

²¹⁴ Cevherî, **a.g.e.**, III, 1224; İbn Manzûr, **a.g.e.**, VIII, 139.

²¹⁵ Kurtubî, **a.g.e.**, XVI, 55.

²¹⁶ Zeccâc, **a.g.e.**, IV, 96.

²¹⁷ Kurtubî, **a.g.e.**, XVI, 55.

1.2. SEBÎLÜLLAH TERKİBİNİN İKİNCİ KELİMESİ OLAN ALLAH LAFZA-I CELÂLİ

Allah, kâinatı yaratan ve idare eden yüce varlıktır. Kur'ân'a göre Allah, yalnız üstün bir varlık değil, aynı zamanda var denmeğe layık tek gerçek varlıktır ve kâinatta kendisine denk olabilecek hiçbir şey yoktur. Varlık dünyasının merkezinde Allah vardır.²¹⁸ Allah kelimesi, Kur'ân düşünce sisteminde en yüksek odak kelimedir.²¹⁹ Derece ve önem bakımından ondan üstün bir kelime yoktur. Kur'ân düşünce sistemi, esas olarak merkezinde Allah olan bir sistemdir. Onun için bu sistemde, Allah fikri her şeye hâkimdir ve bütün anahtar terimlerin sistematik yapısı üzerinde derin tesir gösterir. İnsan, Kur'ân düşüncesini hangi bakımdan incelemek istese, her şeyden önce bu düşüncenin semantik yapısı hakkında bir fikir sahibi olmalıdır.²²⁰

İnsanoğlu, kendisini ve tüm kâinatı yaratan Allah'ı tanımak, O'na ibadet etmek ve peygamberler aracılığıyla gösterilen doğru yola tâbi olmakla yükümlüdür. Zaten insan bu inanca meyilli olarak yaratılmıştır. Allah Teâlâ, bu hakikati Rûm sûresinin 30. âyetinde haber vermektedir:

﴿ فَاقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ
وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾

“O halde sen yüzünü Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”

Hz. Peygamber de konuyu şöyle açıklamıştır:

“كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ”

*“Her doğan çocuk, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne ve babası onu Hıristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.”*²²¹ Bu açıdan tüm peygamberlerin tebliğindeki iman esasları hiç değişmemiş ve onlar insanları fitraten meyyal oldukları tevhîdî imana ve Allah'a kulluğa davet etmişlerdir.

²¹⁸ Izutsu, **a.g.e.**, s. 82.

²¹⁹ Kur'ân'da Allah ismi 2.697 kez geçmektedir. Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**, s. 40-75.

²²⁰ Izutsu, **a.g.e.**, s. 107.

²²¹ Buhârî, “Cenâiz”, 92; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 17; Tirmizî, “Kader”, 5.

İslâm'ın ilk muhatapları olan Araplar, ataları Hz. İsmâil'den beri Allah ismini biliyor ve tapmış oldukları putların yanında her şeyi yaratan Allah'a inanıyorlardı. İslâm davetinin başlangıcından itibaren müşriklerin Allah ile ilgili itirazlarından O'nu bilip tanıdıkları anlaşılmaktadır. Müşrikler, Allah'ın varlığı ve yüceliği hakkında itirazda bulunmamış, diğer bazı sıfatlarına karşı çıkmışlardır. Örneğin ilk yaratıcının, yağmuru yağdıranın ve güneşi, ayı emrine boyun eğdirenin Allah olduğuna inanırlarken;²²² yeniden diriltilmeye²²³ ve özellikle de vahye²²⁴ itiraz etmişlerdir.

Allah ismi, yaratıcıya ait esmâ-ı hüsnânın en hususi olanıdır. Rubûbiyette ve ulûhiyette şirki reddeden yegâne isimdir. Bunun için “lâ ilâhe illallah” cümlesi tevhidi ifade ederken, “lâ ilâhe illerrahmân” veya “lâ ilâhe illerrezzâk” ifadeleri ile tevhid sahih olmamaktadır.²²⁵ Gerek özel isim olarak, gerekse şahıs ismi olarak Allah Teâlâ'dan başka hiçbir ilâh Allah diye anılmamıştır. “... *Sen O'nun bir adaşı olduğunu biliyor musun?*”²²⁶ âyeti de bu hakikati bildirmektedir. Bu sebepten dolayı Allah lafzının gerek Arap dilinde gerekse diğer Müslümanların dillerinde herhangi bir tesniye veya çoğul şekli oluşmamıştır.

Allah ismini tanrı kelimesi ile karşılamak isteyenlere Hamdi Yazır, şu delillerle karşı çıkmaktadır: “Hâlbuki tanrı adı böyle değildir, mabud ve ilâh gibidir. Hak olmayan mabudlara da tanrı denilir. Fakat bu bir cins isimdir. Allah'a şirk koşanlar birçok tanrılara taparlardı. Falancaların tanrıları şöyle, falancalarınki şöyledir denilir. Demek ki “tanrı” cins ismi, “Allah” özel isminin eş anlamlısı değildir, daha genel anlamlıdır. Bundan dolayı “Allah” ismi “tanrı” adı ile terceme olunamaz.”²²⁷ Böyle olsaydı kelime-i tevhidin tercümesi “Allah'tan başka ilah yoktur” olması gerekirken “İlahtan başka ilah yoktur” olurdu ki bunun da ne kadar boş ve manasız bir söz olduğu aşikârdır. Bu yüzden manasındaki birlik ve özel isim olması nedeniyle Allah lafzı ne tanrı kelimesiyle ne de bir başka kelimeyle tercüme edilemez.

Allah isminin etimolojisi üzerinde İslâm âlimleri ve Arap dili uzmanları tarafın-

²²² Bkz: Ankebût, 29/61-63; Lokmân, 31/25; Zümer, 39/38, Zuhruf, 43/9, 87.

²²³ Bkz: Mü'minûn, 23/81-82; Yâsîn, 36/77-78; Sâffât, 37/16.

²²⁴ Bkz: En'âm, 6/91.

²²⁵ Beyzâvî, **a.g.e.**, I, 7.

²²⁶ Meryem, 19/65.

²²⁷ Yazır, **a.g.e.**, I, 44.

dan farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kelimenin herhangi bir kökten türemiş olmayıp, sözlük manası taşımadığı ve gerçek mâbudun özel adını teşkil ettiği yahut sözlükte bir anlamı olsa bile gerçek mâbuda ad olunca bu anlamı kaybettiği çoğunluk tarafından benimsenmektedir.

Bunun yanı sıra Allah isminin çeşitli köklerden türemiş olabileceğini söyleyenler de vardır.²²⁸ Bunların görüşleri şöyle özetlenebilir: a) İlâh kelimesinden türemiş olup başına harf-i ta'rif getirilmiş, bir taraftan el-ilâh şeklinde dildeki yerini almışken diğer taraftan kullanım sırasında dile kolaylık sağlamak maksadıyla asıl kelimenin hemzesi kaldırılmış, lamlar birleştirilmiş (idgâm) ve azamet ifade eden kalın bir ses verilerek Allah tarzında okunmuştur. İlâh kelimesi ise “kulluk etmek” manasındaki elehe-ye’lehu veya “hayret ve şaşkınlık içinde kalmak, gönülden bağlanıp sığınmak” anlamındaki elihe-ye’lehu ve velihe-yevlehu kökünden ism-i mef‘ul manasında bir mastar olup “tapınılan, yüceliğinin karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan” manalarını ifade eder. Ancak ilâh, hak mâbud için olduğu gibi bâtil tanrılar için de kullanılmıştır. b) “Gizlenmek, duyu idrakinin fevkinde olmak” anlamındaki lâhe-yelîhu kökünden leyh-lâh kelimesinden türemiş olup “duyu idrakinin ötesinde bulunan” demektir. Lâh kelimesinin başına harf-i ta'rif getirilerek lamlar birleştirilmiş ve Allah kelimesi elde edilmiştir. c) Daha çok yabancı yazarların gösterdiği bir temayüle göre Allah lafzı, Câhiliye Arapları’nın putlarından olan el-Lât veya Ârâmîce elâhâ kelimelerinden alınmıştır.²²⁹

Hamdi Yazır, Allah isminin başka dillerden alınmış olduğu iddiasını şöyle reddetmektedir: “Hz. Muhammed’in peygamberliği asrında bütün Arapların bu özel ismi tanıdığı bilinmektedir. Kur’ân-ı Kerîm de bize bunu anlatıyor: “*Andolsun onlara: ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan, elbette ‘Allah’ derler...*”²³⁰ Bundan dolayı şimdi bizde olduğu gibi o zamanda bu ismin, Arap diline özgü olduğundan şüphe yoktur. Sonra bunun Hz. İsmâil zamanından beri geçerli olduğu da bilinmektedir. Bu itibarla da Arapça olduğu şüphesizdir.²³¹

²²⁸ Fîrûzâbâdî, Besâ’ir’de yaklaşık otuz görüşün olduğunu kaydetmektedir. Bkz: Fîrûzâbâdî, **Besâ’ir**, II, 12.

²²⁹ Bekir Topaloğlu, “Allah”, **DİA**, II, İstanbul 1989, s. 471.

²³⁰ Zümer, 39/38.

²³¹ Yazır, **a.g.e.**, I, 45.

Allah kelimesinin etimolojisi hakkında ileri sürülen iddialar başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere İslâm literatürünün sunduğu Allah anlayışı karşısında fazla bir önem taşımaz. İslâm bilginleri bu kelimenin tarifini, aynı anlama gelen bazı kelime farklılıklarıyla şu şekilde yapmışlardır: “Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâayık bulunan zâtın adıdır.” Tarifteki “varlığı zorunlu olan” kaydı, Allah’ın yokluğunun düşünölemeyeceğini, var olmak için başka bir varlığın desteğine muhtaç olmadığını ve dolaylı olarak O’nun kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu; “bütün övgülere lâayık bulunan” kaydı ise yetkinlik ve aşkınlık ifade eden isim ve sıfatlarla nitelendiğini anlatmaktadır. Allah kelimesi İslâmî naslarda bu tarifin özetlediği bir kavram haline gelmiş, gerçek mabudun ve tek yaratanın özel ismi olmuştur.²³²

²³² Topaloğlu, “a.g.md.”, DİA, II, 471.

2. SEBİLÜLLAH KAVRAMI

2.1. SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLI

Kur'ân'ın, İslâm'a özgü bir medeniyet ve dünya görüşü oluşturmak için kullandığı anahtar kavramlardan biri de sebîlullahtır. Sebîlullah kavramını oluşturan sebîl ve Allah kelimelerinin sözlük manaları yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu iki kelime bir araya gelip bir terkip oluşturunca "Allah'ın yolu" manasına gelmektedir. Tabii ki sebîl kelimesi, bu terkiye girince hakikî manadaki yol anlamından çıkmakta ve mecazî bir anlam ifade etmektedir. İnsanların ayak basıp üzerinde yürüdükleri yol nasıl onları bir hedefe götürüyorsa sebîlullah da insanları itikat ve amelde Allah'ın rızasına götürmektedir. Bu açıdan sebîlullah farz, nafîle ve diğer amelleri yapmak suretiyle Allah'a yaklaşmayı ve O'nun rızasını kazanmayı hedefleyen tüm eylemlerin bir adı olmaktadır. Çünkü Allah'ın yolu, O'nun emrettiği iyilik çeşitlerinden her şeyi içeren ve vahiy aracılığıyla insanlığa sunulan bir hidayet yoludur.

Sebîlullah terkihi, dünya ve âhiret hayatında insanlara yararlı olan, insanlığın iyi yönde gelişmesini sağlayan bütün hayırlı işleri ihtiva etmektedir. Kur'ân ve sünnet, bu terkiplerle insanları daha yüce ve olumlu bir sosyal düzen kurmaya yöneltir. Nitekim bu terkihin yer aldığı âyetlerde Allah yolunda infâk, hicret ve savaşın emredilmesi, yapılan bu tespiti doğrular mahiyettedir.²³³ Bu bakımdan sebîlullah kavramı, İslam terminolojisinde halkın maslahatı ve toplumun mutluluğu amacıyla geçici dünya kazançları arzulanmaksızın yapılan her ameli içermektedir. Örneğin kişi, geçici dünya menfaati ummaksızın sırf Allah rızası için muhtaçlara yardım ederse bu sebîlullahtır. Bu açıdan "Allah yolunda" kavramı İslâm'a özgü, maddî menfaat ve isteklerden uzak, sırf Allah rızası için olan işler için kullanılmaktadır.

Genel olarak sebîlullah kavramı, tüm insanlığın kurtuluşu adına Allah'ın yoluna, dinine, Kur'ân-ı Kerîm'in ihtiva ettiği ve Allah Resûlü'nün bizzat tatbik ederek gösterdiği imanî, ahlâkî, insanî, terbiyevî ve ictimâî alanlardaki öğretilerine daveti kapsamaktadır. Kısaca sebîlüllaha davet, İslâm'ın bizzat kendisine davettir.²³⁴

Süleyman Uludağ'ın güzel ifadeleriyle; Kur'ân'da sebîlullah ismi verilen bu yol Allah'a, yaratılıştan Yaratanına ve kuldân Mevlâsına giden manevî bir yoldur. Bu yol

²³³ Fahreddin Yıldız, "Allah Yolunda İnfak", *Altınoluk Dergisi*, Aralık 2000, sy. 178, s. 15.

²³⁴ Bkz: En'âm, 6/151-153; Nahl, 16/125.

kulluk, ibadet ve ahlak yoludur. Bir kurtuluş yolu olduğu kadar da kemale erme ve faziletle donanma yoludur. Daha önemlisi bu yol âhiret yoludur, hakka dönme ve ona erme yoludur, ebedî mutluluk yoludur.²³⁵

2.2. SEBÎLÜLLAH KAVRAMININ ANLAMINA DAİR GÖRÜŞLER

Kur'ân-ı Kerîm'de sebîlullah kavramı toplam altmış dokuz defa; aynı manayı ifade edecek şekilde zamirlerle birlikte de (sebîlihî, sebîlünâ, sebîlî) yirmi iki defa kullanılmıştır.²³⁶ Ayrıca üç yerde sebîlullah ile aynı anlama gelen ve sebîl kelimesinin hafzedildiği (fillâh / فى الله) şeklinde kullanılmıştır.²³⁷

Sebîlullah kavramının âyet ve hadislerde ifade ettiği anlamlar hakkında başta dil âlimleri, müfessirler ve muhaddisler olmak üzere birçok ilim adamı yaşadıkları asrın şartlarını da göz önüne alarak çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

2.2.1. Dil Âlimlerinin Görüşleri

Sebîlullah kavramına sözlüklerde temel olarak “Allah’ın yolu” manası verileceği açıktır. Fakat bu kavramın Kur'ân-ı Kerîm'de mecâzî olarak kullanılmasını göz önüne alan dil âlimleri genel olarak “Allah Teâlâ’nın iyilik namına kullarından istediği ameller ve bu amellere götüren araçlar” manasını vermişlerdir. Aynı zamanda değişik âyetlerde aldığı özel manaları da bu tanıma eklemiştir. Buna göre bazı dil âlimlerinin sebîlullah kavramına yaptıkları tanımlamalar şöyledir:

Allah Teâlâ’nın rızasının kastedildiği ve içinde iyilik barındıran her yol sebîlullah kapsamına dâhildir.²³⁸

Sebîlullah, Allah’ın insanları çağırdığı hidayet yoludur. Allah Teâlâ’nın iyilik olarak istediği yolların hepsi sebîlullahın kapsamına girmektedir. Örneğin bir kişi bir arazinin

²³⁵ Süleyman Uludağ, “Risâlet/Peygamberlik”, **Zuhur Dergisi**, Eylül 2013, sy. 16, s. 15-16.

²³⁶ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 341-344.

²³⁷ Örn: “... وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ...” “Allah (yolunda/uğrunda) gerektiği şekilde, hakkıyla cihâd edin ...” Hac, 22/78; “... فَأَإِذَا أُودِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ...” “... Ama Allah uğrunda / yolunda bir ezaya uğratılınca, insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah’ın azabı gibi tutar...” Ankebût, 29/10; “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ” “Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince...” Nahl, 16/41.

²³⁸ Ezherî, **a.g.e.**, XII, 436.

ürünü vakfetse ve onları yolda kalmışa, fakirlere, mücahidlere ve benzer durumda olanlara sarf etse yaptığı bu iş sebîlullah kapsamında kabul edilir.²³⁹

Sebîlullah, kendisine çağrılan hidayet yoludur. Bu yüzden cihad ve Allah Teâlâ'nın hayır namına emrettiği her şey Allah'ın yoludur.²⁴⁰

Sebîlullah, çoğunlukla cihad hakkında kullanılmaktadır. Çünkü cihad, din uğruna savaşılan yoldur.²⁴¹

Sebîlullah cihad, hac, ilim tahsil etmek ve Allah'ın hayır olarak yapılmasını istediği her şeydir. Fakat çoğunlukla cihad için kullanılır.²⁴²

Sebîlullah, Allah Teâlâ'nın hayır olarak yapılmasının emrettiği her şeydir. İslâm dini veya Kur'ân'dır.²⁴³

Görüldüğü gibi dil âlimleri bu kavrama genel ve özel olarak bakarak tanım yapmışlardır. Genel olarak bakıldığında Allah Teâlâ'nın rızasına götüren tüm hayırlı ameller sebîlullah kapsamına alınırken özel olarak da cihad, hac ve ilim tahsil etmek vurgulanmıştır.

2.2.2. Müfessirlerin Görüşleri

Müfessirlerin sebîlullah kavramı hakkındaki görüşleri bu kavramın değişik fiiller ile kullanıldığı bazı âyetleri nasıl tefsir ettiklerine bakılarak açıklanacaktır. Fakat zekâtın verileceği yerleri zikreden Tevbe sûresinin 60. âyetindeki fi sebîlillah grubu ile ilgili yorumlar ayrı bir başlık altında inceleneceği için burada yer verilmeyecektir.

Allah Teâlâ, Bakara sûresinin 154. âyetinde kendi yolunda şehit olanların durumunu şöyle haber vermektedir:

﴿ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴾

“Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.”

²³⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 319-320.

²⁴⁰ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûs**, s. 1012.

²⁴¹ Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed Murtezâ, **Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs**, I-XL, tah. Heyet, Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1994, XXIX, 161.

²⁴² Şertûnî, **a.g.e.**, I, 493.

²⁴³ Ömer, **a.g.e.**, II, 1031.

Âyetteki “Allah’ın yolu” terkibine bazı müfessirler “Allah’a itaat ve Allah’ın dini-ni/kelimesini yüceltme uğrunda”²⁴⁴ manası vermişlerdir. Bursevî, âyetin genel manasına uygun olarak “sebîlullah cihaddır, çünkü Allah’ın sevabına ve rahmetine ulaşmanın yoludur”²⁴⁵ diyerek tefsir etmiştir.

Allah Teâlâ, Bakara sûresinin 190. âyetinde Müslümanca savaşmanın ölçülerini vermekte ve şöyle emretmektedir:

﴿ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴾

“Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”

Bazı müfessirler, âyette geçen sebîlullahı “Allah’a varmanın ve rızasına ermenin yolu olan Allah’ın dini, Allah’ın emirlerine itaat etme ve O’nun rızasını talep etme yolunda, Allah’ın dinini / kelimesini yüceltme uğrunda”²⁴⁶ diye tefsir etmişlerdir. Râzî de bu manayı tercih ederek²⁴⁷ şu hadîs-i şerîfi delil göstermiştir:

روى أبو موسى أن النبي صلى الله عليه وسلم سئل عن من يقاتل في سبيل الله، فقال: " هو من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا، ولا يقاتل رياء ولا سمعة "

“Ebû Musa, Peygamber’e (sav) Allah yolunda savaşanın kim olduğu sorulduğunda, şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Allah yolunda olan kişi, Allah’ın kelimesinin en yüce ve en yüksek olması için savaşan; gösteriş ve kahraman sayılmak için savaşmayan kimsedir.”²⁴⁸

Son dönem Şîî müfessirlerden olan Tabâtabâî (1981), savaşın Allah yolunda olabilmesi için hedefinin dini egemen kılmak ve tevhîd mesajını tüm insanlara ulaştırmak

²⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm müsne'den 'ani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbi'in**, I-X, tah. Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke-Riyad 1997, II, 262, 330, 459; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr**, I-XVII, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Merkezü Hicr, Kahire 2003, II, 69; Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh, **Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesâni**, I-XXX, Dâru İhyâ'i't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty., II, 20; Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, **Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr**, I-V, tah. Abdulkâdir Umeyre, Dâru'l-Vefâ, yy., 1994, I, 299.

²⁴⁵ Bursevî, **a.g.e.**, I, 258.

²⁴⁶ Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, **el-Keşf ve'l-Beyân**, I-X, tah. Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâ'i't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, II, 87; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 116; Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 108; Nesefî, **a.g.e.**, I, 102; Ebüssuûd, **a.g.e.**, I, 320; Bursevî, **a.g.e.**, I, 305.

²⁴⁷ Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, V, 138.

²⁴⁸ Buhârî, “Cihâd”, 15; Müslim, “İmâre”, 149; Nesâî, “Cihâd”, 21; İbn Mâce, “Cihâd”, 13; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 15.

olması gerektiği belirterek ancak böyle bir savaşın sırf Allah rızası için yapılan bir ibadet niteliğini kazanabileceğini kaydetmektedir.²⁴⁹

Allah yolunda savaşın emredildiği Bakara sûresinin 244. âyetinde Müslümanlara şöyle buyrulmaktadır:

﴿ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾

“Öyleyse Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah her şeyi işiten, her şeyi bilendir.”

Âyetteki savaşın ne adına yapılacağını belirleyen sebîlüllaha “Allah’ın dinini yüceltme yolunda”,²⁵⁰ “Allah’ın insanları hidayet ettiği dini”²⁵¹ (kullarına vazettiği şeriatı²⁵²), “Allah’a itaat uğrunda”²⁵³ manaları verilmiştir. *Tefsîru’l-menâr*’da şöyle bir açıklama kaydedilmiştir: “Sebîlullah, Müslümanların haklarının ellerinden alınmaması ve dinlerini açıkça yaşamaktan engel olunmamaları için Allah’ın kelimesinin yüceltilmesi, dinin ve dine davetinin güven altına alınması yoludur. Bu tanım dinî açıdan savaştan (kıtâl / الْقِتَالُ) daha kapsamlıdır.”²⁵⁴ Bir başka âyetin tefsirinde ise “sebîlullah itikad ve amelde Allah’ın rızasına ve sevabına ulaştırıcı yoldur” tanımı yapılmaktadır.²⁵⁵

Hamdi Yazır, Bakara sûresinin 261. âyetini²⁵⁶ tefsir ederken sebîlullahın “Allah yolu ve dini” olduğunu belirterek, Allah yolunda cihadın, dinin güvenli ve dindarların baskıdan korunması için yapılması gereken hareketlerin en önemlisi olduğundan dolayı, fi sebîlillah deyiminin, şeriatla daha çok cihad anlamında örf haline geldiğini kaydetmiştir.²⁵⁷

Allah Teâlâ, Bakara sûresinin 195. âyetinde şöyle buyurmaktadır:

﴿ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴾

“(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”

²⁴⁹ Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fi tefsîri’l-Kur’ân*, I-XXII, Müessesetü’l-Alemî, Beyrut 1997, II, 61.

²⁵⁰ Mahallî – Süyûtî, *a.g.e.*, s. 53; Bursevî, *a.g.e.*, I, 378.

²⁵¹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 426.

²⁵² Taberî, *a.g.e.*, XI, 527.

²⁵³ Begavî, *a.g.e.*, I, 294.

²⁵⁴ Reşîd Rızâ, *a.g.e.*, II, 461.

²⁵⁵ Reşîd Rızâ, *a.g.e.*, X, 579.

²⁵⁶ “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”

²⁵⁷ Yazır, *a.g.e.*, II, 192.

Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir olan Mukâtil b. Süleymân, bu âyeti "Allah'a itaat ettiğinizi göstermek için O'nun uğrunda mallarınızdan infâk edin manasındadır"²⁵⁸ diyerek tefsir etmiştir. Buradaki sebîlullah terkibi hakkında bazı müfessirlerin yorumları ise şöyledir: "Sebîlullah ile cihad ve tüm hayırlı işler kastedilmiştir. Fakat mutlak söylendiğinde cihad için kullanılmaktadır."²⁵⁹ "Sebîlullah, Allah'ın dini ve şeriatıdır."²⁶⁰ "Allah yolunda demek, Allah'ın dini ve O'na itaat uğrunda demektir."²⁶¹ "Allah'ın rızası uğruna tasadduk edin. Bu cihad ve diğer tüm hayır konuları anlamında genel bir ifadedir."²⁶² "Sebîlullah cihaddır."²⁶³ "Sebîlullah hayır, iyilik ve hakkın müdafaası yoludur."²⁶⁴

Bursevî, sebîlullahın anlam sınırlarını genişleten şu açıklamayı yapmaktadır: "Sebîlullah Allah'ın sevabına ve rahmetine götüren dinidir. Allah'ın, dinini ikame etme ve aziz kılma konusunda infâk olarak emrettiği her şey bu âyetin kapsamına girer. Hac ve umre yapmak, inkârcılarla cihad etmek, sıla-ı rahim, fakir ve miskinleri destekleme aile ve evlatların hukukuna riayet veya bunların dışında kişiyi Allah'a yaklaştıran her şey buna dâhildir."²⁶⁵

Cemâlüddîn el-Kâsımî (1914), bu âyetin Allah'a itaat ve yaklaşma yollarında malî infâk etmeyi emrettiğini ve düşmanla savaşılan İslâm ordusuna malî destek olmanın da Allah yolunda infâkın en önemli bölümlerinden olduğunu kaydetmektedir."²⁶⁶

Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir adlı eserde Bursevî'nin yukarıda aktarılan kapsamlı sebîlullah yorumu daha da genişletilerek şu açıklamalar kaydedilmiştir: "Âyet, insanın sahip olduğu maddî imkânlardan Allah'ın hoşnutluğunu ve âhiret mutluluğunu kazandıracak hayır yollarına harcamada bulunmasını, Kur'ânî kavramla infâkta bulunmasını emretmektedir. Müslüman âlimlerce ve İslâm medeniyeti tarihinde, böyle bir niyete dayanması şartıyla ülkenin savunulması, hac hizmetleri, yoksulların destek-

²⁵⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Kitâbu tefsîri'l-hamsi mi'e âye mine'l-Kur'ân*, s. 52.

²⁵⁹ Begavî, *a.g.e.*, I, 215.

²⁶⁰ Endelûsî, *a.g.e.*, II, 73.

²⁶¹ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, tah. Mecdi Ba Sellum, I-X, Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2005, II, 64.

²⁶² Nesevî, *a.g.e.*, I, 103.

²⁶³ Şevkânî, *a.g.e.*, I, 349.

²⁶⁴ Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Hakîm*, I-XII, Dârü'l-Menâr, Kahire 1947, II, 213.

²⁶⁵ Bursevî, *a.g.e.*, I, 308.

²⁶⁶ Kâsımî, Muhammed Cemâleddin, *Mehâsinü't-te'vîl (Tefsîrü'l-Kâsımî)*, I-XVII, tah. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dârü lhyâi'l-kütübi'l-Arabiyyeti, yy., 1957, II, 479.

lenmesi; okul, cami, yol, köprü, çeşme, bakımevleri gibi toplumsal hizmet ve hayır müesseselerinin kurulması ve güçlendirilmesi, hatta tabiatın korunup geliştirilmesine kadar çok çeşitli hizmetler için yapılan her türlü harcama Allah yolunda harcama sayılmıştır.”²⁶⁷

Allah yolundan alıkoyma hakkındaki bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

﴿... قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ...﴾

“... Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır...”²⁶⁸

Âyetteki müşrikler tarafından engellenmek istenen sebîlullahın ne olduğu konusunda müfessirlerden İbnü’l-Cevzî, İbn Abbas ve Süddî’den rivayet edilen görüşe uygun olarak “buradaki sebîlullahtan kasıt hac ibadetidir, çünkü müşrikler Resûlullah’ı Mekke’den alıkoymuşlardı” diye açıklamıştır.²⁶⁹ Mükâtil b. Süleyman’a göre müşriklerin insanları dine girmekten engellemeleri nedeniyle âyetteki sebîlullahtan maksat İslâm dinidir.²⁷⁰ Bazı müfessirler âyetteki sebîlullahı Mescid-i Haram olarak,²⁷¹ bazıları ise sebîlullahın genel manası olan “Allah’ın rızasına ulaştırılan dini İslâm veya Allah’ın rızasına ulaştırılan her şey”²⁷² olarak tefsir etmişlerdir.

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

“Şüphesiz inananlar ve Allah yolunda hicret edip savaşanlar; kesinlikle bunlar, Allah’ın rahmetini umarlar. Allah, gerçekten bağışlayıcı ve merhamet sahibidir.”²⁷³

Yukarıdaki âyette hicret ve cihad amelleri ile birlikte kullanılan sebîlullah “Allah’ın yolunda, Allah’a itaat uğrunda” şeklinde tefsir edilmiştir.²⁷⁴

²⁶⁷ Komisyon, **Kur’ân Yolu**, I, 302.

²⁶⁸ Bakara, 2/217.

²⁶⁹ İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddin, **Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr**, I-IX, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1984, I, 238.

²⁷⁰ Mükâtil b. Süleymân, **et-Tefsîrü’l-kebîr**, I, 186.

²⁷¹ Neseî, **a.g.e.**, I, 112; Şevkânî, **a.g.e.**, I, 384; Kâsımî, **a.g.e.**, II, 541.

²⁷² Ebüssuûd, **a.g.e.**, I, 338; Âlûsî, **a.g.e.**, II, 109; Reşîd Rızâ, **a.g.e.**, II, 316.

²⁷³ Bakara, 2/218.

²⁷⁴ Taberî, **a.g.e.**, III, 667; Sa‘lebî, **a.g.e.**, II, 141; İbnü’l-Cevzî, **Zâdü’l-mesîr**, I, 239.

2.2.3. Muhaddislerin Görüşleri

Bu bölümde, temel hadis kaynaklarına şerh yazan muhaddislerin hadis-i şerîflerde geçen sebîlullah kavramı hakkında serdettikleri görüşlere yer verilmiştir.

Müslim şârihi Muhammed Emin el-Herârî,

" اَغْرُوا بِاسْمِ اللَّهِ فَقاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى ، وَقَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ ، لِتَغْرُوا وَلَا تَغْلُوا وَلَا تَغْدُرُوا وَلَا تُمَثِّلُوا وَلَا تَقْتُلُوا وَلِيَدًا "

"Allah yolunda besmele ile gaza edin, Allah'ı inkâr edenlerle çarpışın. Gaza edin, ama ganimete hıyanette bulunmayın, haksızlık edip zarar vermeyin, ölülerin burnunu, kulağını kesmeyin, çocuk öldürmeyin!"²⁷⁵ hadîsinde geçen sebîlullahı "ganimet elde etme, kavmiyetçilik uğruna veya cesaret gösterisi için değil de sırf Allah'ın dinini / kelimesini yüceltme uğrunda" manası vermiştir.²⁷⁶

Tîbî (743/1343) *Mişkâtü'l-mesâbih* adlı esere yazdığı şerhinde Kâdî İyâz'ın (544/1149) "sebîlullah, hayır çeşitlerinin hepsini içine alan genel bir ifadedir veya onunla cihad kast edilmiştir denildi, fakat birinci görüş daha doğru ve daha açıktır" şeklindeki görüşünü nakletmektedir.²⁷⁷

Muhammed Abdürraûf el-Münâvî (1301/1621) Süyûtî'nin (911/1505) *el-Câmi'u's-sagîr* kitabını şerhettiği *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr* adlı eserinde,

" جاهدوا المشركين بأموالكم وأنفسكم وأستنكم "

"Müşriklere karşı mal, can ve lisanınızla cihad edin."²⁷⁸ hadisini şerh ederken, kişinin tüm işlerinde kendini Allah'ın emirlerine tâbi kılması durumunda fî sebîlillah cihad etmiş olacağını belirtmektedir. Fakat bu kavramın mutlak söylendiğinde kesinlikle inkârcılara karşı yapılan cihad kast edildiğini de ilave etmektedir.²⁷⁹

²⁷⁵ Müslim, "Cihâd", 3; Tirmizî, "Siyer", 48, Ebû Dâvût, "Cihâd", 90.

²⁷⁶ Herârî, Muhammed Emin el-'Alevî, *el-Kevkebu'l-vehhâc ve'l-ravzu'l-behhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim*, I-XXVI, Dârü'l-Minhac - Dârü Tavki'n-necât, Beyrut 2009, XIX, 92.

²⁷⁷ Tîbî, Şeredüddin Hüseyin b. Abdillâh, *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-mesâbih*, I-XIII, tah. Abdulhamîd Hindâvî, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, Mekke-Riyad 1997, V, 1541.

²⁷⁸ Ebû Dâvût, "Cihâd", 5, 38, "Fiten", 13; Nesâî, "Zekât", 49.

²⁷⁹ Münâvî, Muhammed Abdürraûf b. Tâcilârifin, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*, I-VI, Dârü'l-Ma'rife, 2. baskı, Beyrut 1972, III, 344.

Emîr es-San‘ânî (1182/1768) *Bulûğu’l-merâm*’ı²⁸⁰ şerh ettiği eseri *Sübülû’s-selâm fî şerhi Bulûgi’l-merâm*’da,

" لا تَجِلُّ الصَّدَقَةُ لِعَنِيٍّ إِلَّا لِخَمْسَةٍ : لِعَامِلٍ عَلَيْهَا ، أَوْ رَجُلٍ اشْتَرَاهَا بِمَالِهِ ، أَوْ غَارِمٍ ، أَوْ غَازٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ، أَوْ مُسْكِينٍ تُصَدَّقَ عَلَيْهِ مِنْهَا ، فَأَهْدَى مِنْهَا لِعَنِيٍّ "

“Resûlullah (sav) buyurdular ki: Sadaka şu beş kişi dışında zengine helâl değildir: Sadakayı toplamak için çalışan, sadaka malını kendi parasıyla satın alan, borçlanan, Allah yolunda gazveye çıkan, komşusu fakir olan kimse. Şöyle ki: Bu fakire sadaka verilir, o da bundan zengin komşusuna hediyede bulunur.”²⁸¹ hadisinde geçen sebîlullahı “gâzilerdir ki zengin de olsalar kendilerini Allah’ın yoluna adadıkları ve bu yolda gayret sarf ettikleri için onlara zekât malından verilir” şeklinde yorumlamıştır. Daha sonra da zengin olsalar bile kadılık, fetva makamı ve ilim öğretme gibi Müslümanların genelini ilgilendiren maslahatları ikâme eden kişileri de sebîlullahı dâhil etmektedir. Ayrıca Şâfiî müçtehid Ebû Ubeyd el-Kâdî’nin (319/931) dünyevî kamu maslahatlarını gerçekleştirenleri de bu gruba soktuğunu nakletmektedir.²⁸²

Ayrıca San‘ânî;

" روى أبو موسى أن النبي صلى الله عليه وسلم سئل عن من يقاتل في سبيل الله، فقال: هو من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا، ولا يقاتل رياء ولا سمعة "

“Ebû Musa, Peygamber’e (sav) Allah yolunda savaşan kim olduğu sorulduğunda, şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Allah yolunda olan kişi, Allah’ın kelimesinin en yüce ve en yüksek olması için savaşan; gösteriş ve kahraman sayılmak için savaşmayan kimsedir.”²⁸³ hadisinde geçen sebîlullahı şöyle yorumlamıştır: “Bu hadis, Allah yolunda yapılan savaşın mükâfatının, i‘lâ-yi kelimetullah (Allah’ın kelimesini / dinini yüce kılmak)²⁸⁴ niyetiyle savaşan mücahidlere verileceğine bir delildir. Ayrıca hadisin mefhûm-u

²⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî’nin ahkâm hadislerini ihtiva eden eseridir.

²⁸¹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24; İbn Mâce, “Zekât”, 27.

²⁸² Emîr es-San‘ânî, Ebû İbrâhîm İzzeddin, *Sübülû’s-selâm fî şerhi Bulûgi’l-merâm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2009, s. 398.

²⁸³ Buhârî, “Cihâd”, 15; Müslim, “İmâre”, 149; Nesâî, “Cihâd”, 21; İbn Mâce, “Cihâd”, 13; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 15.

²⁸⁴ “Sözlükte “yükseltmek, yüceltmek” anlamındaki i‘lâ masdarıyla “Allah’ın sözü” mânasındaki kelime-tullâhtan oluşan bu terkipte yer alan kelimetullahın, tevhid inancının esasını teşkil eden “lâ ilâhe illallah” (Allah’tan başka tanrı yoktur) sözünü ve daha genel olarak Allah’ın insanlığa gönderdiği son dini ifade et-

muhaliifinden bu niyette olmayan kişinin Allah yolunda olmadığı manası da çıkmaktadır.” Emîr es-San‘ânî, bu ifadelerinden sonra “eğer bir kişi niyetine kelimetullahı yüceltmenin yanı sıra başka bir şey, örneğin ganimet elde etmek niyeti de eklerse o kişi yine de Allah yolunda savaşmış sayılır mı?” sorusuna cevap aramaktadır. Sonuç olarak da asıl niyetin Allah rızası olması durumunda ilave dünyevî kazançların bu niyeti bozmayacağını kaydetmektedir.²⁸⁵

Hanefî âlimi İbn Melek (821/1418’den sonra) Ebû Hureyre’den (ra) rivayet edilen;
" من احتبس فرساً في سبيل الله إيماناً بالله وتصديقاً بوعده فإن شبعه وريه وروثه وبوله في ميزانه يوم القيامة "

“Her kim Allah’a inandığı için ve vaadini tasdik ederek Allah yolunda cihad etmek niyetiyle bir at bağlarsa, şüphesiz o atın yediği yemler, içtiği sular, atın dışkısı ve idrarı kıyamet gününde o şahsın mizanında (sevâb) olacaktır, buyurdu.”²⁸⁶ hadisini şerh ederken sebîlullahın hakikatte kendisiyle Allah’ın rızasının talep edildiği her şey olduğunu, fakat mutlak olarak söylendiğinde cihadın kastedildiğini belirtmiştir.²⁸⁷

Ebû Abs’dan²⁸⁸ (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

" ما اغبرت قدما عبد في سبيل الله فتمسه النار "

“Kimin ayakları Allah yolunda tozlanırsa, Allah Teâlâ o ayakları cehennem ateşine haram kılar.”²⁸⁹ İbn Melek, bu hadiste geçen sebîlullahı “Allah’ın rızasını isteme yolunda” şeklinde açıklayarak bu tabirin ilim talep etme, cemaatle namaza katılma ve benzeri yolları da içine aldığını söylemektedir.²⁹⁰

tiği kabul edilmektedir. Bu durumda i‘lâ-yi kelimetullah tabiri, Allah’ın dininin ve tevhid inancının yüceltilip yaygınlaştırılması yolunda gösterilen gayret ve faaliyetleri kapsamakta, cihâd ve savaş kelimeleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de sıkça zikredilen “fîsebilillâh” (Allah yolunda) kavramıyla yakından ilgili bulunmaktadır.” Metin Yurdagür, “İ‘lâ-yi Kelimetullah”, **DİA**, XXII, İstanbul 2000, s. 62.

²⁸⁵ Emîr es-San‘ânî, **a.g.e.**, s. 800.

²⁸⁶ Buhârî, “Cihâd”, 45.

²⁸⁷ İbn Melek, İzzeddin Abdullatîf b. Abdilazîz, **Mebâriki’l-ehzâr fî şerhi Meşâriki’l-envâr**, Ahmed Kâmil Efendi Matbaası, İstanbul 1338, s. 26.

²⁸⁸ Ebû Abs Abdurrahmân b. Cebr el-Ensârî (ö. 34/654), Evs kabilesinin Benî Hârise kolundandır.

²⁸⁹ Buhârî, “Cihâd”, 16; Nesâî, “Cihâd”, 9; Tirmizî, “Fedâilü’l-cihâd”, 7.

²⁹⁰ İbn Melek, **a.g.e.**, s. 34.

Hindistanlı hadis âlimi Mübârekpûrî (1934) *Tuhfetü'l-ehvezî* isimli Tirmizî şerhinde,

" عینان لا تمسهما النار، عین بکت من خشية الله، وعین باتت تحرس فی سبیل الله "

"İki göz vardır ki cehennem ateşi onlara dokunmaz; biri Allah korkusundan ağlayan göz, diğeri ise Allah yolunda nöbet bekleyen gözdür"²⁹¹ hadisinin yorumunda Allah yolu kavramının mücahidlerin ibadetteki mertebeleri olduğunu söyledikten sonra hac, ilim talebi, cihad veya ibadet anlamlarını da kaydetmektedir.²⁹²

Ayrıca Mübârekpûrî,

" من صام يوماً فی سبیل الله بعد الله وجهه عن النار سبعین خریفاً "

"Kim Allah yolunda oruç tutarsa, Allah onun yüzünü (vücudunu) yetmiş yıl cehennem ateşinden uzaklaştırır."²⁹³ hadisinde geçen sebîlullah hakkında âlimlerin görüşlerini ise şöyle sıralamaktadır: "İbnü'l Cevzî, sebîlullah mutlak olarak zikredilirse onunla cihad kastedilir demiştir. Kurtubî, sebîlullah Allah'a itaat yoludur diyerek burada oruç tutandan kastın Allah'ın rızasını arayan olduğunu söylemektedir. Hâfız İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) sebîlullahın manasının bundan daha kapsamlı olması muhtemeldir demiştir. İbn Dakîk (702/1302) ise sebîlullah ile kastedilenin itaatin her türlü olması ihtimal dâhilinde olduğunu söylemiştir."²⁹⁴ *Sahîh-i Buhârî*'nin muhtasarı olan *et-Tecrîdü's-sarîh*'in tahrîcini yapan Mustafa Dîb el-Buğâ, yukarıdaki hadiste geçen sebîlullaha "cihad için yola çıkıldığında" veya "yalnızca Allah'ın rızası kastedilerek" şeklinde iki çeşit mana verilebileceğini kaydetmiştir.²⁹⁵

İbnü'l-Esîr (606/1210) garîbü'l-hadîs alanında yazdığı *en-Nihâye* adlı eserinde sebîlullahı şöyle açıklamaktadır: "Sebîlullah, farzların ve çeşitli nafilelerin eda edilmesi suretiyle Allah Teâlâ'ya yakınlaşma amacıyla yapılan ihlâslı amellerin tümünü içeren genel bir isimlendirmedir. Mutlak olarak söylendiğinde büyük bir çoğunlukla cihad hakkında kullanılır. Hatta çok kullanımdan dolayı sadece o kastediliyor gibidir."²⁹⁶

²⁹¹ Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 12.

²⁹² Mübârekpûrî, Ebü'l-'Ulâ Muhammed, **Tuhfetü'l-ahvezî**, tah. Râ'id Sabrî b. Ebi 'Alfe, Beytü'l-Efkari'd-devliyye, Amman, ty., s. 1465.

²⁹³ Buhârî, "Cihâd", 36; Müslim, "Sıyâm", 167; Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 3; Nesâî, "Savm", 44.

²⁹⁴ Mübârekpûrî, **a.g.e.**, s. 1458.

²⁹⁵ Zebîdî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed, **Muhtasarü Sahîhi'l-Buhârî - et-Tecrîdü's-sarîh**, tah. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dârü'l-Ulûmi'l-insâniyye, Dimaşk 1988, s. 392.

²⁹⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, II, 339.

Hadis Ansiklopedisi - Kütüb-i Sitte müellifi İbrahim Canan (2009) hadislerde geçen sebîlullah kavramı hakkında şunları kaydetmektedir: “Gerçek cihad Allah rızası için yapılan cihaddır. Bu sebeple konu ile ilgili hadislerin metninde “Allah yolunda” kaydı açık şekilde ifade edilmiştir. Sebîlullah kavramının geçtiği hadislerin bazı vecihlerinde “Allah yolunda” dendiikten sonra bir ara cümlesi ile “ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَنْ يُجَاهِدُ فِي سَبِيْلِهِ ” (Allah, kimin kendi yolunda cihad ettiğini iyi bilir) diye bu kayıt kuvvetlendirilir. Öyleyse sırf ganimet, şeref, rütbe, terfi etmek, istilâ etmek, sömürge kurmak gibi maksatlarla yapılan savaş cihad olmadığı gibi, meşru gayelerle açılmış bir savaş bile olsa, savaşan asker niyetini ferdî olarak hâlis yapmazsa o da şehâdeti elde edemez.”²⁹⁷ Ayrıca Canan, hadis-i şeriflerde geçen “Allah yolunda tabiriyle” her seferinde düşman karşısında silahlı cihad yapmanı anlamanın hatalı olduğunu hatırlatmaktadır. Çünkü Resûlullah’ın hadislerinde cihadın tarifi yapılırken daha umumî manalara da yer verilmiş, kişinin kendi nefsiyle yaptığı mücâdele de cihad mefhumuna dâhil edilmiştir. Öyle ise Allah rızasını güden her gayret bir nevi cihaddır. Bu sebeple şârihler ilim yaparak, ibadet ederek, haccederek ve savaşarak uyanık geçirilen bütün gecelerin fi sebîlillaha dâhil olduğunu belirtmektedirler.²⁹⁸

2.3. TEVBE SÛRESİNİN 60. ÂYETİNDE GEÇEN “FÎ SEBÎLİLLAH” TERKİBİNİN MANA VE KAPSAMI

Kur’ân-ı Kerîm’de zekâtın verileceği yerler, Tevbe sûresinin 60. âyetinde şöyle açıklanmıştır:

﴿ اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِيْنِ وَالْعَامِلِيْنَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِيْنَ وَفِي سَبِيْلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيْلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴾

“Sadakalar, ancak fakirler, miskinler, zekât toplama görevlileri, kalpleri İslâmiyet’e ısındırılmak istenenler, köleler, borçlular, Allah yolundakiler ve yolda kalmışlar içindir. Allah tarafından kesin olarak böyle farz kılındı. Allah, her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”

²⁹⁷ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi - Kütüb-i Sitte*, I-XVIII, Akçağ Yayınevi, İstanbul, ty., III, 496.

²⁹⁸ Canan, *a.g.e.*, III, 503.

Âyet-i kerîmede “fi sebîlillah” adı verilen bir grubun olması ve bu gruba malî yardım yapılmasının emredilmesi, gerek müfessirler gerekse fakihler tarafından konunun ayrıntılı bir biçimde incelenmiş olması, fi sebîlillah kapsamına giren konular hakkında özellikle son asırlarda yapılan tartışmalar, bu âyeti ayrı bir başlık altında incelememize neden olmuştur.

Allah Teâlâ'nın “Allah yolunda” diye isimlendirdiği bu grubun kimler olduğu hakkında müfessirler ve fakihler farklı görüşler serdedilmişlerdir. Bu görüşleri aktarmaya geçmeden önce söz konusu görüş ayrılığının nedenleri üzerinde Yûsuf el-Kardâvî'nin yaptığı açıklamayı özetle aktarmayı uygun görmekteyiz.

Kardâvî, konu hakkındaki görüşünü, İbnü'l-Esîr'in yukarıda da kaydedilen sebîlullah kavramına yaptığı tanım²⁹⁹ üzerine bina etmiştir. Bu tanım iki bölümden oluşmaktadır: a) Birinci bölüm sözlükte kelimenin temel anlamı olan Allah'a yaklaşmak amacıyla işlenen her türlü sâlih ameli içine almaktadır. Böylece tanım kişisel veya toplumsal olsun bütün sâlih amelleri kapsamaktadır. b) Sebîlullah, mutlak olarak kullanıldığında anlaşılan manası cihaddır. Bu manayı alması çokça kullanıldığından dolayıdır. Sebîlullah kavramının genel ve özel iki yönünün bulunması, zekâtın sarf yeri olan fi sebîlillahtan maksadın ne olduğu konusunda âlimlerin görüş ayrılığına düşmelerine neden olmuştur.³⁰⁰

Bu kısa girişten sonra fi sebîlillah hakkında müfessirlerin ve fakihlerin görüşlerine geçebiliriz:

2.3.1. Müfessirlerin Görüşleri

Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir olarak kabul edilen Mukâtil b. Süleymân'a göre fi sebîlillah “cihad” demektir. Bu müfessire göre savaştaki mücahidlere verilecek olan zekât miktarı savaşanların ihtiyacı kadardır.³⁰¹

²⁹⁹ “Sebîlullah, farzların ve çeşitli nafilelerin eda edilmesi suretiyle Allah Teâlâ'ya yakınlaşma amacıyla yapılan ihlâslî amellerin tümünü içeren genel bir isimlendirmedir. Genel olarak söylendiğinde büyük bir çoğunlukla cihâd hakkında kullanılır. Hatta çok kullanımdan dolayı sadece o kastediliyor gibidir.” İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, II, 339.

³⁰⁰ Yûsuf el-Kardâvî, **Fıkhu'z-zekât**, I-II, Müessesetü'r-Risâle, 2. baskı, Beyrut 1973, II, 635-636.

³⁰¹ Mukâtil b. Süleymân, **et-Tefsîrü'l-kebîr**, II, 174; Ayrıca Mukâtil b. Süleymân, diğer bir eserinde mescit inşası, ölü kefenlenmesi ve hac için zekât verilemeyeceği görüşünü de kaydetmektedir. Bkz: Mukâtil b. Süleymân, **Kitâbu tefsîri'l-hamsi mi'e âye mine'l-Kur'ân**, s. 48.

Taberî, fî sebîlillahın Allah'ın dinine, yoluna ve kullarına vazettiği şeriatına yardım amacıyla Allah'ın düşmanlarına karşı yapılan savaş olduğunu kaydettikten sonra “onlar Allah yolunda savaşıyorlardır” görüşünü aktarmaktadır.³⁰²

Zeccâc, fî sebîlillahı savaşan mücahidler olarak tefsir ederek, onların zekâtın paylarının olduğunu kaydetmektedir.³⁰³

İbn Ebû Hatîm, fî sebîlillah grubunun çeşitli nedenlerden dolayı gazadan geri kalan mücahidler olduğunu belirterek bu kişilere gazaya katılmaları için zekâtın pay verilebileceğini belirtmektedir.³⁰⁴

İmam Mâtürîdî (333/944), fî sebîlillahın mücahidler olduğu rivayetini aktardıktan sonra Allah'a itaat etme gayretinde olan herkesin ve tüm iyilik çeşitlerinin / yollarının bu kavramın kapsamına girdiğini kaydetmektedir.³⁰⁵

Begavî (516/1122), fî sebîlillah ile kastedilenin mücahidler olduğunu ve bu zekât payı ile zengin bile olsalar onların gıda, giyim, silah, taşıt ihtiyaçlarının karşılanacağını söylemektedir. Ayrıca ilim ehlinin çoğunluğunun hac için zekâtın bir payın ayrılmayacağı görüşünde olduğunu da kaydetmektedir.³⁰⁶

Zemahşerî'ye göre fî sebîlillah “savaştan geri kalan fakir mücahidler ile hacdan geri kalan fakir hacılardır.”³⁰⁷

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (543/1148), İmam Mâlik'in “buradaki fî sebîlillahın gazve olduğu hakkında, Ahmed b. Hanbel (241/855) ve İshâk İbn Râhûye (238/853)'nin onun hac olduğunu tercih etmelerinden başka hiçbir muhalif görüş bilmiyorum” dediğini aktardıktan sonra zekât verilecek olan mücahidlerin fakir olup olmaması tartışmasına girmektedir. Cumhur ulemanın mücahidin fakir olması durumunda ona zekât verilebileceğinde hemfikir olduğunu belirttikten sonra “mücahid zengin olursa zekâtın pay verilmez” diyen Hanefîlere itiraz etmektedir. Bu görüşü, âyetin lafzında olmayan bir ilave getirdiği (fakir

³⁰² Taberî, **a.g.e.**, XI, 527-528.

³⁰³ Zeccâc, **a.g.e.**, II, 456.

³⁰⁴ İbn Ebû Hatîm, **a.g.e.**, VI, 1825.

³⁰⁵ Mâtürîdî, **a.g.e.**, V, 410.

³⁰⁶ Begavî, **a.g.e.**, IV, 65.

³⁰⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 438.

olma), bunun da nesh sayılacağı ve Kur'ân'ın ancak Kur'ân veya mütevatir hadis ile nesh edilebileceği gerekçeleri ile reddetmiştir.³⁰⁸

Fahreddîn Râzî, sebîlüllahı tarif ederken önce müfessirlerin bu tabir ile mücahidleri kastettiklerini söylemektedir. Sonra kendi görüşünü Kaffâl'ın (365/976) görüşüne dayandırarak şöyle ifade etmektedir: “Bilin ki Allah yolunda tabirinin zahiri manası, onun sadece mücahidlere hasredilmesini gerektirmez. Bundan dolayı Kaffâl, tefsirinde bazı fakihlerin ölü kefenleme, surlar inşa etme ve mescitleri onarma gibi hayır işlerine zekât mallarının harcanabileceğini söylediklerini nakletmiştir. Çünkü âyetteki Allah yolunda tabiri böyle olan her şey hakkında kullanılan umumî bir ifadedir.”³⁰⁹

Kurtubî, fî sebîlillah ile kastedilenlerin gaziler ile sınır boylarındaki murâbitlar olduğunu ve bunlara zengin veya fakir olsun savaşlarda yapacakları harcamalar için zekâtтан bir pay verileceğini belirterek âlimlerin çoğunluğunun görüşünün bu yönde olduğunu kaydetmektedir³¹⁰

Hâzin (725/1324), *Lübâbü't-te'vîl* adlı tefsirinde fî sebîlillah payının Allah yolunda sarf edilecek nafaka olduğunu ve bununla Allah yolunda savaşan gazilerin kastedildiğini söylemiştir. Cumhûr ulemaya göre, gaziler savaşa çıkmak istedikleri zaman gerekli olan nafaka, elbise ve silâhları temin edebilmeleri için kendilerine zekât verilebilir. Hâzin, daha sonra hac için de zekâtтан pay ayrılacağını söyleyen âlimlerin görüşlerini aktarır. Bazı ulemanın sebîl kelimesinin genel manasını dikkate alarak bu payın sadece gazilere hasredilemeyeceğini ve hayır namına yapılan tüm işlerin fî sebîlillaha gireceğine dair olan görüşlerinin cumhûr ulemanın icmâsına aykırı olduğunu beyan ile ilk aktardığı görüşün doğru olan görüş olduğunu belirtmektedir.³¹¹

Ebû Hayyân el-Endelûsî, fî sebîlillah ile fakir olan mücahidlerin kastedildiğini söyledikten sonra cumhurun zengin de olsalar savaşta harcamak üzere mücahidlere zekât verilebileceği görüşünü aktarmaktadır. Daha sonra mücahid ve hacılara bu paydan vermek için fakirliğin şart koşulamayacağını söylemektedir. Bu görüşüne âyette

³⁰⁸ İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, I-IV, tah. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2003, II, 533.

³⁰⁹ Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, XVI, 115.

³¹⁰ Kurtubî, **a.g.e.**, X, 274.

³¹¹ Hâzin, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed, **Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl**, I-IV, Dârü'l-Kütübî'l-Arabiyyeti'l-kübrâ, Mısır 1328, II, 254.

fakirler grubundan sonra ayrıca fî sebîlillah grubunun sayılmasının gereksiz olacağını delil olarak göstermektedir.³¹²

Ayıntâbî Mehmed Efendi (1111/1699), Kur'ân-ı Kerîm'in ilk matbu Türkçe tefsiri olan *Tercüme-i Tefsîr-i Tibyân*'da fî sebîlillah payı ile gazaya çıkan mücahidlere - zengin de olsalar- nafaka, kıyafet, silah ve harp levazımatı alınarak yardım edilebileceğini kaydetmektedir.³¹³

İsmail Hakkı Bursevî, fî sebîlillah hakkında Hanefî âlimlerinden İmam-ı Muhammed'in (189/805) maddî sebeplerden dolayı hac yolculuğundan geri dönmek zorunda kalan hacılar olduğu; İmam-ı Ebû Yûsuf'un (182/798) nafaka, binek veya bunlardan başka ihtiyaçlarından dolayı İslâm ordusuna katılmayan fakir mücahidler olduğu görüşlerini aktarmaktadır. Ayrıca bu mücahidler, geçimlerini kazanabilecek güç ve sıhhatte olsalar bile kazanma çabalarının onları Allah'ın yolundan alıkoyacağından dolayı zekâtтан pay alabilecekleri görüşünü nakletmektedir.³¹⁴

Murtazâ Zebîdî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* şerhinde, âyette geçen fî sebîlillah ile mücahidlerin veya cihad için infâk etmenin kastedilmesinin mümkün olduğunu belirttikten sonra sebîl kelimesinin mana genişliğine dikkat çekerek fî sebîlillahın iyilik cinsinden olan -hatta hayvanlara ve ağaçlara su vermek gibi- amme menfaatinin gerektirdiği işleri de kapsayabileceğine vurgu yapmıştır.³¹⁵

Şevkânî, sebîlullahın gaziler ve sınır boylarında bekleyen murâbitlar olduğu görüşünün âlimlerin çoğunluğuna ait olduğunu zikrettikten sonra, İbn Ömer'in (ra) bu kelimenin hacıları ve umrecileri anlattığını söylediğini ve İmam Ahmed ile İshak'ın sebîlullah tabirinin hacıları da kapsadığı görüşünde olduklarını kaydetmektedir.³¹⁶

Cemâlüddin el-Kâsımî (1914), ilgili âyetin tefsirine şöyle diyerek başlamaktadır: “Allah Teâlâ, fî sebîlillah buyruğuyla cihada yardımı zikretmiştir. Bu pay cihad gönüllülerine sarf edilir ve bu paydan onlara binit ve silah satın alınır.” Devamında yukarıda fî sebîlillah hakkındaki Kaffâl ve İbnü'l-Esîr'in sözlerini naklettikten sonra “*Tâc*” kitabında

³¹² Endelüsî, **a.g.e.**, V, 61-62; Ayrıca Endelüsî, konunun devamında İbn Atıyye'nin (541/1147) bu paydan mescit yapımı ve mushaf alımı gibi işlerin karşılanamayacağını görüşünde olduğunu aktarmaktadır.

³¹³ Ayıntâbî Mehmed Efendi, **Tercüme-i Tefsîr-i Tibyân**, I-IV, Matbaa-ı Osmâniyye, İstanbul 1307, II, 186.

³¹⁴ Bursevî, **a.g.e.**, III, 454.

³¹⁵ Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtezâ, **İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi İhyâ'i 'ulûmi'd-dîn**, I-X, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 1994, IV, 151.

³¹⁶ Şevkânî, **a.g.e.**, II, 532.

geçen “Allah’ın rızasını amaçlayan ve iyilik olan her şey sebîlullahın kapsamına dâhildir” tanımını aktarır.³¹⁷ Kendi görüşünü cihad ve savaş levazımatı yönünde açıklayan el-Kâsımî, sonrasında fî sebîlillahın anlam alanını genişleten görüşlere yer vermesi ve onlara itiraz etmemesi nedeniyle bu görüşleri de desteklediğini veya en azından önemseydiğini ima etmektedir.

Çağdaş İslâm düşüncesinin öncülerinden olan Mısırlı Muhammed Reşîd Rızâ (1935) *el-Menâr* adlı eserinde âyetteki sebîlullahtan maksadın tek tek fertlerin değil, dini ve devleti ayakta tutan Müslümanların genel maslahatları olduğunu ifade etmektedir.³¹⁸ Sonrasında âyette sıralanan zekâtın sarf yerlerini “şahıslar” ve “maslahatlar” olarak ikiye ayırmaktadır: “Bunlardan birincisi mülk edinme bildiren “lâm” edatı ile gelen ve temlik ile zekât olarak verilen mala sahip olan âmiller, fakirler, miskinler, müellefe-i kulûb, borçlular ve yolculardan oluşan “şahıslar” grubudur. Temliğin gerekmediği ikinci grup sarf yerleri ise “fî” edatı ile gelen ve “genel içtimaî ve devlete ait maslahatlar”ı içeren gruptur ki köleler ve fî sebîlillah bu gruba dâhildir... Âyette geçen fî sebîlillah payı dinin ve devletin sorumluluğunda bulunan genel şer’î maslahatları içine almaktadır. Bunların en birincisi ve en önemlisi ise savaşa hazırlık olarak silah alımı, askerlerin iâşelerini karşılamak, nakil araçları ve harp levazımatını temin etmektir... Hâlihazırda fî sebîlillah payının sarf edilmesi gereken en mühim yerlerden biri de inkârcıların dinlerini yaymak için yaptıkları gibi malî açıdan yeterli derecede desteklenen organize kuruluşlar oluşturup İslâm davetçileri yetiştirmek ve onları inkârcıların memleketlerine tebliğ için göndermektir.”³¹⁹

Reşîd Rızâ, haccın fî sebîlillahın kapsamına girip girmediği konusunda âyetteki sebîlullahtan maksadın tek tek fertlerin değil, dini ve devleti ayakta tutan Müslümanların genel maslahatları olduğunu ve bu yüzden fertlerin yapacağı hac ibadetinin fisebîlillâha dâhil olamayacağını belirtmektedir. Haccın fakirlere değil sadece maddî gücü yeten zenginlere farz olduğunu, ayrıca bu ibadetin devletin dinî maslahatlarından olmayıp şartlar gerçekleştiğinde namaz ve oruç gibi farz-ı ayn olan bir ibadet olduğuna dikkat çekmektedir. Fakat daha önemli harcama yerlerinin olmaması şartıyla haccın ümmet tarafından eda edilebilmesi için gerekli olan hac yollarının güvenliğinin sağlanması, su ve yiyeceğin te-

³¹⁷ Kâsımî, **a.g.e.**, VIII, 3181.

³¹⁸ Reşîd Rızâ, **a.g.e.**, X, 585.

³¹⁹ Reşîd Rızâ, **a.g.e.**, X, 587.

mini, sağlık şartlarının uygun hale getirilmesi gibi masrafların fi sebîlillah payından sağlanmasının caiz olduğunu da eklemektedir”³²⁰

Hamdi Yazır, konu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmakta ve öncelikle İbnü’l-Esîr’in tanımında da vurgulanan detaya özel olarak değinerek fi sebîlillahı genel ve özel olarak ikiye ayırmaktadır. Fîsebîlillâh kaydının en geniş manası ile ele alındığında Allah’ın rızasını gözetmenin tüm sadakaların özünde bulunması gereken bir mahiyet olduğuna vurgu yapmaktadır. Âyette geçen diğer gruplara³²¹ verilen sadakalarda da aslında “fîsebîlillâh” mânâsının olduğuna dikkat çektikten sonra, özellikle bunların arasında bir de “fi sebîlillah” diye ayrı bir grubun bulunması nedeniyle bunun genel anlamda “fîsebîlillâh” kavramı içinde ele alınamayacağını ifade etmektedir. Yazır, açıklamalarına şöyle devam etmektedir: “Diğer harcama yerlerine verilen sadakalar dahi fîsebîlillâh olduğu halde, bu harcama yerine verilen sadaka “iki kere fîsebîlillâh” demektir. Binaenaleyh burada fi sebîlillahtan maksat özel bir manayı vurgulamak olduğu açıktır. Ve bu mana, evvela cihad, ikinci olarak hac ve üçüncü olarak da ilim tahsili için yolculuk etmek şeklinde ele alınabilir... Önceki genel bir anlam, ikincisi özel bir anlam ifade eder. Önceki mana ile her ibadet, her hayır, her sadaka fîsebîlillâhtır, yani Allah’ın rızası yolundadır. İkinci mana ile her sadaka fi sebîlillah değildir, fi sebîlillah sadaka, bir özel harcama şeklidir ki, bilhassa î’lâ-yi kelimetullah (Allah’ın kelimesini yükseltme) yolunda olanlara verilen sadakadır. Bu farkın belli olmasından dolayıdır ki, bütün tefsir bilginleri ve önde gelen fıkıh âlimleri fîsebîlillâh payından asıl kastedilenlerin mücahidler olduğunda görüş birliği içindedirler.”³²²

Hamdi Yazır, ayrıca fi sebîlillah payının ölümlerin kefenlenip defnedilmesi, kaleler ve kışlalar yapılması, camilerin yapımı ve onarımı gibi hayır çeşitlerinin hepsine şamil olmayacağını belirterek bu görüşüne “Zekât, zenginlerden ancak üç taifeye verilebilir: Allah yolunda bulunanlar, yolda kalmış yolcular, zengin bir kimse ki, fakir olan komşusuna zekât verilir de bu maldan kendisine hediye edilir veya davet edilir.”³²³ hadisini delil göstermektedir. Hadis-i şerifteki fîsebîlillâh ifadesinin her çeşit hayratı içine alacak şekilde genel bir manasının olma ihtimalinin bulunmadığını belirtip ilgili âyetin tefsirinde de bu-

³²⁰ Reşîd Rızâ, a.g.e., X, 585.

³²¹ Fakirler, yoksullar, köleler, müellefe-i kulûb, yolcular ve borçlular.

³²² Yazır, a.g.e., IV, 371-373.

³²³ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24.

nun göz ardı edilerek, her çeşit hayır için geçerli bir ifadeymiş gibi anlaşılmasının doğru olmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca “*Onlara karşı kuvvet hazırlayın ...*”³²⁴ âyeti kapsamında mücahidlerin savaşta ihtiyaç duydukları her türlü levazımat ve mühimmadın tedarik edilmesinin fisebîlillâh harcamaları kapsamına gireceğini belirtmiştir. Ayrıca bu payın mücahidlerin bizzat şahıslarına değil de komutanlığın emrine verilmek suretiyle ihtiyacın karşılanmasının ictihada bağlı bir konu olduğunu da kaydetmektedir.³²⁵

Görüldüğü gibi Hamdi Yazır, fî sebîlillahın kapsamının devletin veya toplumun maslahatlarını ilgilendiren tüm hayırları içine alacak şekilde genişletilmesine karşı çıkmış ve onu savaşan mücahidler ve onların harp ihtiyaçları olarak sınırlandırmıştır. Bu bir bakıma merhumun yaşadığı dönemdeki Mısırlı âlimlerin konuyu genişleten fetvalarına karşı bir cevap niteliğindedir.

Seyyid Kutub (1966), fî sebîlillah kavramı hakkında, Allah’ın kelimesinin ve dininin hâkimiyetini yeryüzünde gerçekleştirmek için toplumun maslahatına olan her şeyi kapsamına alan, kuşatan geniş bir kapı olduğunu ifade ederek çok genel bir tanımlama yapmıştır.³²⁶

Ebu’l A’lâ Mevdûdî (1979), fî sebîlillahın Allah’ı hoşnut eden tüm iyi amelleri kapsayan çok genel bir terim olduğundan dolayı bazı fakihlerin, zekâtın bu payının her türlü iyi iş için kullanabileceği görüşünde olduklarını kaydettikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır: “Fakat gerçek şu ki burada “Allah yolunda” terimi cihad anlamındadır. Önceki âlimler de bu görüştedirler. O halde zekât payı, yapılan askerî seferlerin giderlerini karşılamakta veya askerlerin kişisel ihtiyaçlarını karşılamada başkalarının yardımına muhtaç olup olmaması göz önüne alınmaksızın cihad için gerekli olan silah, teçhizat, ulaşım araçları ve diğer ihtiyaçlara harcanabilir. Aynı şekilde, tüm zaman ve enerjilerini cihad için sarf edenlere geçici bir süre için veya sürekli bir maddî yardım yapılabilir.” Mevdûdî, önceki âlimlerin genellikle cihad yerine kîtâl ve eş anlamlısı olan gazveyi kullandıklarından dolayı “fî sebîlillah” tabiri ile ilgili bir anlam kaymasının oluştuğunu belirterek bu kullanımın yaygınlaşması nedeniyle zekâtın sadece kîtâl için harcanabileceği sonucunun ortaya çıktığını belirtmiştir. Fakat ona göre “Allah yolunda cihad” Allah yolunda savaşmaktan

³²⁴ Enfâl, 8/60.

³²⁵ Yazır, **a.g.e.**, IV, 374.

³²⁶ Seyyid Kutub, **Fî Zılâli’l-Kur’ân**, Dârü’ş-Şurûk, I-VI, 32. baskı, Kahire 2003, III, 1670.

çok daha geniş olup, Allah'ın kelimesinin yüceltilmesi ve İslâm için harcanan tüm çabaları içeren bir terim olduğunu ifade etmektedir.³²⁷ Ayrıca Mevdûdî, âlimlerin bu terimi ammenin refahı manasında değil, Allah'ın dinini ayakta tutmak, İslâm'ı yaymak ve İslâm devletini savunmak için yapılan her türlü çalışmalar olarak kabul ettiklerini söyleyerek sebîlül-lâhın manasını savaşın dışında dini ayakta tutma, yayma ve savunma faaliyetlerini de içine alacak şekilde genişleten görüşü benimsemiştir.³²⁸

Muhammed Esed, fi sebîlillah kavramının İslâm'ın yayılıp insanlara ulaşması başta olmak üzere, doğru ve maruf amaçlarla yapılan her türlü harcamayı, savaşta ve barışta hak uğruna girilen her türlü çabayı içine aldığı belirtmektedir.³²⁹

Muhammed İzzet Derveze (1984), *et-Tefsîru'l-hadîs* adlı eserinde, birçok görüşe göre "Allah yolunda olanlar"ın savaş anlamında cihad ve onun sebepleri olduğunu ifade ettikten sonra, genel bir iyilik içeren ve İslâm'a güç kazandıran her şeyin -örneğin ölülerin kefenlenmesi, kale ve köprülerin yapılması, mescitlerin bina edilmesi- bu tabirin kapsamına girdiğini söyleyenleri de olduğunu belirtmektedir. Derveze'ye göre "Allah yolunda" tabiri, onun yollarından sadece biri olan savaş anlamındaki cihaddan daha kapsamlıdır.³³⁰

Muhammed Hicâzî, sebîlüllâhın Müslümanların dinlerini ve devletlerini ayakta tutmak amacıyla yapılacak hayırlı işler -mesela işsize iş, hastaya ilaç bulmak, cahile eğitim, özellikle din eğitimi vermek- olduğunu ve bu işler için zekât verilebileceğini söylemektedir.³³¹

Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir'de, "Allah yolunda (çalışanlar) şeklinde tercüme edilen fi sebîlillâh ifadesiyle, fakihlerin çoğunluğuna göre Allah yolunda bilfiil savaşanlar yani sıcak harbe katılanların kastedildiği ifade edilmiştir. Devamında bu paydan fakirlik ve teçhizat yetersizliği sebebiyle savaşa katılamayanların mı yoksa zengin olsun fakir olsun bütün gazilerin mi yararlanabileceği hususunda görüş ayrılığının bulunduğunu, Hanefî mezhebinin bu konuda ilk görüşü benimsediğini aktarılmıştır. Bazı âlimlerin bu fasıldan, hac ve umre yapacaklara, öğrenim görenlere zekât verilebileceği, hatta cami, okul, hastane

³²⁷ Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, II, 244.

³²⁸ Mevdûdî, Ebu'l A'lâ, **Meseleler ve Çözümleri**, çev. Yusuf Karaca, Risale Yayınları, 5. baskı, İstanbul 1990, II, 104.

³²⁹ Esed, **a.g.e.**, s. 366.

³³⁰ Derveze, Muhammed İzzet, **et-Tefsîru'l-hadîs**, I-X, Dârü'l-İhyâi'l-kütübi'l-Arabî, Kahire 1383, IX, 474-475.

³³¹ Hicâzî, Muhammed Mahmûd, **et-Tefsîru'l-vâdih**, I-XXX, Dârü't-Tefsîr, Kahire 1980, X, 69.

yapımı gibi işleri üstlenmiş hayır kurumlarına ödenek ayrılabilceği görüşünde oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca günümüz İslâm âlimlerinin birçoğunun âyetteki bu ifadeyi İslâm'ın ve Müslümanların yararına olan her türlü faaliyet şeklinde anladıkları kastedilmiştir.³³²

Buraya kadar çeşitli dönemlerde yaşamış müfessirlerin fî sebîlillah hakkındaki görüşleri aktarılmıştır. Bunlar özetlenecek olursa şunlar söylenebilir: Sebîlullahın biri dar biri de geniş iki manaya delâlet etmesi temel olarak iki farklı görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Asr-ı saadetten bu yana “sebîlullah” denince akla ilk önce cihad gelmiştir. Bunda sebîlullah kavramının Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde cihad ile olan sıkı ilişkisinin payı büyüktür. Örneğin zengin olduğu halde zekât alabilecek sınıfların zikredildiği hadisin diğer bazı rivayetlerinde yer alan “*gâzin fî sebîlillah*”³³³ ifadesi, klasik İslâm âlimlerinin kahir ekseriyetinin bu kavramı harbe katılanlar şeklinde yorumlamasının arkasında yatan en temel gerekçe olarak gözükmektedir.³³⁴ Aynı zamanda “Allah yolunda” tabirinin ilk dönemlerde genel olarak “Allah yolunda savaşanlar” şeklinde anlaşılması âyetlerin ifade tarzından daha çok İslâm'ın yayılış dönemindeki sosyopolitik şartlarla ve uluslararası ilişkilerle alakalıdır.³³⁵ O dönemlerde cihadın en etkili yolunun, sıcak savaşlar olması nedeniyle mücahidlere ve savaş harcamalarına fî sebîlillah payından harcanabileceği konusunda tüm müfessirler görüş birliği içindedirler.

Kuşkusuz bir toplumun muteber, meşru ve güzel işler yapabilmesi, öncelikle onun var olmasına ve varlığını devam ettirebilmesine bağlıdır. Toplumların varlık arenasında boy gösterebilmeleri de onların sağlam ve güçlü bir askerî gücünün olmasıyla mümkündür. Ancak şurası da bir gerçektir ki, savaş sürekli tekrarlanan bir olay olmadığı için, sulhun hâkim olduğu dönemlerde zekâtın bu faslı, caydırıcı bir askerî güç için gerekli olan savunma harcamalarını finanse etmeyi ifade edecektir.³³⁶

Bazı müfessirler gerek sebîlullahın genel manasını, gerekse bazı hadis-i şerifleri göz önüne alarak fî sebîlillah grubuna hacıları, ilim tahsil eden talebeleri, İslâm'ı yaymak ve yaşatmak için yapılan çalışmaları velhâsıl hayrın tüm çeşitlerini katmışlardır. Özellikle

³³² Komisyon, **Kur’ân Yolu**, III, 26.

³³³ “*Resûlullah (sav) buyurdular ki: Sadaka şu beş kişi dışında zengine helâl değildir: 1. Allah yolunda gazveye çıkan 2. Sadakayı toplamak için çalışan 3. Borçlanan 4. Sadaka malını kendi parasıyla satın alan 5. Komşusu fakir olan kimse. Şöyle ki: Bu fakire sadaka verilir, o da bundan zengin komşusuna hediye bulunur.*” Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24; İbn Mâce, “Zekât”, 27.

³³⁴ Emrullah Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, **EAÜİF Dergisi**, Erzurum 2011, sy. 36 s. 242-243.

³³⁵ Komisyon, **İlmihal**, I-II, DİB Yayınları, İstanbul 2002, I, 486.

³³⁶ Dumlu, “**a.g.m.**”, s. 243.

son dönem müfessirleri, yaşadıkları asrın bir gereği olarak ilim ve tebliğe önem verilmesi ve bu konudaki maddî ihtiyaçların da fî sebîlillah payından karşılanması gerektiği üzerinde durmuşlardır. İlk asırlarda konunun sadece gazveye hasredilmesinin o dönemde cihad kelimesi yerine gazve kelimesinin kullanılmasına bağlayarak cihadın çok daha kapsamlı bir mana ifade ettiğini ve günümüzde bu mana ile fî sebîlillah âyetini tefsir etmek gerektiğini vurgulamışlardır. Bu açıdan günümüz müfessirlerinin fî sebîlillah hakkındaki görüşleri, cihadın tüm mana alanını kapsayacak şekilde genişlemiştir. Görülen odur ki her bir müfessir fî sebîlillah kavramını kendi yaşadığı zaman diliminin etkisinde kalarak tefsir etmiştir. Bu yüzden ilk dönemde İslâmî tebliğin önündeki engeller savaşılar kaldırılırken, gelişen teknoloji ve iletişim vasıtaları nedeniyle günümüzde İslâmî tebliğin şekli değişerek ilmî ve fikrî alana kaymış olması fî sebîlillahın kapsam alanının bu yönde genişletilmesine neden olmuştur. Fakat fî sebîlillahın sıcak savaşı ve savaşan mücahidleri içine alan ilk manası yukarıda aktarılan görüşlerden de anlaşıldığı üzere tüm müfessirlerin ilk tercihi olmuş ve ilgili âyetin tefsirine ilk olarak bu manayı vererek başlamışlardır.

2.3.2. İslâm Hukukçularının Görüşleri

Fî sebîlillah konusunda fikhî mezheplerin ve fakihlerin görüşleri de sebîlillahın genel ve özel manasına göre şekillenmiştir. Ayrıca fî sebîlillah grubuna zengin kişilerin dâhil olup olamayacağı da görüş farklılıklarına neden olmuştur. Aşağıda önce mezheplerin sonrasında ise son dönem âlimlerinin görüşleri incelenecektir.

2.3.2.1. Hanefî Mezhebinin Görüşleri

Ebû Yûsuf'a göre fî sebîlillah grubu cihaddan geri kalan mücahidlerdir. Çünkü fî sebîlillah sözünün mutlak kullanıldığında anlaşılan manası budur. İmam Muhammed'e göre ise fî sebîlillah ile fakir hacılar kastedilmiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem, Allah yoluna tahsis edilen bir deveyle hacıların taşınmasını emretmiştir. Bunda da Allah'ın emirlerine ve taatine sarılma, Allah'ın düşmanı olan nefse karşı mücâhede vardır.³³⁷ Ayrıca Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*'da, Müslümanlara ait yolların yapım ve onarım çalışmaları için zekât malden harcama yapılabileceğini söylemektedir.³³⁸

³³⁷ Mevsîlî, Ebû'l-Fazl Abdullâh b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li-ta'fili'l-Muhtâr*, Mektebetü Pâmuk, İstanbul 1989, s. 119.

³³⁸ Ebû Yûsuf, Yâkub b. İbrâhîm, *Kitâbu'l-Harâc*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1979, s. 80.

Hanefî mezhebinin önde gelen fakihlerinden biri olan Kâsânî (587/1191), fî sebîlillah kavramı için oldukça geniş bir çerçeve çizerek onun her türlü iyiliği içerdiği, Allah'a itaat ve hayır yolunda çalışan ve muhtaç olan herkesin bu kavramın kapsamına girdiğini belirtmektedir.³³⁹ Fakat Kâsânî, kavramı oldukça geniş bir içerikte ele alan bu yaklaşımından sonra hem fakirlik şartını ileri sürmek, hem de mensup olduğu mezhebin zekât hukukundaki temel hareket noktalarından birisi olan şahsa temlik kıstasını esas almak suretiyle bu geniş bakış açısını daraltmıştır.³⁴⁰ Dolayısıyla da zekâtın mescit inşası, yol ve köprü yapımı, ölülerin kefenlenmesi gibi hayır yollarına sarfının caiz olmadığını söylemiştir.³⁴¹

İbn Nüceym (970/1563), *el-Bahrü'r-râ'ik* adlı eserinde yukarıdaki görüşlere ilaveten *Fetevây-ı Zahîriyye*'de fî sebîlillahın ilim tahsil edenler olduğunu görüşünün kaydedildiğini ve sadece bu görüşün tercih edildiğini, ayrıca tüm görüşlerde fakirlik şartının geçerli olduğunu belirtmektedir.³⁴² İbn Âbidîn (1252/1836) ise, âyetin nüzulü zamanında söz konusu ilim tabakasının mevcut olmadığından yola çıkarak bu yorumu kabul etmeyenlerin olduğunu kaydetmektedir.³⁴³

Molla Hüsrev (885/1480), fakirlik şartını ileri süren Hanefî mezhebine karşı çıkararak “bu şart fî sebîlillahı başlı başına bir sınıf olmaktan çıkararak fakir ve miskinler sınıfına dâhil etmekte olduğundan ayrıca zikredilmesine ne gerek vardır?” sorusunu yöneltenlere “Bunlar fakirler sınıfına girdikleri halde ayrıca zikredilmeleri, (sâlih amellerden) geri kalmaları nedeniyle ziyadesiyle muhtaç olmalarından dolayıdır.” diyerek cevap vermiştir.³⁴⁴

Mehmed Zihnî Efendi (1913), *Nimet-i İslâm* adlı kitabında fî sebîlillah payının nafakasının veya bineğinin helâki nedeniyle yolda kalmış olan gazi veya hacılara ait olduğunu kaydetmektedir. Bu bilginin dipnotunda fî sebîlillahın “gurabâ olan talebe-i ulûma ve fukarâ bulunan hamele-i Kur'ân'a dahi şâmilidir” demiştir. Ayrıca Tahtâvî'den (1231/1816)

³³⁹ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, **Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'**, I-X, tah. Ali Muhammed Mu'avvez, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003, II, 471.

³⁴⁰ Dumlu, “**a.g.m.**”, s. 241.

³⁴¹ Kâsânî, **a.g.e.**, II, 456.

³⁴² İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhîm, **el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzü'd-dekâ'ik**, I-IX, tah. Şeyh Zeke-riyyâ Umeyrât, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1997, II, 422.

³⁴³ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, **Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr**, I-XIII, tah. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvez, Dâru Alemlî'l-kütüb, Riyad 2003, III, 289.

³⁴⁴ Molla Hüsrev, **Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm**, I-II, Mîr Muhammed Kütübhâne, Ârambağ Karaçi 1308, I, 189.

naklen³⁴⁵ zengin bile olsa ilim talebesinin zekât almasının caiz olduğunu çünkü kendini ilme hasrettiğinde kazanç sağlamaktan aciz kalacağını nakletmektedir.³⁴⁶

Görüldüğü üzere Hanefî âlimleri, fî sebîlillahtan maksadın ne olduğu konusunda ihtilaf etmiş olsalar bile ihtiyaç ve fakirliğin şart olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca zekât malının mutlaka şahsa temlik edilmesinin gerekliliği üzerinde de ittifak ettikleri için şahsa temlik olmayan konularda -örneğin mescit inşası, ölü kefenlenmesi, köprü yapımı gibi- zekât vermeyi caiz görmemişlerdir.³⁴⁷

2.3.2.2. Mâlikî Mezhebinin Görüşleri

Mâlikî mezhebi âlimlerinden Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı tefsirinde İmam Mâlik'ten (179/795) konu hakkında şunları nakletmektedir: “Allah'ın yolları çoktur. Ancak buradaki fî sebîlillahın gazve olduğu hakkında, Ahmed ve İshâk'ın onun hac olduğunu tercih etmelerinden başka hiçbir muhalif görüş bilmiyorum.” Devamında Muhammed b. Abdilhakem'in “zekâtın bu paya ayrılan kısmı mücahidlerin binit, silah, harp aletlerinden ve düşmanı Müslümanların bölgesinden uzak tutmak için muhtaç oldukları her şeye harcanır. Çünkü bunların hepsi savaşın ve galip gelmenin yollarıdır” görüşünü aktarmaktadır.³⁴⁸

Zürkânî (1099/1688), *Muhtasarı Seydî Halîl'e* yazdığı şerhte fî sebîlillah hakkında şunları kaydetmektedir: “Savaşta mücahide gerekli olan aletler için fî sebîlillah payından zekât verilir. Bu harcamaya düşmanları hakkında Müslümanların maslahatına yarayabilecek bilgileri getiren casuslar da dâhildir.”³⁴⁹

Kardâvî, Mâlikîlerin fî sebîlillah hakkındaki görüşlerini şöyle özetlemektedir:

a. Mâlikîler, fî sebîlillah mefhumunun cihad ve cihad manasındaki şeylerle ilgili olduğu konusunda hemfikirdirler.

b. Mücahidlere zengin de olsalar fî sebîlillah payından verileceği görüşündedirler.

³⁴⁵ Bkz: Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed, **Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkî'l-felâh**, Eda Neşriyat, İstanbul 1991, s. 592.

³⁴⁶ Mehmed Zihnî Efendi, **Nîmet-i İslâm**, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1322, Kitâbü'z-zekât, s. 35.

³⁴⁷ Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî, **ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr**, tah. Abdülmün'im Halil İbrâhîm, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2002, s. 137.

³⁴⁸ İbnü'l-Arabî, **a.g.e.**, II, 533.

³⁴⁹ Zürkânî, Abdülbâkî b. Yûsuf, **Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muhtasarı Seydî Halîl**, I-VIII, tah. Muhammed Ali Beyzûn, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2002, II, 318.

c. Mâlikîlerin çoğunluğu cihadda kullanılmak üzere silah ve at alımı ile kale surları ve savaş gemisi yapımı gibi yerlere zekâttan sarf etmenin caiz olduğunu söylemektedirler.

d. Mâlikîler, fî sebîlillah payında temlik şartı aramazlar ve zekatın mücahidin şahsından ziyade cihadın maslahatı yolunda harcanması gerektiğini söylemektedirler.³⁵⁰

2.3.2.3. Şâfi Mezhebinin Görüşleri

İmam Şâfi (204/820), *el-Ümm* adlı kitabında fakir olsun, zengin olsun mücahidlere fî sebîlillah payından zekât verileceğini, mücahidler dışında müşrikleri (düşmanı) mücahidlerden uzaklaştıracak olan kişiler hariç başkasına ise verilemeyeceğini kaydetmektedir.³⁵¹

İmam-ı Nevevî (676/1277), *Ravdatü't-tâlibîn* adlı eserinde fî sebîlillah grubunun devletten maaş almayan gönüllü mücahidler olduğunu ve gönüllü askerlere ganimetten bir pay verilmediği gibi ücretli askerlere de zekâttan bir pay verilemeyeceğini ifade etmektedir.³⁵²

Şâfi mezhebi âlimleri, fî sebîlillahın cihada ve devletten maaş almayan gönüllü mücahidlere mahsus olduğuna, zengin de olsalar cihad etmelerine yardımcı olacak miktarda zekât almalarının ve bu paydan silah ve savaş levazımatı alınmasının caiz olduğuna hükmetmişlerdir. Ayrıca savaştan dönene kadar kendilerinin ve aile fertlerinin nafaka, elbise vb. gibi zaruri ihtiyaçlarının bu paydan karşılanabileceği görüşündedir.³⁵³

2.3.2.4. Hanbelî Mezhebinin Görüşleri

Hanbelîlerin fî sebîlillah hakkındaki görüşleri aynen Şâfiîlerin görüşleri gibidir. Kısaca şöyle özetlenebilir: Fî sebîlillahtan maksat, devletten maaş almayan veya aldıkları maaşları kendilerine yetmeyen mücahidlerdir. Onlara zengin de olsalar bu paydan verilebilir. Hanbelîlere göre sınır boylarında nöbet tutmak da cihadın kapsamına girmektedir. Kendilerine zekât verilen ancak savaşa katılmayanlardan verilen şeyler geri alınır. Fî sebîlillah payı ile savaş araçları, at, savaş gemisi vs. alınması da caizdir.³⁵⁴

³⁵⁰ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 639.

³⁵¹ Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, **el-Ümm**, thk. Hassân Abdülmennân, Beytü'l-efkârî'd-devliyye, Amman, ty., s. 283.

³⁵² Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, **Ravzatü't-tâlibîn**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2002, s. 319.

³⁵³ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 640-641.

³⁵⁴ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 641-642.

Hanbelî âlimlerinden İbn Kudâme (620/1223), *el-Muğnî* adlı eserinde zekât âyetindeki “إِنَّمَا” edatının “zikredileni isbât, dışındakileri nefy etmek” için kullanılması nedeniyle zekâtın, âyetin zikrettiği yerlerin dışında -örneğin mescit, köprü veya su kanallarının yapımı, yolların tamiri, ölü kefenleme vb.- kullanılmasının caiz olmadığını kaydetmektedir.³⁵⁵

Kardâvî'nin *Fıkhü'z-zekât*'ında aktardığı üzere fi sebîlillahtan maksadın hac olması konusunda İmam Ahmed b. Hanbel'den (241/855) iki farklı rivayet gelmektedir. Birincisi hac, sebîlullahın kapsamına dâhildir ve fakir Müslümana zekâtta hacca gidebilmesi için bir pay verilir. İkinci rivayet ise cumhurun görüşüne uygun olarak hac için zekât malından verilmeyeceğini söyleyen görüştür. İbn Kudâme, konu hakkında şöyle demektedir: “Bu ikinci görüş doğrudur. Çünkü sebîlullah mutlak kullanıldığında cihad anlaşılır. Kur'ân'da nerede sebîlullah zikredilmişse orada cihad kastedilmiştir. Ancak az bir yerde başka manalara gelmektedir. Zekât âyetinin de bu şekilde anlamlandırılması gereklidir.”³⁵⁶

2.3.2.5. Mezheplerin Görüşlerine Toplu Bir Bakış

Yukarıda görüşleri aktarılan dört mezhep, fi sebîlillah konusunda şu üç madde üzerinde ittifak etmiştir:

a. Tüm mezheplere göre cihad kesinlikle fi sebîlillah kapsamına dâhildir. Hanefîler mücahidin fakir olmasını, Şâfîîler ve Hanbelîler ise gönüllü olarak savaşa katılmasını şart koşmuşlardır.

b. Zekâtta mücahidin şahsına harcama yapılabileceği hususunda görüş birliği vardır. Fakat cihadın maslahatları ve araçları için sarf etme konusunda ihtilaf mevcuttur. Hanefîler dışındaki mezhepler bu gibi konularda harcamaya cevaz vermişlerdir.

c. Çeşitli sosyal ve hayır işleri için zekât malından harcamak caiz değildir. Baraj, mescit, köprü yapımı, ölüleri kefenlemek gibi... Bu gibi işlerin zekâtın kapsamı haricinde bırakılması Hanefîlere göre temlik şartının gerçekleşmemesi; diğer mezheplere göre ise âyette sayılan sekiz sınıfın içine girmemeleridir.³⁵⁷

³⁵⁵ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin, *el-Muğnî*, I-II, tah. Râid Sabrî b. Ebi Alfe, Beytül-Efkârî'd-devliyye, Lübnan 2004, I, 528.

³⁵⁶ Kardâvî, *a.g.e.*, II, 642.

³⁵⁷ Kardâvî, *a.g.e.*, II, 643-644.

2.3.2.6. Son Dönem Âlimlerinin Görüşleri

Hindistan âlimlerinden Sıddîk Hasan Han (1307/1890), *er-Ravzatü'n-nediyye* adlı eserinde sebîlullahın Allah'ın rızasına götüren yol olduğunu, cihadın ise Allah'ın rızasına götüren yolların en önemlisi olması ile birlikte fî sebîlillah payının sadece ona tahsis edildiğine dair bir delilin olmadığını ifade etmektedir. Bu açıdan o, zekâtın bu payının Allah'ın rızasına götüren her türlü yola sarf edilmesinin gerektiği ve lügavî açıdan âyetin manası da bu olduğu görüşündedir. Sıddîk Hasan Han, fî sebîlillah payından sadece fakir mücahidlere pay verilmesi gerektiği hakkındaki görüşü, sahabenin her yıl beytül mâlden “atâ” adı verilen bir tahsisatlarının olduğunu ve hiçbirinin buna karşı çıkmadığını söyleyerek kabul etmemektedir. Ayrıca âlimlerin önemine vurgu yaparak Müslümanların dinî maslahatlarını korudukları için onların da fî sebîlillah payından alabileceklerini belirtmiştir.³⁵⁸

Mısır müftüsü ve Ezher Şeyhi olan Mahmûd Şeltût (1963), zekâtın sarf yerlerini Reşîd Rıza'nın *el-Menâr* tefsirinde yaptığı gibi “şahıslar” ve “maslahatlar” diye iki gruba ayırmış ve fî sebîlillah maslahatlar grubundan sayarak şöyle demiştir: “Fî sebîlillah herhangi bir şahsın mülkiyetinde bulunmayan ve faydası sadece bir şahsa has kılınmayan genel maslahatlardır. Onun mülkü Allah'a, menfaati ise Allah'ın kullarına aittir. Bunların en önde geleni ümmeti saldırılardan koruyan ve şerefini muhafaza eden harp hazırlıklarıdır.” Şeltût, bu hazırlıkların neler olduğunu saydıktan sonra İslâm dininin üstün özelliklerini tüm dünyaya anlatacak değerli âlimler ve hafızlar yetiştirmeyi de fî sebîlillah payından harcanması gereken önemli faaliyetlerden saymaktadır.³⁵⁹

Şeltût, fî sebîlillah payının Allah rızası için olan her türlü hayır ve hasenatı içine aldığı söylemektedir.³⁶⁰ Bu görüşüne uygun olarak da cami yapımı hakkında sorulan “zekât malından mescit inşa veya tamir edilir mi?” sorusuna özetle şöyle fetva vermiştir. “Eğer bir köyde yapılmak istenen veya tamiri gereken mescit, o köyün tek mescidi olup ihtiyacı karşılamıyorsa zekât malından yeni bir mescit yapımı ve mevcut olanın genişletilmesi için masraf yapılabilir. Bu zekâtın sarf yerlerinden olan fî sebîlillah payına girer. Çünkü fî sebîlillah payı kişisel mülk olmayıp umuma ait olan mescit, hastane, okul yapımı gibi maslahatları da kapsamaktadır. Bu konu, âlimler arasında ihtilafli olup benim

³⁵⁸ Sıddîk Hasan Han *el-Kannevcî*, *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye*, Bulak 1296, s. 135.

³⁵⁹ Mahmûd Şeltût, *el-İslâm: Akîde ve Şerîa'*, Dârü's-Şurûk, 8. baskı, Kahire 2001, s. 105.

³⁶⁰ Mahmûd Şeltût, *el-Fetâvâ, dirâse li-müşkilâti'l-müslimi'l-mu'âsir fî hayâtihi'l-yevmiyyeti'l-âmm*, Dârü's-Şurûk, 8. baskı, Kahire 2004, s. 102.

karar kıldığım ve tercih ettiğim bu fetva, İmam Râzî'nin aktardığı Kaffâl'in görüşüne göredir. Yalnız bu fetvanın geçerli olması için o yerleşim yerinde mescidin olmaması veya ihtiyacı karşılamaması gerekmektedir. Aksi halde mescitten başka yerlere harcanması daha uygundur.”³⁶¹

Bu konuyu ayrıntılı ve derinlemesine inceleyen Yûsuf el-Kardavî, fî sebîlillahın kapsamı hakkında mezheplerin ve çağdaş âlimlerin görüşleri serdettikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'de fî sebîlillah terkibinin geçtiği yerleri incelemiş ve haklı olarak cihad manasını tercih etmiştir. İlâveten cihadın yalnız askerî savaşa mahsus olmadığını, fikrî, terbiyevî, ictimâî ve siyasî çeşitlerinin bulunduğunu hadislerle³⁶² dayanarak açıklamış ve cihadın kapsamını geniş tutan bir görüşü tercih etmiştir. Bu tercihin nedenini de özetle şöyle açıklamıştır:

Dört mezhebin âlimleri şu iki delile dayanarak fî sebîlillah kavramının kapsamını dar tutmuşlardır:

a. Bunlardan birincisi Hanefîlerin dayandığı gerekçe olan temlikdir. Onlar, “temlik sadece şahıslara yapılabileceği için hayır kurumlarına zekât verilemez” demişlerdir. Kardâvî, buna cevaben, “âyette (fî) edatı ile geçen sarf yerleri için temlik şartı yoktur, bunun içindir ki zekât parası ile köle azadına fetva verilmiştir” diyerek karşı çıkmıştır. Ayrıca “devlet başkanına zekâtı vermekle temlik yerine gelmiş olmaktadır” diye de ilave etmiştir.

b. İkincisi, âyette geçen (innemâ) edatının hasr ve ispat için olması sebebiyle bu sekiz sınıfın dışındaki yerlere zekât vermek caiz olmayacağı görüşüdür. Kardâvî buna cevaben fî sebîlillah kavramının kapsamını tartışmaya açmaktadır. Bu kavram cumhurun dediği gibi sadece cihad ve savaş mıdır, yoksa lafzın manasından anlaşıldığı üzere her türden iyiliği içine almakta mıdır? Bu sorunun cevabını bulmak için infâk âyetlerinde geçen sebîlullah kavramlarını inceleyen Kardâvî, iki sonuca ulaşmaktadır. Birinci sonuç, özellikle bazı infâk âyetlerinde³⁶³ geçen bu kavramın özel manası olan savaşı ifade etmeyip hayır, taat ve iyilik yollarının tümünü içine alan genel manada olduğudur. İkinci sonuç ise sebîlullahın bu âyetlerde Allah'ın emrine uyarak düşmanları ile savaşmak ve Allah'ın sözünü üstün kılmak için infâk etmek manasında olduğudur. Bu mana ise doğrudan değil âyetin

³⁶¹ Şeltût, *el-Fetâvâ*, s. 111.

³⁶² Örn. “Müşriklere karşı mal, can ve lisanınızla cihâd edin.” Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 5, 38, “Fiten”, 13; Nesâî, “Zekât”, 49.

³⁶³ Bkz: Bakara, 2/261-262; Tevbe, 9/34.

siyakından anlaşılmaktadır. Örneğin savaşmayı emreden âyetten sonra gelen “*Allah yolunda infâk edin ...*”³⁶⁴ emri böyledir. Buradaki fî sebîlillahın manası İslâm’a yardımcı olup Allah’ın düşmanlarına karşı O’nun sözünü üstün kılmak için yapılan infâktır. Buradan da fî sebîlillahın en önde gelen manasının savaş olmakla beraber sadece savaşa hasredilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Kardâvî, âyetteki fî sebîlillahın kesinlikle cihad olduğu ve fakat cihadın sadece silahla değil kalem ve dil ile de yapılabileceğini vurgulamaktadır. Askerî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda Allah’ın sözünün en üstün gelmesi için yapılacak her türlü faaliyetin cihad kapsamında olduğunu belirtmektedir. Sonuç olarak Kardâvî, fî sebîlillahın kapsamına silahla cihad eden mücahidlerin yanı sıra, her türlü araçları kullanarak kalpleri ve akılları İslâm öğretileri ile doldurmaya çalışan mücahidleri de dâhil etmiştir.³⁶⁵

Muhammed Hamîdullah (2002), fî sebîlillah kavramının İslâm’ın her yoldan ve her çeşit savunma ve hayrının sağlanması için gerekli olan iş ve fiillere işaret ettiğini söyleyerek onu çok geniş bir çerçeveye oturtmuştur. Ona göre bu kavram, dul kadınlar ve yetimler lehine ödemelerde bulunmayı, eğitim kurumlarına ve öğrencilere yardım yapmayı, hastanelere ve camilere tahsisat ayrılmasını, ordunun alet, edevat, teçhizat ve sair masraflarını karşılamayı, ülkenin müdafaası için bir takım askerî sâbit tesisler kurma masraflarına katılmayı vs. harcamaları içine almaktadır.³⁶⁶

Abdülkerîm Zeydan (2014), fî sebîlillahı geniş bir incelemeye tabi tutup tüm müfessirlerin ve fukahânın bu grubun savaşan gaziler olduğu konusunda ittifak ettiğini beyan ettikten sonra kavramın tüm mücahidleri de içine alacak şekilde genişletilmesi yönünde tercihte bulunmuştur. Savaşan mücahidler tüm mücahidlerin en önde gelenleri olmasına rağmen cihadın sadece bu konuya hasredilmesinin gerekmediğini, malları ve dilleriyle mücadele edenlerin de Allah yolunda cihad ettiklerini kaydederek görüşüne “*Müşrikler ile mallarınız, canlarınız ve dilleriniz ile cihad ediniz.*”³⁶⁷ hadis-i şerifini delil göstermiştir.³⁶⁸

³⁶⁴ Bakara, 2/195.

³⁶⁵ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 650-659.

³⁶⁶ Muhammed Hamîdullah, **İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)**, I-II, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, 5. baskı, İstanbul 1990, II, 978.

³⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 5, 38, “Fiten”, 13; Nesâî, “Zekât”, 49.

³⁶⁸ Abdülkerîm Zeydân, **el-Mufassal fî Ahkâmi'l-mer'eti ve'l-beyti'l-müslim**, I-XI, Müessesetü'r-Risale, 1. baskı, Beyrut 1993, I, 440.

Abdullah Nâsîh Ulvan, *Ahkâmu'z-zekât* adlı eserinde dört mezhebin konu hakkındaki görüşlerini aktardıktan sonra sebîlullah kavramının anlam alanının genişletilmesinin bir zorunluluk olduğunu belirterek sebebini şöyle izah etmiştir: “Geçmiş ulemamız fî sebîlillahî gazilerin ve sınır nöbetçilerinin binek, silah ve gemi gibi harp levazımatı ile teçhiz edilmeleri konusuna hasretmişlerdir. Bizler ise bu gruba, günümüz şartlarında akıl ve kalplerin İslâm’ı tanımaları ve öğrenmeleri, onların İslâm’a davet edilmeleri alanında savaşan mücahidleri de ilave ediyoruz. Çünkü onlar dilleri ve kalemleriyle İslâm inancını ve şeriatını müdafaa eden mücahidler ve sınır nöbetçileridir.” Ulvan bu görüşüyle Kardâvî’nin fî sebîlillahın kapsamına silahlı mücahidlerin yanı sıra, her türlü araçları kullanarak kalpleri ve akılları İslâm öğretileri ile doldurmaya çalışan mücahidleri de dâhil ettiği görüşünü desteklemektedir.³⁶⁹

Hayrettin Karaman, *İslâm’ın Işığında Günümüz Meseleleri* adlı eserinde konuyu açıklarken mezheplerin ve bazı âlimlerin görüşlerini özetle aktardıktan sonra Yûsuf el-Kardâvî’nin görüşünü destekler mahiyette bir tavır ortaya koyarak şunları kaydetmektedir: “Buna göre hedefi İslâm’ın hâkimiyet ve ihyâsı, İslâm yurdunun muhâfazası ve kurtarılması, İslâm’a yönelen her nevi tehlikenin önlenmesi olan askerî, fikrî, siyasî, iktisadî, mücâdele ve faaliyetler “Allah yolunda”dır; bu faaliyetlerin zekât bütçesinde payı vardır.”³⁷⁰

Yunus Vehbi Yavuz, *İslâm’da Zekât Müessesesi* adlı kitabında konuyu geniş bir biçimde ele aldıktan sonra âyette geçen fî sebîlillah sınıfı hakkında “yalnız şunlardır veya bunlar değildir” şeklinde mütalâa yürütmenin yüzde yüz isabet kaydeden bir görüş olmaktan uzak olacağını belirtmektedir. Yavuz’a göre, ulemanın bu sınıfa verdiği hususî manaları (mücahidler, hacılar gibi) da göz önünde bulundurmakla beraber, Allah yolunda sınıfı yalnız bunlardan ibaret değildir. Âyette bu sınıfın mutlak olarak zikredilmesinden dolayı, Allah yolunda sınıfının tayini konusunda âyetin beyanından ileri gitmeyerek onu geniş manası ile mütalâa etmek daha isabetlidir. Bu yüzden Allah yolunda sınıfına, Allah yolunda olan her şey girmelidir diyen Yavuz, günümüzde milletler ve kültürler arası savaşların daha ziyade fikir harbi şeklinde olduğuna özel bir vurgu yaparak bu harbin malzemelerinin de basın, radyo, ilmî tesisler ve milli savunma sahaları olduğunu belirtmek-

³⁶⁹ Abdullah Nâsîh Ulvan, *Ahkâmü'z-zekât ‘alâ dav’i’l-mezâhibi’l-erbe’a*, Dârü’s-Selâm, Kâhire 1986, s. 66.

³⁷⁰ Hayrettin Karaman, *İslâm’ın Işığında Günümüz Meseleleri*, I-III, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul 1996, I, 191.

tedir. Günümüz şartlarına uygun olarak Allah yolunda yapılacak en büyük hizmetlerden birinin, gece-gündüz durmadan çalışarak İslâm'ın özünü meydana çıkarmak ve diğer bütün sistemlerden daha üstün olduğunu ortaya koymak olduğunu söyleyen Yavuz'a göre Allah yolunda en büyük cihad, İslâm'ın her sahadaki görüşlerini pratik hale getirip istifadeye sunmaktır.³⁷¹

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı ilmihalde, fisebîüllahın genel ve özel manalarını açıkladıktan sonra verilen bilgiler, konu hakkındaki tartışmaları çok güzel bir biçimde özetlemektedir: “Allah yolunda tabirinin, zekât gelirinden Allah yolunda cihad için de bir pay ayrılması gerektiğini bildirdiği açıktır. Ancak cihad kavramının İslâm kültüründe geniş bir anlam yelpazesine sahip olması sebebiyle, âyetin bu ifadesinin kimleri ve ne tür faaliyetleri kapsadığı hususu İslâm bilginleri arasında geniş tartışmalara konu olmuştur. “Allah yolunda” tabirinin ilk planda “Allah yolunda savaşanlar (gaziler)” şeklinde anlaşılmış olması, âyetin ifade tarzından ziyade İslâm'ın yayılış dönemindeki sosyopolitik şartlarla ve uluslararası ilişkilerle ilgili olmalıdır. O dönemde cihadın en yaygın ve etkili yolu akınlar ve sıcak savaşlar olduğundan fakihler de din ve vatan yolunda savaşanlara zekât gelirinden pay ayrılmasını elzem görmüşler, bu yorum âdetâ bütün fakihlerce benimsenmiştir. Bazı fakihler bu paydan hac ve umre yapanlara, ilim tahsil edenlere zekât verilebileceğini, hatta cami, okul, hastane yapımı gibi işleri üstlenmiş her türlü hayır kurumuna da bu paydan ödenek ayrılabilceğini söylerler. Çağımızda bazı âlimler “Allah yolunda” tabirine geniş bir anlam yükleyerek Müslümanların yararına olan her türlü faaliyeti bu kapsamda görmektedir. Onlara göre günümüzde bütçe gelirlerinden büyük bir kısmın ülkelerin savunma giderlerine ayrılmakta olduğu bilinmektedir. İslâm dini, tebliği, yani kendisini duyurmayı ve tanıtmayı hem kendisine inananlara bir borç olarak yüklemiş, hem de bunu toplumun başta gelen görevlerinden saymıştır. Ayrıca Müslümanların dış saldırı ve tehlikelere karşı korunması da devletin görevlerindedir. Öyle ise zekât gelirlerinden bir payın İslâm'ın tebliğine ve ülke savunma giderlerine ayrılması yerindedir.”³⁷²

Zekât ibadeti ile ilgili olarak günümüzde karşılaşılan sorunlara çözümler bulmak amacıyla tertip edilen *1. Çağdaş Zekât Sorunları Kongresi*'nde, fî sebîlillah konusunda şu kararlar alınmıştır: “Zekâtta fî sebîlillah payı ile fakihlerin karar verdikleri şekilde dinin

³⁷¹ Yunus Vehbi Yavuz, **İslam'da Zekât Müessesesi**, Çağrı Yayınları, 4. baskı, İstanbul 1980, s. 446-449.

³⁷² Komisyon, **İlmihal**, I, 486-487.

korunması ve Allah'ın kelamının yüceltilmesini de içine alan geniş manası ile cihad kast edilmiştir. Geniş manadaki bu cihad kavramı, savaş da dâhil olmak üzere İslâm'a daveti, şeriatı uygulamayı, hasımların İslâm hakkındaki şüphelerini def etmeyi içermektedir. Bu açıdan cihad sadece askerî alana hasredilemez. Cihadın bu genel manası ile zekâtta fi sebîlillah payı aşağıdaki alanları da kapsamaktadır:

- a. Çeşitli memleketlerdeki Müslümanların düşmanlarına karşı koyabilmeleri ve İslâm'ın bayrağını yükseltebilmeleri için giriştikleri askerî cihad hareketlerini finanse etmek.
- b. İslâm'ın hakim olmadığı yerlerde İslâm'ı çağdaş usûllerle müdafaa ederek tebliğ yapan sağlam karakterli Müslümanların oluşturdukları davet merkezlerini finanse etmek.
- c. Müslümanların azınlık olarak yaşadıkları memleketlerde onların gayri müslim toplumda asimile olmalarını engellemek amacıyla yapılan çalışmaları finanse etmek.³⁷³

Buraya kadar çeşitli dönemlerde yaşamış farklı mezheplere mensup fakihlerin fi sebîlillah hakkındaki görüşleri aktarılmıştır. Görüldüğü üzere meseledeki ihtilaf noktası “sebîlillah kavramı sözlük manasına mı, yoksa şer'î manasına mı hamledilmelidir?” sorusuna verilen cevap üzerindedir. Kavramı sözlük manasına hamledenler lafızdaki genişliğe uygun olarak sebîlillahın kapsamını genişletmişlerdir. Özetle fi sebîlillahın savaşan mücahidleri kapsadığı görüşü tüm âlimlerce kabul görmüştür. Sadece bu mücahidlerin fakir olup olmamaları ve devletten maaş alıp almamaları konusunda ihtilaf edilmiştir. İkinci görüş olarak da İbn Abbas ve İbn Ömer'den gelen rivayete dayanan fi sebîlillahın hacılar olduğu görüşü hâkimdir. Fakat cumhur ulema yukarıda açıkladığımız çeşitli delillere dayanarak bu grubu fi sebîlillah kapsamına dâhil etmemektedir.

Özellikle son dönemdeki bazı âlimler, gerek sebîl kelimesinin, gerekse cihad kavramının kapsamındaki genişliği göz önüne alarak her türlü harp malzemelerinin alımını, ilim tahsil edenlere yapılacak yardımları, İslâm'ı yayma ve yaşatma adına yapılan faaliyetlerin tümünü ve son olarak da en geniş biçimiyle tüm hayır ve hasenat yollarını fi sebîlillahın kapsamına dâhil etmişlerdir. Bu görüşün son asırlarda öne çıkmasının en önemli nedeni İslâm toplumunun Batılıların ezici gücü karşısında çaresiz kalmasıdır. Bu duruma bir çare arayan zamanın âlimleri çıkış yolu olarak eğitim-öğretime önem verilmesi yoluyla toplumun hurafelerden kurtularak gerçek dine sarılmalarını ön görmüşlerdir. Bu açıdan İslâm'ın öğrenilmesini, yaşanmasını ve tebliğini zamanlarının en büyük cihadı saymışlardır. Bunun

³⁷³ Gufeylî, Abdullah b. Mansur, *Nevâzilü`z-zekât*, Bank al-Bilad -Dârü'l-Meymân, Riyâd 2008, s. 442-443.

bir sonucu olarak da fî sebîlillah payının cihad kapsamına giren eğitim-öğretim ve tebliğ faaliyetleri ile toplumda dinî hayatı canlandıran her türlü organizasyonlara ayrılması fikri revaç bulmuş görülmektedir.

Sonuç olarak fî sebîlillah payı eğer İslâm toplumlarında fiilî bir savaş durumu varsa mutlaka orada savaşan mücahidlere, savaş malzemeleri alımına ve savaş mağduru olan sivil Müslümanlara aktarılmalıdır. Fakat İslâm toplumlarında barış ortamı hâkimse, fî sebîlillah payından diğer cihad yollarına aktarılmasında bir sakınca bulunmamaktadır. Ayrıca günümüz devlet yapısında savunma işleri ile ilgili bakanlık düzeyinde örgütlenildiği ve maliyeden yüklü miktarda bütçe ayrıldığı göz önünde bulundurulduğunda -savaş hali müstesna- fî sebîlillah payının cihadın diğer kısımlarına verilmesi daha uygundur.

Bu payın kapsamını tüm hayır işleri şeklinde genişletmek ise âyette sayılan diğer yedi sınıfı da içine alan bir durum arz edeceği için uygun değildir. Eğer öyle olsaydı “zekât, Allah yolunda olan tüm hayırlara harcanır” denilmesi kâfi olurdu. Ayrıca âyete hasr edatı ile başlanması ve zekât sarf yerlerinin tek tek zikredilmesi de bunu desteklemektedir. Bu gibi yerlere zekât dışındaki diğer sadaka türlerinin sarfı daha uygun düşmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

**KUR'ÂN'DA SEBÎLÜLLAH
KAVRAMI**

1. KUR'ÂN'DA SEBÎLÜLLAH KAVRAMI İLE BENZER ANLAM İFADE EDEN TERKİPLER

1.1. SEBÎLÜ RABBİKE

“Rabbinin yolu” anlamına gelen bu terkip Nahl sûresinin 125. âyetinde şu şekilde geçmektedir:

﴿ اُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴾

“(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”

Müfessirler, bu âyetteki “sebîl-ü Rabbike” terkiplerini “İslâm dini ve şeriatı”³⁷⁴ olarak tefsir etmişlerdir.

Âyette, çağırının Allah’ın yoluna yapılması emredilmiştir. Bu da, herhangi bir Müslüman âlimin veya önderin kendine, kendi kurduğu yola çağırma hakkına sahip olmadığını göstermektedir. Çünkü hak yol, Allah’ın yoludur; diğer yollar Müslümanları bölünmelere, ayrışmaya ve çatışmaya götürür. Bu hakikati Allah Teâlâ şöyle ifade etmektedir:

﴿ وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصِيكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾

“Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. Başka yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte sakınasınız diye Allah size bunları emretti.”³⁷⁵

³⁷⁴ Taberî, a.g.e., XIV, 400; Mâtürîdî, a.g.e., VI, 594; Zemaşşerî, el-Keşşâf, s. 558; Kurtubî, a.g.e., XI, 461; Şevkânî, a.g.e., III, 281.

Aynı terkinin çođul Őekli Nahl sűresinin 69. űyetinde Őu Őekilde kullanılmıŐtır:

﴿ ثُمَّ كُلِّى مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكْى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلًّا ... ﴾

“Sonra meyvelerin hepsinden ye ve Rabbinin kolay kıldığı (yaylım) yollarına git ...”

Bu űyetteki “Rabbinin yolları” arının bal yapmak için çiçekten çiçeğe gittiği yaylım yolları manasında gerçek anlamıyla kullanılmıŐtır.

1.2. SEBİLÜ’L-MÜ’MİNİN

“Műminlerin yolu” anlamına gelen bu terkip, Nisâ sűresinin 115. űyetinde Őeyle geçmektedir:

﴿ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ ۚ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴾

“Kim, kendisine hidayet (dođru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karŐı çıkar, műminlerin yolundan baŐkasına uyarsa, onu yűneldiđi yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kűtű bir varıŐ yeridir.”

Bu ve bundan űnceki on űyet, műfessirlerin ittifakıyla³⁷⁶ Őu olay űzerine nâzil olmuŐtur: Tu’me b. Ŭbeyrik, komŐusu Katâde’nin zırhını çalmıŐ ve onu gűtűrűp bir Yahudi’nin yanına emanet olarak bırakmıŐtı. Katâde, zırhını Tu’me’nin çalmıŐ olduđunu tahmin ederek onu sıkıŐtırmıŐ fakat Tu’me almadıđına dâir yeminler etmiŐti. Katâde, aramalarının sonunda zırhını Yahudi’nin yanında bulunca, bu zırhı kendisine Tu’me’nin getirip emanet bıraktıđını sűylemiŐ ve bu iddiasına da bir grub Yahudi Őehadette bulunmuŐtu. Tu’me’nin kabilesi olan Benî Zafer’den bir grub Resűlullah’a gelerek; Tu’me’nin suçsuz olduđunu, bu iddia yűzűnden kabilelerinin mahcup bir halde kalacađını sűyleyip, Yahudi’nin aleyhinde hűkűm verilmesini istemiŐlerdi. Resűlullah da bunların ifadelerine ve zırhın da Yahudi’nin yanında bulunmasına bakarak onun suçlu olduđuna dair bir kanaate varır gibi olmuŐtu. Bunun űzerine űyet-i kerűmeler nazil olmuŐtur. Tu’me ise suçu ortaya çıkıp kendisine had cezası verilince irtidat ederek Medine’yi ve Műslűmanları terk edip Mekke’ye kaçmıŐ ve sonrasında hırsızlık için girdiđi bir binanın duvarının altında kalarak helak olmuŐtur.³⁷⁷

³⁷⁵ En’âm 6/153.

³⁷⁶ Yazır, a.g.e., III, 78.

³⁷⁷ Taberî, a.g.e., VII, 462.

Âyet-i kerîmede müminlerin yolundan ayrılmanın peygambere karşı çıkmak ile birlikte zikredilmesi bu yolun önemini açıkça ortaya koymaktadır. Hak ve hakikat ortaya çıkınca bunu kabul etmeyen ve direnen kişiler Resûlullah'a ve dolayısıyla Allah'a karşı³⁷⁸ direnmiş, başkaldırmış, müminlerin yolundan başka bir yola girmiş olmaktadır. Bu ise cehenneme girme cezasını gerektirecek kadar ağır bir günah, sapkın bir inanış ve davranış biçimidir. Ancak bu inanış ve davranışın cezayı gerektirebilmesi için kişiye İslâm'ın tebliğ edilmesinden sonra onun da İslâm'ı öğrenme ve üzerinde akıl yorma, delilleri değerlendirme ve onun hak din olduğuna kanaat getirme imkân ve fırsatına sahip bulunması gerekmektedir.³⁷⁹

Hamdi Yazır, müminlerin yolunun Allah'a, Resûlullah'a ve ulu'l-emre itaat yolu olduğunu ifade ettikten sonra bu yoldan başkasına uymanın tevhid yolundan çıkmak olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Hz. Peygambere karşı çıkmamanın, müminlerin yolundan ayrılmak olacağı açık olduğu halde bunun ayrıca açıklanmasının dikkate şayan olduğunu belirtmektedir.³⁸⁰

Bazı âlimler sebîlü'l-mü'minîn'e uymanın emredildiği bu âyeti icma-ı ümmete uymanın farziyetine bir delil olarak kabul etmişlerdir.³⁸¹ Âyette müminlerin yolundan başka bir yol izleyenlerin ağır bir şekilde eleştirilmiş olması icmâa delâlet şeklinde yorumlanmışsa da, Gazzâlî (505/1111) bunların hiçbirinin icmâın meşruiyetini açıkça ifade etmediğini, Nisâ sûresinin 115. âyeti kısmen kuvvetli bir delâlete sahip sayılabilirse de onun da icmâ anlamı için sevk edildiği kanaatinde olmadığını ifade etmektedir. Gazzâlî dışında daha birçok usûlcü tarafından gerek bu âyetin gerekse diğer âyetlerin icmâ için delil gösterilmesine itirazlarda bulunulmuştur. İmam Şâfî, *er-Risâle*'sinde icmâın dayanakları konusunu özel olarak ele aldığı ve burada herhangi bir Kur'ân âyetini delil göstermediği halde, özellikle Şâfî âlimlerinin usûl eserlerinde, onun bu konuda Nisâ sûresinin 115. âyetiyle istidlâl ettiğine dair bir menkıbe yaygınlık kazanmıştır.³⁸²

³⁷⁸ “Her kim de Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse bilsin ki Allah'ın cezası şiddetlidir” Enfâl 8/13; “Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik.” Nisâ, 4/80; Ayrıca bkz: Nisa, 4/14; Tevbe, 9/63; Ahzâb, 33/36; Haşr, 59/4; Cin, 72/23.

³⁷⁹ Komisyon, **Kur'ân Yolu**, II, 145.

³⁸⁰ Yazır, **a.g.e.**, III, 83.

³⁸¹ Kurtubî, **a.g.e.**, VII, 131; Bu görüşe itirazlar için bkz: Komisyon, **Kur'ân Yolu**, II, 146.

³⁸² İbrahim Kâfi Dönmez, “İcmâ”, **DİA**, XXI, İstanbul 2000, s. 421.

Müminlerin yolundan ayrılma eylemi cehennemle cezalandırıldığına göre buradaki yoldan maksadın “din ve dini oluşturan inanç, hükümler ve davranışlar” olduğu anlaşılmaktadır. Bu manada dine dâhil olmayan kültür, bilim ve teknoloji alanlarında mümin fertlerin ve grupların farklı yollar, yöntemler, renkler edinmeleri, meselâ ilmî buluşlar yapmaları, yeni teknolojiler oluşturmaları, dil, kıyafet, görgü kuralları, günlük yaşayış biçimi edinmeleri “müminlerin yolundan ayrılmak” anlamına gelmeyecektir.³⁸³

Süleyman Ateş, tefsirinde konuya şu açıklamayı getirmektedir: “Âyetin kastı, bile bile çoğunluğun yolundan ayrılıp kötü yola sapmak, gizli işler çevirmektir. Yoksa insan, samimi içtihadıyla, hakkında nas bulunmayan bir meseleye karşı çıkmakla günahkâr olmaz. Önemli olan kişinin samimiyetidir. Günah olan, bile bile haksızlığa sapmak, doğru yoldan ayrılmak, hakkı bildiği halde bâtilin yanında yer almak, bâtili savunmaktır.”³⁸⁴

1.3. SEBÎLÜ MEN ENÂBE İLEYE

Lokmân sûresinde bir evlada verilebilecek en güzel ve faydalı öğütleri sıralayan Lokmân (as), ilk olarak Allah Teâlâ’ya şirk koşmamayı öğütlemiştir. Allah Teâlâ, âyetin devamında bizzat kendi ifadeleri ile çocuğun anne-babaya iyilik ve itaat etmesini emretmiştir. Eğer anne-baba, mümin çocuklarına şirk koşmayı emredip bu konuda ısrar ederlerse evladın ne yapılması gerektiğini de 15. âyette açıklamıştır:

﴿ وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىٰ اللَّهِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾

“Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim.”

Âyet-i kerîme, Allah hakkının bütün hakların önünde olduğunu, ana babanın çocuklarını bu hakkı ihlâl etmeye yani şirke veya Allah’ın açıkça yasakladığı başka işler yapmaya zorladıklarında kesinlikle onların bu baskısına boyun eğilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Bununla beraber onların meşrû ve mâkul olan dünyevî isteklerinin -örneğin yemek, içmek, giymek gibi ihtiyaçlarını karşılamak, hastalandıklarında bakmak,

³⁸³ Komisyon, **Kur’ân Yolu**, II, 147.

³⁸⁴ Süleyman Ateş, **Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri**, Milliyet Yayınları, I-VI, yy., 1995, II, 682.

vefatlarında defnetmek gibi- yerine getirilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır. Zemahşerî, uyulması gereken yolu “bu konuda o ikisinin yoluna değil, senin dinindeki müminlerin yoluna tâbi ol” şeklinde açıklamıştır.³⁸⁵ Taberî, “onlara cisminle, bedenle sahip çık. Onların hakkı, senin bedeninin üzerindedir. Fakat aklınla da Peygamber’in yoluna uy, çünkü babanın senin bedenini eğitip büyütmesi gibi, Peygamber de senin aklını eğitip büyütmektedir” demektedir.³⁸⁶ Kurtubî ise “bana yönelenlerin yolu” ile peygamberlerin ve salihlerin yolunun kastedildiğini kaydetmektedir.³⁸⁷

Bu âyetlerin Müslüman olan evladını İslâm dininden döndürmek isteyen ve bu yüzden üç gün hiçbir şey yemeyen Hamne binti Ebî Süfyan ve oğlu Sa’d b. Ebî Vakkas (ra) hakkında nazil olduğu ve “bana yönelenlerin yolu” ile Hz. Peygamberin davetini kabul eden Ebû Bekir’in (ra) kastedildiği rivayet edilmiştir.³⁸⁸

1.4. SEBÎLÜ’R-RÜŞD / REŞÂD

Sözlükte “doğru, doğruluk, hidâyet, sapıklığın zıddı”³⁸⁹ gibi manalara gelen rüşd ve reşâd kelimeleri sebîl ile birleşince “doğru / dosdoğru / hak yol” anlamlarına gelmektedir. İsfahânî, reşâd kelimesinin rüşd kelimesinden daha özel ve dar bir anlam ifade ettiğini belirterek şöyle açıklar: “Rüşd hem dünyevî hem de uhrevî işlerle ilgili yani her türlü doğruluk için kullanılabilir. Reşâdın anlamı ise daha özeldir ve yalnız uhrevî işler hakkında kullanılır. Aynı kökten türetilen reşîd ve râşid kelimeleri ise her iki işler için de kullanılmaktadır.³⁹⁰ Râzî, rüşd kelimesini “istikâmet, dinde istikamet üzere olma”; reşâd kelimesini “sapmanın ve azgınlığın zıddı”; sebîlü’r-rüşd terkiibini “hidayet, hak dinin yolu ve ilim ile amelde doğruluk”;³⁹¹ sebîlü’r-reşâd terkiibini ise “mükâfatın, hayrın ve bunlara götüren her şeyin yolu” diye tefsir etmiştir.³⁹² Bilmen ise, reşâd kelimesinin cehâlete, azgınlığa, sapıklığa muhalif olan şey, kuvvetli akıl sahibi olmak manasına geldiğini kaydetmiştir.³⁹³

³⁸⁵ Zemahşerî, **a.y.**

³⁸⁶ Taberî, **a.g.e.**, XXV, 148.

³⁸⁷ Kurtubî, **a.g.e.**, XVI, 476.

³⁸⁸ Kurtubî, **a.g.e.**, XVI, 475; Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 228.

³⁸⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, III, 175; Fîrûzâbâdî, **Besâ’ir**, III, 75.

³⁹⁰ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 196; Kelimelerin âyetlerdeki kullanımları için bkz: Hûd, 11/97; Hucurât, 49/7.

³⁹¹ Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, XV, 5.

³⁹² Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, XXVII, 69.

³⁹³ Bilmen, **a.g.e.**, VII, 31.

Bu terkiplerin zıddı olan sebîlü'l-ğayy ise sapıklık yolu manasında olup A‘râf sûresinin 146. âyetinde, zıt anlamlı bu iki terkip şöyle kullanılmıştır:

﴿ سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الغَىِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴾

“Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracağım. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir.”

Kur’ân’ın birçok yerinde olduğu gibi burada da kibir ve inadı yüzünden doğru yolu seçmekten imtina edip azgınlık yolunda ısrar eden kişi ve toplumların hidayetten yoksun bırakılmalarının ilâhî bir kanun olduğu vurgulanmıştır... İlk âyetteki doğruluk yolu (sebîlü’r-rüşd), Kur’ân’da sık sık iman ve sâlih amel kavramlarıyla özetlenen bütün iyilik ve güzellikleri; azgınlık yolu (sebîlü’l-ğayy) ise, başta inkârcılık, putperestlik ve münafıklık olmak üzere, bütün dalâlet, fesad ve şer çeşitlerini kapsamaktadır. Buna göre fitratları yozlaşmamış kişiler ve toplumlar, bazı yanılgılar içinde olsalar bile, inanç ve yaşayışta doğru yolun ne olduğu kendilerine anlatıldığında, kibre kapılıp inatlaşmadan, anlatılanlar üzerinde düşünür taşınır, gerçeği kabul ederler. Buna mukabil ilkel duyguları, tutkuları ve çıkarları basiretlerini, vicdanlarının sesini bastırmış olanlar ise kör bir inkâr ve ret psikolojisiyle doğrulara ve iyilere karşı çıkar, bu gerçekleri kendilerine bildiren Allah’ın âyetlerini ve yaptıklarının karşılığını bulacakları âhiret hakkındaki haberleri yalanlayıp inkâr ederler.³⁹⁴

Kur’ân’da “sebîlü’r-reşâd” terkiibi, Firavun’un huzurunda Hz. Mûsâ’yı savunan mümin adamın anlatıldığı Mü’min sûresinin 29 ve 38. âyetlerinde iki defa geçmektedir. Bunların ilki, mümin adamın ikazı ve hakkı korkusuzca savunması karşısında bocalayan Firavun’un sözüdür:

﴿ ... قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرُّشَادِ ﴾

³⁹⁴ Komisyon, Kur’ân Yolu, II, 590.

“... Firavun, ‘Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum’ dedi.”³⁹⁵

Firavun bu sözü ile şunu demek istemiştir: “Ey insanlar, ben kendim için uygun ve doğru olduğuna inandığım görüşümün sizin için de uygun olduğunu söylüyorum. Ben, kendi görüşümden başkasını söylemiyorum ve Mûsâ’nın öldürülmesini emrederek sizleri ancak doğru yola çağırıyorum. Eğer sizler onu öldürmezseniz o sizin dininizi değiştirecek ve yüzünde fesat çıkaracaktır”. Bunu üzerine mümin adam, asıl doğrunun Hz. Mûsâ’nın getirdiği vahiy olduğunu haykırırcasına geçmiş kavimlerin başlarına gelen azapları, kıyamet gününü, daha önce gelen ve bildikleri Yûsuf (as) peygamberi de hatırlatarak³⁹⁶ asıl doğru yolun Firavun’un değil, kendisinin gösterdiği yol olduğunu söylemektedir:

﴿ وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴾

“O inanan kimse dedi ki: “Ey kavimim! Bana uyun ki, sizi doğru yola iletayim.”³⁹⁷

Bu doğru yoldan maksat, dünyanın gelip geçici menfaatlerini aşip ebedîlik yurdu olan âhiret kurtuluşuna götüren yoldur.³⁹⁸ İnsanın bu yolu kararlılıkla takip edebilmesi için âhirette kendisini bekleyen ebedîlik yurdunun bulunduğunu ve dünyada yapacağı her türlü davranışın karşılığının tam olarak verileceğini bilmesi gerektiği için bu âyetin devamında Allah, mümin kulun dilinden şöyle buyurmuştur: “Ey kavimim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Âhiret ise ebedî olarak kalınacak yerdir. Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür. Kadın veya erkek, kim, mümin olarak sâlih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır.”³⁹⁹

Firavun’un ve mümin kulun sözlerini içeren her iki âyette de görüleceği üzere herkesin kendine göre doğruları ve bunların üzerine bina ettikleri bir hayat anlayışları vardır. Önemli olan Allah ve elçilerinin “bak dediği yerden” bakarak gerçek doğruları görebilmek ve onlara teslim olabilmektir. Bu açıdan her ne kadar Firavun kendi gösterdiği yolun ‘reşîd’ olduğunu iddia ediyorsa da Kur’ân bunun zıddını yani reşîd olmadığı ifade etmektedir. “Andolsun, biz Mûsâ’yi âyetlerimizle ve apaçık bir mucize ile Firavun’a ve onun ileri gelen adamlarına gönderdik. Onlar ise Firavun’un emrine uydular. Hâlbuki Firavun’un

³⁹⁵ Mü’min, 40/29.

³⁹⁶ Mü’min, 40/30-35.

³⁹⁷ Mü’min, 40/38.

³⁹⁸ Komisyon, **Kur’ân Yolu**, IV, 662.

³⁹⁹ Mü’min, 40/39-40.

emri doğru değildir. (وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ)»⁴⁰⁰ Yani, Firavun'un yaptığı işler, yönetimi, davranışları, inancı, kısaca, hiçbir şeyi reşîd değildi. Bilgisizlikten, ya da tümüyle yanlış bir bilgiden kaynaklanmaktaydı. Yine, Kur'ân'ın ifadesiyle, Firavun, hevasına (arzularına, zanlarına, kuruntularına, vehimlerine) uymuş ve zan ve kuruntularından oluşan bir bilgi üzerinde sapmıştır. Allah'ın vahyine değil de, kendi zannına uyan insanlar sapan insanlardır ve böylelerinin yaptıkları işler, düşünceleri, davranışları da çoğu zaman reşîd olamaz.⁴⁰¹

1.5. SEVÂÜ'S-SEBÎL

Dengeye delâleti açısından sebîl kelimesine izafe edilen sevâ kelimesi “doğru, orta, muadil, denk” demektir.⁴⁰² Herhangi bir şeyin ortası o şeyin en uyumlu ve en dengeli yeri demektir. Sevâü's-sebîl terkibi, “orta yol, doğru yol, yolun dosdoğru olanı” demek olup Kur'ânî bir terim olarak da “hedefe ulaştırıcı en kısa yol” anlamında kullanılmıştır. Bu terkip, Kur'ân'da altı yerde geçmektedir. Bunlardan birinde ulaştırmak, yol göstermek,⁴⁰³ diğerlerinde ise sapmak⁴⁰⁴ fiili ile kullanılmıştır. Hz. Mûsâ'nın Mısır'dan kaçtığı zaman kendini Medyen'e ulaştıracak olan doğru yolu göstermesi için Allah Teâlâ'ya dua ettiğini bildiren,

﴿وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ﴾

“(Şehirden çıkıp) Medyen'e doğru yöneldiğinde, "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir" dedi”⁴⁰⁵ âyette geçen sebîl kelimesi gerçek manası olan yol anlamındadır.

Diğer âyetlerde⁴⁰⁶ ise İslâm dini kastedilerek “hak yol, orta yol, dosdoğru yol, açık yol, yolun ortası” anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁷ Bu terkip müfessirlerce Allah'a itaat yolu,⁴⁰⁸ hidâyet yolunun ortası,⁴⁰⁹ yolun ortası,⁴¹⁰ dümdüz yol,⁴¹¹ Allah'ın şeriat olarak gönderdiği dosdoğru yol⁴¹² şeklinde tefsir edilmiştir.

⁴⁰⁰ Hûd, 11/97.

⁴⁰¹ Ünal, **a.g.e.**, s. 117.

⁴⁰² İsfahânî, **a.g.e.**, s. 252.

⁴⁰³ Kasas, 28/22.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/108; Mâide, 5/12, 60, 77; Mümtehine, 60/1.

⁴⁰⁵ Kasas, 28/22.

⁴⁰⁶ Bkz: Bakara, 2/108; Mâide, 5/12, 60, 77; Mümtehine, 60/1.

⁴⁰⁷ Taberî, **a.g.e.**, II, 416 / VIII, 585; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 778; Mahallî – Süyûtî, **a.g.e.**, s. 22.

⁴⁰⁸ Kurtubî, **a.g.e.**, II, 312.

1.6. KASDÜ'S-SEBÎL

Allah Teâlâ, Nahl sûresinde insanların hizmetine verdiği hayvanların faydalarından bahsettikten sonra şöyle buyurmaktadır:

﴿ وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْكُمْ أَجْمَعِينَ ﴾

“Doğru yolu göstermek Allah’a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi”⁴¹³

İbn Kesîr, Allah’ın hissî yollarla insanları sevindirip mutlu eden hayvanları zikrettikten sonra, dinî ve manevî yollara işaret buyurduğunu ve Kur’ân’da bu tarz hissî işlerden faydalı dinî, manevî işlere geçişlerin⁴¹⁴ çokça yapıldığını vurgulamaktadır.⁴¹⁵

Âyetteki sebîl kelimesi cins isim olarak kullanılmıştır. Kûfe dil mektebinin ileri gelenlerinden lûgat, nahiv, şiir, edebiyat, Kur’ân ve hadis âlimi Sa‘leb eş-Şeybânî (291/904), bu âyet-i kerîmeyi “Müslümanlara doğru yolu göstermek Allah’a aittir. Yolların doğru olanlarının yanında eğri olanları da vardır” şeklinde tefsir etmiştir. Ona göre bu âyetteki “sebîl / السَّبِيل” kelimesi bizzat tek bir yolu (yani hak yolunu) kastetmeyip cins isim olarak kullanılmıştır. Bu mana, “yolun eğri olanları da vardır” buyrulmak suretiyle teyit edilmiştir.⁴¹⁶

Arap dili ve edebiyatı, tefsir ve nesep âlimi Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ (210/825) ise “burada sebîl kelimesi lâfzen tekil olmasına rağmen manen çoğuldur. Yolların eğri olanları da vardır, demektir” şeklinde açıklamıştır.⁴¹⁷

Taberî’ye göre kasdü’s-sebîl, kendisinde eğrilik bulunmayan dosdoğru yoldur. Yolların eğri ve çeşit çeşit olanları, doğru yoldan sapan Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer küfür dinleri olup hepsi şeytanın yollarıdır. Katâde’ye göre Allah’a ait olan şey; helalin, haramın,

⁴⁰⁹ Mâtürîdî, a.g.e., I, 534.

⁴¹⁰ Fahreddîn Râzî, a.g.e., III, 255.

⁴¹¹ Hasan Basri Çantay, **Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, I-III, Risale Yayınları, İstanbul 1993, I, 42.

⁴¹² Fahreddîn Râzî, a.g.e., XI, 190.

⁴¹³ Nahl, 16/9.

⁴¹⁴ Örn. bkz: Bakara, 2/197; Â‘raf, 7/26.

⁴¹⁵ İbn Kesîr, a.g.e., IV, 560.

⁴¹⁶ İbn Manzûr, a.g.e., XI, 320.

⁴¹⁷ Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ, **Mecâzü’l-Kur’ân**, tah. M. Fuâd Sezgin, I-II, Mektebetü’l-Hancî, Kahire 1988, I, 357.

itaatin ve isyanın ne olduğunu açıklamak ve doğru yolu göstermektir.⁴¹⁸ Râzî, “kasd” kelimesini, “طَرِيقٌ قَصْدٌ أَوْ قَاصِدٌ” tamlamasının, “kişiyi maksadına, gayesine ulaştıracak olan yol” manasında olduğunu belirterek açıklamıştır. Yani amaca ulaştıran yol dosdoğru, eğriliği bulunmayan yol olup, insanı sağa sola saptırmadan doğrudan amacına (Allah’ın rızasına) götürmelidir.⁴¹⁹ Esed’e göre “doğru yol” kavramıyla kastedilen husus, manevî ve ahlâkî hedeflerin tayin edilmesidir.⁴²⁰ Bu âyet, insanların her türlü mazereti ortadan kalksın⁴²¹ ve apaçık âyetleri görerek karar versinler diye tüm yolların gösterildiğini ve insanın dünyada başıboş bırakılmadığını⁴²² açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü Yaratan, yarattığının amacını belirleme hakkına sahiptir. Bir amaç uğruna yarattığı insanı, o amaca ulaştıracak yolu tayin etme hakkı da yalnız Allah’a aittir.⁴²³

Mevdûdî, tefsirinde şu soruyu sorar ve cevabını araştırır: “Burada şöyle bir soru akla gelebilir: “Allah insanlara doğru yolu göstermeyi üzerine aldığı halde, neden bütün insanları doğuştan hidayete erdirmiyor?” Allah’ın, diğer hayvanlarda olduğu gibi, insanı da doğuştan bir içgüdü ile yaratabileceği ve bilinçli bir düşünme, öğrenme ve imtihan sürecinden geçmeden ona doğru yolu seçme yetkisi verebileceği mümkündü. Fakat bu O’nun, doğru yolu veya bâtil yollardan birini seçip ona uyma, özgürlük, güç ve yetisine sahip bir varlık yaratma dileğine karşıt bir durum olurdu. Bu nedenle insan farklı bilgi araçlarına, bilinçli düşünme, dileme ve karar verme güçlerine sahip kılınmış ve ona kendisindeki güçlerin tümünü ve tüm çevresindekileri kullanma yetkisi verilmiştir. Bunun yanı sıra Allah insana ve çevresindeki her şeye onun doğru yolu bulmasına veya sapıtmasına neden olacak değişken etkenler yerleştirmiştir. Eğer Allah, insanı doğuştan doğru yolu bulmuş olarak yaratsaydı, tüm bunlar anlamını kaybederdi ve insan sadece kendisine verilen özgürlüğün doğru kullanılması ile varılabilecek gelişmeleri hiçbir zaman eleyemezdi. Bu nedenle Allah, insanlığın hidayeti -doğru yolu- bulabilmesi için risaleti, yani peygamberliği seçmiştir ve insanı peygamberi kabul veya reddetme konusunda serbest bırakmıştır.”⁴²⁴

⁴¹⁸ Taberî, **a.g.e.**, XIV, 177-178.

⁴¹⁹ Fahreddin Râzî, **a.g.e.**, XIX, 236.

⁴²⁰ Esed, **a.g.e.**, s. 529.

⁴²¹ “Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Nisâ, 4/165.

⁴²² “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.” Kıyâme, 75/36.

⁴²³ Mustafa İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur’ân Gereçeli Meal-Tefsir**, I-II, Düşün Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2008, I, 499.

⁴²⁴ Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’ân**, III, 14.

Nahl sûresinin başından itibaren insanlara lütfedilen nimetler sıralanarak devamında “doğru yola iletmek Allah’a aittir” buyrulması, risâlet, hidayet ve bilgilendirmenin insana verilen en değerli nimetlerden olduğunun bir delilidir. Celal Yıldırım, insanın aklı ve zekâsı ile dinlerin belirlediği ve tanımladığı doğru yolu yalnız başına bulmasının çok zor, hatta çoğu kimse ve toplumlar için mümkün olmadığını belirttikten sonra doğru yolu bildirmenin Allah’a; o yolda yürümenin ise insana ait olduğu kaydetmektedir. Allah’ın peygamber gönderilmesinin ve kutsal kitap indirilmesinin sebîlullahı tanımlayıp göstermeğe yönelik bir lütuf olduğunu, insanın sadece kendi aklıyla hayatın amaç ve hikmetini bütünüyle bulup kavrayamayacağını belirten Yıldırım, çok isabetli bir tespit ile insanın aklına bağlı kalıp seçeceği yolun en az insan kadar kusurlu olacağını vurgulamaktadır. Bu açıdan mükemmel yolu göstermenin ve yolun kurallarını koymanın yine mükemmel kudret sahibi Allah’a ait olacağını belirtmektedir.⁴²⁵

1.7. SÜBÜLÜ’S-SELÂM

Yollar anlamındaki “sübül” ile esenlik, kurtuluş, maddî ve mânevî her türlü zarardan, kötülüklerden ve korkudan uzak kalma, dünyevî musibetlerden ve âhiret azabından kurtulma⁴²⁶ manalarına gelen “selâm” kelimelerinden oluşan bu terkip “kurtuluş, selâmet ve esenlik yolları” anlamına gelmekte olup Mâide sûresinin 16. âyetinde şöyle geçmektedir:

﴿ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴾

“Allah, onunla (Kur’ân ile) rızası peşinde olanları selâmet yollarına iletir ve onları izniyle, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini dosdoğru bir yola iletir.”

Taberî, sübülü’s-selâm terkiibini şöyle izah etmektedir: “Selâm, Allah’ın güzel isimlerinden olduğu için “Allah’ın yolları” demektir ki bu yollar da Allah Teâlâ’nın kullarını çağırıp onlara şeriat kıldığı, bunun için peygamberlerini yolladığı din olan İslâm’dır. İslâm’a girmedikleri müddetçe ne Yahudilerin, ne Hıristiyanların, ne de Mecûsilerin hiçbir ameli kabul edilmeyecektir.”⁴²⁷

⁴²⁵ Yıldırım, a.g.e., VI, 3275.

⁴²⁶ Komisyon, Kur’ân Yolu, II, 237.

⁴²⁷ Taberî, a.g.e., VIII, 265.

Zemahşerî, sübülü's-selâm terkiğini "Allah'ın azabından kurtaracak ve selâmete ulaştıracak olan yollarıdır";⁴²⁸ Kurtubî ise "Allah, razı olduğu kullarını selamet yollarına yani, her türlü afetten korunmuş, her türlü korkudan emin kılınmış selâmet yurdu olan cennete götüren esenlik yollarına iletir" şeklinde tefsir etmiştir.⁴²⁹

Sübülü's-selâm terkiğinde sebîl kelimesinin çoğul olarak gelmesine rağmen devamında bu yolları takip eden kişilerin karanlıklardan aydınlığa çıkarılacağı ve tekil olarak gelen dosdoğru bir yola (sırât-ı müstakîm) iletilecekleri haber verilmektedir. Buradan şunu anlıyoruz ki İslâm dini cennete uzanan bir sırâttır. Bu sırât öyle geniş, düz bir ana caddedir ki kendisi birçok şeritten oluşmuştur. İşte bu şeritlerin her biri sübülü's-selâmdır. Namaz, oruç, zekât, cihad, takvâ, ahlaklı olmak vs. hepsi müminleri cennete ulaştıran yollardır. Ankebût sûresinin 69. âyetinde de Allah Teâlâ, kendi uğrunda mücadele edenleri cennetin yollarına sokacağını ve bu yolları onlara kolaylaştıracığını şöyle haber vermektedir:

﴿ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴾

"Bizim uğrumuzda cihad edenlere, şüphesiz yollarımızı gösteririz. Gerçekten Allah, ihsan edenlerle beraberdir."

1.8. ZAMİRLERE MUZÂF OLAN SEBÎL KELİMESİ

Kur'ân'daki zamirlere muzâf olan sebîl kelimelerini şöyle gruplandırabiliriz. Üç yerde "sebîlî / سَبِيلِي / benim yolum";⁴³⁰ on üç yerde "sebîlihî / سَبِيلِهِ / O'nun yolu";⁴³¹ iki yerde "sebîlike / سَبِيلِكَ / senin yolun";⁴³² bir yerde "sebîlenâ / سَبِيلُنَا / bizim yolumuz";⁴³³ bir yerde "sebîlehum / سَبِيلَهُمْ / onların yolu";⁴³⁴ iki yerde ise çoğul şekilde "sübülenâ / سُبُلُنَا / yollarımız"⁴³⁵ şeklinde geçmektedir. Bu kullanımlardan "benim yolum, O'nun yolu ve

⁴²⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 283.

⁴²⁹ Kurtubî, **a.g.e.**, VII, 386.

⁴³⁰ Âl-i İmrân, 3/195; Yûsuf, 12/108; Mümtehine, 60/1.

⁴³¹ Mâide, 5/35; En'âm, 6/117, 153; Tevbe, 9/9, 24; İbrâhîm, 14/30; Nahl, 16/125; Kehf, 18/61, 63; Zümer, 39/8; Necm, 53/30; Saf, 61/4; Kalem, 68/7.

⁴³² Yûnus, 10/88; Mü'min, 40/7.

⁴³³ Ankebût, 29/12.

⁴³⁴ Tevbe, 9/5.

⁴³⁵ İbrâhîm, 14/12; Ankebût, 29/69.

senin yolun” kullanımları hep “Allah’ın yolu / سَبِيلُ اللَّهِ” manalarına, diğerleri ise âyetlerdeki bağlamına göre değişik anlamlara gelmektedir.

1.9. es-SİRÂTU’L-MÜSTAKÎM

Kur’ân’da otuz üç yerde⁴³⁶ geçen bu terkip “hiçbir yerinde meyil ve eğrilik bulunmayan, dümdüz, apaçık, hak ve dosdoğru yol” manasına gelmektedir. Burada yol kelimesinin dosdoğru diye nitelendirilmesi onun “hedefe ulaştırın en kısa yol” anlamına geldiğini gösterir.⁴³⁷ İsfahânî, istikamet kelimesinin düz, doğru bir çizgi gibi olan yol hakkında kullanıldığını belirttiğinden sonra hak ve hakikât yoluna sırât-ı müstakîm isminin verildiğini ifade etmiştir. İnsanın müstakîm olmasının ise⁴³⁸ dosdoğru, açık ve belli olan bu yola sıkıca sarılması ve ondan ayrılmaması demek olduğunu belirtmektedir.⁴³⁹

İstikamet kelimesinin geçtiği âyetlerin anlamlarından hareketle genel bir tanım yapılacak olursa, dinî ve ahlâkî hükümlere uygun bir hayat sürme, her türlü aşırılıktan sakınma, Allah’a itaat edip, Hz. Peygamber’in sünnetine uyma, söz ve fiilde uyum, nefsin meşru isteklerini makul karşılama, Allah’ın birliğini tebliğ ve adâleti tesis etme, her insanın kendi yaptığından sorumlu olacağı bilinci içinde âhirete döneceği günü hatırlama ve şeytanın kötülüklerinden sakınma olarak ifade edilebilir.⁴⁴⁰

Taberî, sırât-ı müstakîm terkiibinin “eğriliği bulunmayan açık bir yol” manasına geldiğinde müfessirlerin ittifak ettiğini söyledikten sonra “Kur’ân’ın Tercümanları” diye adlandırdığı sahabe ve tâbiînden, bu terkiib ile “Allah’ın kitabı, İslâm dini, Kur’ân, Resûlullah (sav) ve kendisinden sonra halife olan iki sahabesi”nin kastedildiğine dair rivayetleri aktarmıştır.⁴⁴¹ Zemahşerî, bu terkiipten murâdın “Hak yol ve İslâm dini” olduğunu kaydetmektedir.⁴⁴² Râzî ise âyetlerde geçen sırât-ı müstakîmi, “insanın, Allah’tan başka her şeyden yüz çevirmiş; bütün kalbi, fikri ve zikriyle Allah’a yönelmiş olmasıdır” diye tarif etmiştir.⁴⁴³ Kelimelerin etimolojisinden hareketle yapılacak en özlü tanım “aşırılığa kaçmayan doğru yol” şeklindedir. Âlimler, kişinin her durumda ve her zaman sırât-ı müstakîm

⁴³⁶ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 407.

⁴³⁷ Hülya Alper, “Sırât-ı Müstakîm”, **DİA**, XXXVII, İstanbul 2009, s. 119.

⁴³⁸ Bkz: Fussilet, 41/6, 30; Hûd, 11/112.

⁴³⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 418.

⁴⁴⁰ Remzi Kaya, **Kur’ân’da İstikâmet**, Emin Yayınları, Bursa 2005, s. 22.

⁴⁴¹ Taberî, **a.g.e.**, I, 172.

⁴⁴² Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 29.

⁴⁴³ Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, I, 259.

çizgisinden sapmadan yaşamasının güçlüğünü dikkate almış ve bu sebeple olabildiğince istikamet sahibi olmayı tavsiye etmiştir.⁴⁴⁴

Müminlerin ulaşmak için her namazda dua ettikleri sırât-ı müstakîm,

﴿ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴾

“Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğrayanların ve sapıkların (yoluna) değil”⁴⁴⁵ şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca burada bahsedilen kendilerine nimet verilenlerin kimler olduğu da Nisâ sûresinin 69. âyetinde şöyle açıklanmıştır:

﴿ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا ﴾

“Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.”

Şûra sûresinin 53. âyetinde ise bu yolun,

﴿ صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ... ﴾

“Göklerde ve yerde olan her şeyin kendisine ait olduğu Allah’ın yolu ...” olduğu haber verilmiştir. Dolayısıyla bir Müslüman için dünyadan cennete uzanan en kısa, düz, eğilip bükülmeden, yalpalamadan gidilecek yol olan sırât-ı müstakîm, Hz. Âdem’den bu güne kadar vahiy aracılığı ile bizlere bildirilen ve peygamberlerin, sâlihlerin, şehitlerin ve iyi insanların takip ettiği İslâm yoludur.

Sırât-ı müstakîm için “Allah ve insan arasındaki en kısa ve en kestirme yol veya hayat macerasının adı” şeklinde bir yaklaşımda da bulunulabilir. Bu macera bir yönüyle inanç esaslarıyla donatılmış olması bakımından mânevî, diğer yönüyle, bu inançların dışa yansımaları, yani bireyin insan, çevre ve Allah ile olan ilişkilerini düzenlemesi açısından pratik bir hayat tarzını ifade etmektedir. Böylece sırât-ı müstakîm, yalnız gönül ilişkisine dayanan, mistik bir görüntü değil, aynı zamanda her iki manayı da bünyesinde barındıran

⁴⁴⁴ Alper, “a.g.md.”, DİA, XXXVII. 119.

⁴⁴⁵ Fâtiha, 1/7.

bir yapı olmaktadır. Sonuç olarak sırât-ı müstakîm, mücerret olarak insanın önüne konulmuş ve onu hedefe kılavuzlayan bir yol veya sistem olmaktadır.⁴⁴⁶

Allah Teâlâ, sırât-ı müstakîmin içerdiği ameller ve davranışları⁴⁴⁷ açıkladıktan sonra bu emir ve yasaklara riayet etmenin Allah'ın dosdoğru yolu olduğunu, başka yollara sapmadan bu yolda yürümenin gerektiğini şöyle haber vermiştir:

﴿ وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصِيكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾

“İşte bu, benim dosdoğru yolumdur. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınsınız diye emretti.”⁴⁴⁸

Buna göre müminler için sırât-ı müstakîm, İslâm dışı her türlü inançtan, Kur'ân ve sünnete aykırı davranışlardan uzak durarak hayatını sürdürme idealini ifade etmektedir.⁴⁴⁹

1.10. SIRÂT KELİMESİNİN DİĞER KULLANIMLARI

Sırât kelimesinin sebîlullah anlamı verecek şekilde Kur'ân'daki değişik kullanımları ise şöyledir:

﴿ وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴾

“Bu, Rabbinin dosdoğru yoludur. Şüphesiz düşünüp öğüt alacak bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıkladık.”⁴⁵⁰

﴿ الرَّ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴾

⁴⁴⁶ İrfan Başkurt, **Kur'ân Açısından Din Eğitiminde Adalet, Ölçü, Denge, -Sırât-ı Müstakîm-**, İşaret Yayınları, İstanbul 2000, s. 30.

⁴⁴⁷ “(Ey Muhammed!) De ki: Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız. Rüştüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisini hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt almanız diye emretti.” En'âm, 6/151-152.

⁴⁴⁸ En'âm, 6/153.

⁴⁴⁹ Alper, “a.g.md.”, **DİA**, XXXVII, 120.

⁴⁵⁰ En'âm, 6/126.

“Elif Lâm Râ. Bu bir Kitap’tır ki, Rabbinin izniyle insanları karanlıklardan nura, O güçlü ve övgüye layık olanın yoluna çıkarman için sana indirdik.”⁴⁵¹

﴿ يَا أَبَتِ ابْنِي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴾

“Babacığım, gerçek şu ki, bana, sana gelmeyen bir ilim geldi. Artık bana tabi ol, seni dümdüz bir yola ulaştırayım.”⁴⁵²

﴿ صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ ﴾

O Allah’ın yoluna ki, göklerde ne var, yerde ne varsa hep O’nundur. Dikkat edin! Bütün işler döner (sonunda) Allah’a varır.”⁴⁵³

1.11. et-TARÎKU’L-MÜSTAKÎM

Kur’ân’da tarîk ve müstakîm kelimelerinin birlikte kullanıldığı tek âyet Ahkâf sûresinin 30. âyetidir:

﴿ قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقِ مُسْتَقِيمٍ ﴾

“Dediler ki: Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Mûsâ’dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir kitap dinledik.”

Hz. Peygambere gelerek Kur’ân’ı dinleyip Müslüman olan cin kafilesinin durumunun anlatıldığı bu âyette Kur’ân’ın cinler tarafından nasıl vasıflandırıldığını görmekteyiz. Cinlerin sözlerinden onların Tevrat’ı bildikleri ve ona iman ettikleri anlaşılmaktadır. Kendi milletlerine döndüklerinde Kur’ân’dan “önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir kitap” olarak bahsetmeleri onların iman ve ilim olarak eriştikleri düzeyi göstermesi açısından önemlidir.

Taberî, âyetteki hak kelimesini “doğruya ulaştırıcı ve Allah’ın rızası”, tarîk-i müstakîm tamlamasını ise “hiçbir eğriliğin olmadığı dosdoğru yoldur ki o da İslâm’dır” diyerek açıklamıştır.⁴⁵⁴ Kurtubî, “hak din ve Allah’ın sağlam dini”⁴⁵⁵ olarak; İbn Kesîr, “inanç

⁴⁵¹ İbrâhîm, 14/1; Aynı terkinin geçtiği diğer âyetler için bkz: Hac, 22/24; Sebe’, 34/6.

⁴⁵² Meryem, 19/43; Benzer terkinlerin geçtiği diğer âyetler için bkz: Mülk, 67/22, Tâhâ, 20/135; Sâd, 38/22.

⁴⁵³ Şûrâ, 42/53.

⁴⁵⁴ Taberî, a.g.e., XXI, 182.

⁴⁵⁵ Kurtubî, a.g.e., XIX, 229.

bakımından hakka ve ameller bakımından dosdoğru yola ileten bir kitap⁴⁵⁶ olarak, Beyzâvî ise akâid ve şeriât olarak tefsir etmektedir.⁴⁵⁷

Hamdi Yazır, bu konuda şunları kaydetmektedir: “Bu kitap, önündekini, yani Tevrat’ı yahut bütün geçmiş ilâhî kitapları tasdik ediyor. Hakka, yani esas itibarıyla sahih itikada ve doğru bir yola, teferruat itibarıyla da doğruca Allah’ın rızasına erdirecek amelî ve şer’î hükümlere iletiyor.”⁴⁵⁸

1.12. HÜDALLÂH

Hidâyet, “bir kişiye nazik bir şekilde yol göstermek, rehberlik yapmak” anlamlarına gelmektedir.⁴⁵⁹ Allah Teâlâ, yol göstericinin ve hidâyet edicinin sadece Kendisi olduğunu ﴿ اِنَّا هَدَيْنَا السَّبِيلَ ﴾ “*Muhakkak ki insanoğluna yolu gösteren Biziz*”⁴⁶⁰ ve ﴿ اِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدٰى ﴾ “*Doğru yolu göstermek sadece Biz’e aittir*”⁴⁶¹ buyurarak beyan etmektedir. Âyetlerde “hasır” denen vurgulu ifade tercih edilmekte ve Yüce Allah’ın dışında hiçbir varlığın doğru yolu gösteremeyeceğine dikkat çekilmektedir. Doğru yol, sınırlarını ve esaslarını Yüce Allah’ın belirlediği yoldur. İnsanları hakikate götüren yolu göstermek, hakkı ve doğruyu ortaya koymak, peygamberler göndermek, kitap indirmek ve deliller ileri sürmek Yüce Allah’a ait birer hakikattir.⁴⁶² Allah Teâlâ bu alana hiç kimseyi sokmamakta, hidâyete erdirme konusunda görevleri sadece doğru yolu göstermek olan peygamberlerini bile devre dışı bırakmaktadır.⁴⁶³

Kur’ân-ı Kerîm’de beş yerde geçen hüdallah⁴⁶⁴ terkibi, “Allah’ın yolu” manasında tefsir edilmiştir. Allah Teâlâ, En‘âm sûresinin 71. âyetinde şöyle buyurmaktadır:

⁴⁵⁶ İbn Kesîr, **a.g.e.**, VII, 303.

⁴⁵⁷ Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 398.

⁴⁵⁸ Yazır, **a.g.e.**, VII, 119.

⁴⁵⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 538.

⁴⁶⁰ İnsân, 76/3.

⁴⁶¹ Leyl, 92/12.

⁴⁶² Mehmet Okuyan, **Kısa Sûrelerin Tefsiri**, I-IV, Düşün Yayınları, İstanbul 2012, III, 328.

⁴⁶³ Örn. bkz: Bakara, 2/272; Kasas, 28/56; Şûra, 42/52.

⁴⁶⁴ Bkz: Bakara, 2/120; Âl-i İmrân, 3/73; En‘âm, 6/71, 88; Zümer, 39/23.

﴿ قُلْ أَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَاَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْنَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَأْمَرْنَا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾

“De ki: Allah’ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise: “Bize gel!” diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi gerisin geri (inkârcılığa) mı döndürüleceğiz? De ki: Allah’ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.”

Bu âyette Müslümanlar, kendilerini eski bâtil dinlerine döndürmeye çalışan müşriklerin kötü emellerine karşı uyarılmaktadır. Nitekim müşrikler kendi akraba ve dostları olan Müslümanları İslâm’dan dönmeleri için ikna etmeye çalışmışlar; hatta giderek onlara bu yönde şiddetli baskılar uygulamışlardır... Bu âyette, güzel bir teşbihle, Müslümanları inkâr ve irtidada çağıran müşrikler, insanların aklını çelip yolunu şaşırtan şeytanlara; onların bu çağrısına aldananların durumu, şeytanların veya cinlerin aldatması ya da büyüyle akli dengesi bozulduğu için yolunu kaybedip ne yapacağını bilemez bir halde ortalıkta şaşkın kalan kimsenin durumuna; Allah’ın insanları hak dine ve imana davet etmesi de bir kimseyi gerçek dostlarının doğru yola çağırmasına benzetilmiştir. Âyette “... Allah’ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım?...” ifadesinden putlar kastedilmiştir. Bununla birlikte âyetin maksadı göz önüne alındığında burada her dönemdeki Müslümanların, gerek sapık inançlı ve kötü fikirli insanlar, gerekse akılları karıştırıp zihinleri bulandıran çevreler, kurumlar tarafından gelebilecek ve kendilerini dinlerinden döndürecek veya dinlerinin gereklerini yerine getirmekten alıkoyacak olan bütün menfi teşebbüslere karşı bir uyarı olduğunda kuşku yoktur. Böyle durumlarda Müslüman, “... Allah’ın hidayeti, doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin rabbine teslim olmamız emredilmiştir” demeyi bilmelidir.⁴⁶⁵

Taberî, bu âyetin tefsirinde Mücahid’den “hüdâ”nın açık yol manasına geldiği rivayetini aktararak müşrikler ile müminler arasındaki diyalogu şöyle tasvir eder: “Bizim yolumuza uyun da biz de sizin hatalarınızı / günahlarınızı yüklenelim. Zaten biz doğru yol üzereyiz” derler. Onlara de ki: İşler sizin zannettiğiniz gibi değildir. Allah Teâlâ bize gösterdiği ve açıkladığı kendi yolu; bize şeriat kıldırdığı ve açıkladığı dini ve sınımsız sarılmamız

⁴⁶⁵ Komisyon, **Kur’ân Yolu**, II, 427.

konusunda bize emrettiği yolumuz var ya işte o, şüphesiz en doğru ve güvenilir yoldur. Yoksa hiçbir zarar veya fayda vermeyen putlara tapmak değil. Bizler asla hakkı terk edip bâtıla tâbi olmayacağız.”⁴⁶⁶

Abdullah b. Abbas (r.anhümâ) diyor ki: “Bu âyet-i kerîme, putları ve onlara davet edenler ile Allah’a davet edenleri tasvir eden bir örnektir. Allah’ı inkâr eden kimse, yolunu kaybeden bir şaşkına benzetilmekte ve bu kimseyi bir taraftan kötüler, uçuruma götüren bir yola davet etmekte, diğer taraftan ise daha önceki arkadaşları onu doğru yola çağırılmaktadır. O kişi kendisini uçuruma davet edene uyarsa helak olup gidecek, doğru yola çağırana uyarsa sağ salim menziline varacaktır. Allah’ı bırakıp da bu ilahlara ibadet edenlerin durumu böyledir. Ölünceye kadar kendisinin doğru bir yolda olduğunu zannederler. Ölüm gelince ise, pişmanlık ve helak ile karşı karşıya kalırlar.”⁴⁶⁷

Râzî, bu âyetin nüzul sebebi olarak şu rivayeti nakletmektedir: “Bu âyet, Ebu Bekir Sıddîk’in oğlu Abdurrahman -Müslüman olmadan önce⁴⁶⁸- hakkında inmiştir. O babasını küfre çağırıyor babası ise onu cahiliye yolundan hidayet yoluna, küfür karanlığından iman nuruna dönmek suretiyle imana davet ediyordu.”⁴⁶⁹

Zemahşerî, hüdallâh terkiğini “dosdoğru yol, hüdâ diye isimlendirilmiş ve İslâm yolundan sapmak şeytanın adımlarını takip etmeye benzetilmiştir” diyerek açıklamıştır.⁴⁷⁰ Kalem sûresinin 7. âyetinde⁴⁷¹ hidâyet ile Allah yolundan sapmanın bir birinin zıddı olarak kullanılması da bu yorumu desteklemektedir. Ayrıca bu terkip “İslâm dini”,⁴⁷² “Allah’ın kullarından razı olduğu din”,⁴⁷³ “Allah’ın hidâyetinin tecellisi olan İslâm”⁴⁷⁴ diye de tefsir edilmiştir.

⁴⁶⁶ Taberî, **a.g.e.**, IX, 332-333.

⁴⁶⁷ Taberî, **a.g.e.**, IX, 329-330.

⁴⁶⁸ “Abdurrahman b. Ebû Bekir (ra), Hudeybiye Antlaşması sırasında veya daha yaygın bir rivayete göre Mekke’nin fethinden önce müslüman olmuştur.” Mustafa Fayda, “Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk”, **DİA**, I, İstanbul 1988, 159.

⁴⁶⁹ Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, XIII, 32.

⁴⁷⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 333.

⁴⁷¹ “إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ” / *Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapan kimseyi daha iyi bilir ve O, doğru yol üzere bulunanları da daha iyi bilir.*”

⁴⁷² Mahallî – Süyûtî, **a.g.e.**, s. 173.

⁴⁷³ Şevkânî, **a.g.e.**, IV, 406.

⁴⁷⁴ Beyzâvî, **a.g.e.**, I, 307.

2. KUR'ÂN'DA SEBÎLÜLLAH KAVRAMI İLE ZIT ANLAM İFADE EDEN TERKİPLER

2.1. SEBÎLÜ'T-TÂĞÛT

Allah Teâlâ, Nisâ sûresinin 76. âyetinde şöyle buyurmaktadır:

﴿ الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴾

“İman edenler, Allah yolunda savaşır. İnkâr edenler de tâğût yolunda savaşır. O hâlde, siz şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır.”

Âyette insanlar iman ve amel bakımından ikiye ayrılmış, Allah’a iman edenlerin Allah yolunda, inkâr edenlerin ise tâğût yolunda savaşacakları bildirilmiş olduğundan, Allah’ın yolunun karşısına konan tâğûtun yolunun iyice bilinmesi gerekmektedir. Sözlükte “haddi aşmak, çok azgınlık göstermek ve isyanda ve itaatsizlikte sınırı aşmak” manalarına gelen “ tağâ / طغي ” fiilinden türeyen tâğût, “her türlü haddi aşanı⁴⁷⁵ ve Allah dışındaki tüm ibadet edilenleri, tapılanları”⁴⁷⁶ ifade eder.

Tâğût hakkında söylenecek en doğru görüşün “Allah’a karşı azgınlaşan ve Allah’ın dışında kendisine tapınılan şeydir” diyen görüş olduğunu söyleyen Taberî’ye göre tâğûtun kendisine tapanları zorlaması veya insanların kendi istekleri ile ona tapmış olmaları sonucu değiştirmez. Bu nedenle, kendisine tapılan bu varlık şeytan, heykel, put yahut başka herhangi bir şey de olabilir.⁴⁷⁷ Tâğûtun neler veya kimler olabileceği hakkında Taberî de birçok rivayet mevcuttur.⁴⁷⁸ Râzî, bu görüşleri şöyle özetlemiştir: “Müfessirler tâğût hakkında beş görüş zikretmişlerdir: Şeytan, kâhin, sihirbaz, putlar ve cinler ile insanların azgınları veya azan, haddi aşan her şeydir.”⁴⁷⁹ Beyzâvî bu görüşlere Allah’a ibadete engel olanları da ilave etmiştir.⁴⁸⁰ Âyetin sınıflandırıcı özelliğinden hareketle, yaptığı tüm işlerde Allah Teâlâ’nın rızasını gözetmeyen herkesin, sanki tâğûtun yolunda olduğuna delâlet ettiği anla-

⁴⁷⁵ İsfahânî, a.g.e., s. 305.

⁴⁷⁶ Zeccâc, a.g.e., II, 78.

⁴⁷⁷ Taberî, a.g.e., IV, 558.

⁴⁷⁸ Taberî, a.g.e., IV, 555-558.

⁴⁷⁹ Râzî, a.g.e., VII, 17.

⁴⁸⁰ Beyzâvî, a.g.e., I, 135.

şılmaktadır. Çünkü Allah, bu ayırımı zikredince -savaş ya Allah ya da tâğûtun yolunda olur- Allah'tan başka her şeyin, tâğût olması gerekmektedir.⁴⁸¹

Yazır, tâğût hakkında zikredilen bu görüşlerin eş anlamlı değılseler bile pek yakın veya birbirini gerektiren şeyler olarak kullanıldıklarına da işaret ettikten sonra tâğûtun açık veya gizli, görünür veya görünmez olabileceğini belirtir. İlaveten putlar hakkında şöyle der: "Putlar ikinci derecede tâğütlardır. Bakılırsa akıl sahibi olmayan putların ve dikili taşların tâğütlardan bile sayılmaması gerekirdi. Çünkü bunların kendileri Allah'a karşı bir azgınlığa sahip olamazlar ve azgınlığa rıza gösteremezler. Fakat red de edemezler. Bu sebeple nihayet bir azgınlık sebebi olabilirler. Bu sebebi de azgınlar bulurlar. Putlar, aslında erkek veya dişi tâğütların hayalleri ve azgınların azmanlarıdır. Gizli veya açık azgınlar, bunlarla kendi azgınlıklarını ileri sürerler. Bu yönüyle putlar, asıl tâğût değil, tâğütların temsilcileridirler... Çok önemli noktaya işaret edilerek "...kim tâğûtu inkâr ederse..."⁴⁸² buyurulmuş da diğerslerini inkâr şart koşulmamıştır. Demek ki tevhidin şartı Allah'tan başkalarını inkâr etmek değil, Allah'tan başkalarından ilâhlık vasfını kaldırmak ve bu arada tâğütları inkâr etmek, yani onları hiç tanımamak, diğerslerinin de ilâhlık altındaki derecelerine göre haklarını tanımaktır. Çünkü hak Allah'ındır. Nihayet şunu da kesinlikle ifade ediyor ki, Allah'ın birliğine inanan bir mümin olmak için, Allah'a imandan önce küfre tevbe etmek şarttır. Ve bu tevbenin şartı da tâğütları asla tanımamaya kesin karar vermektir. Bu durumda, "... kim tâğûtu inkâr eder de Allah'a iman ederse ..." ifadesi, "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur" kelime-i tevhidinin bir tefsiri demektir.⁴⁸³

Allah'a isyan eden, O'nun dinini engellemeye çalışsan ve insanları O'nun yolundan saptırmak isteyen her şey tâğût diye isimlendirildiğine göre tâğûtun yolu Allah'ın yolunun zıddı hükmünde olmaktadır. Bu yüzden Allah'ın yolunun dışındaki her yol tagûtun / şeytanın yolu diye anılmaktadır. İbni Mes'ud (ra), konuyla ilgili olarak şunu naklediyor:

" عن عبد الله بن مسعود قال: خط لنا رسول الله -صلى الله عليه وسلم- خطاً ثم قال: هذا سبيل الله، ثم خط خطوطاً عن يمينه وعن شماله، ثم قال: هذه سبيل على كل سبيل منها شيطان يدعو إليه، ثم قرأ: وأن هذا صراطي مستقيماً فاتبعوه ولا تتبعوا السبل..."

⁴⁸¹ Râzî, a.g.e., X, 189.

⁴⁸² Bakara, 2/256.

⁴⁸³ Yazır, a.g.e., II, 171-172.

“Hz. Peygamber bir gün yere düz bir çizgi çizdi ve 'bu Allah'ın yoludur'dedi. Daha sonra bu çizginin sağına ve soluna başka çizgiler çizerek 'bunlar ise diğer yollardır ki her birinin üzerinde yanlışa davet eden birtakım şeytanlar vardır' buyurdu. Arkasından da şu âyeti okudu:⁴⁸⁴ “İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti.”⁴⁸⁵

Buna göre Allah'ın kulları için şeriat kıldığı ve takip etmeleri için açıkladığı dümdüz yol sebilüllahıdır. Bu yola karşı çıkıp engellemeye çalışanların eğri yolları ise tâğûtun / şeytanın yoludur.⁴⁸⁶

Sonuç olarak Allah'ın indirdiği hükümlere alternatif olarak hükümler koyan, otorite olarak görülen ve Allah'a ibadeti engelleyen her varlık tâğüttür. Bunun insan ve put gibi somut ya da şeytan, ideoloji veya bunların dışında herhangi soyut bir şey olması fark etmez. Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanlar ya Allah'ın gösterdiği yoldan gidip yüce değerler⁴⁸⁷ uğrunda savaşan⁴⁸⁸ “iyilerden” ya da tâğûtun yolundan gidip bu değerlere karşı savaşan “kötülerden” olacaklardır. Allah Teâlâ, bunların dışında kalan tarafsızları ise anmaya dâhi değer bulmamıştır.⁴⁸⁹

2.2. SEBÎLÜ'L-MÜCRİMİN

En'âm sûresinin başından itibaren inkârcıların İslâm'a, Peygamber'e ve diğer müminlere karşı olan tavır ve tutumları ortaya konulmaktadır.⁴⁹⁰ Daha sonra inkârcıların küçük görüp aşağılamaya çalıştıkları müminlerin durumları açıklanmakta ve onların samimi duaları, tevbe edişleri övülmektedir. Allah Teâlâ, devamla 55. âyette şöyle buyurmaktadır:

⁴⁸⁴ En'âm, 6/153.

⁴⁸⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 23; İbn Mâce, “Mukaddime”, 1.

⁴⁸⁶ Hasan Eyyûb'un şeytanı “Allah'a karşı isyan eden, O'nun dinini engellemeye çalışan ve O'nun yolundan sapan/saptıran her şey/kişi şeytan kelimesi ile isimlendirilmiştir.” şeklinde tanımlaması ve bir bakıma Allah lafza-ı celâli'nin mukabili/zıddı olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir. Hasan Eyyûb, **el-Cihâd ve'l-fidâ'iyeti fi'l-İslâm**, Dârü'n-Nedveti'l-cedîde, Beyrut 1983, s. 68.

⁴⁸⁷ “Siz ne oluyor da, Allah yolunda ve “Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver” diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?” Nisâ, 4/75.

⁴⁸⁸ “İman edenler, Allah yolunda savaşırlar. İnkâr edenler de tâğût yolunda savaşırlar. O hâlde, siz şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır.” Nisâ, 4/76.

⁴⁸⁹ İslâmoğlu, **a.g.e.** I, 166.

⁴⁹⁰ Bkz: En'âm, 6/4-7, 25-26, 50.

﴿ وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴾

“Günahkârların yolu iyice belli olsun diye âyetleri böyle açıklıyoruz.”⁴⁹¹

Kurtubî, “eğer günahkârların yolu açıkça ortaya çıkacak olursa, buna bağlı olarak müminlerin yolu da açıkça ortaya çıkar” diyerek konuya açıklık getirmiştir.⁴⁹² Allah Teâlâ, zıtlıkların özelliklerini ortaya koymak suretiyle müminlere doğru yolu tanıtmıştır. Günahkârların yolu açık seçik ortaya konduktan sonra artık onun dışında kalan ve buna muhalif olan her yol müminlerin yoludur. İki kısımdan birinin söz konusu edilmesi ikincisine de delâlet etmektedir. Zira iki zıttan birinin özelliğinin açıklanması, zımmen ikinci kısmın özelliğini de göstermektedir. Buna göre günahkârların yolu açıklık kazanırsa aynı şekilde hak ve iman ehlinin yolu da açıklık kazanmış olur.⁴⁹³

Âyette müminlerin yolunun değil de mücrimlerin yolunun iyice belli olması için yapılan açıklamaların hikmetini Kur’ânî metoda bağlayan Seyyid Kutub’a göre bu metot, sâlih müminlerin yolunun açıkça ortaya konulmasının yanı sıra sapıkların yolunun da açıkça belli olmasını amaçlamaktadır. Çünkü küfrün, kötülüğün ve günahkârların yolunun açıkça belli olması, imanın, hayrın ve iyiliğin netleşmesi ve müminlerin yolunun açık seçik belli olması için bir gerekliliktir.⁴⁹⁴

2.3. SEBÎLÜ’L-MÜFSİDÎN

Allah Teâlâ, Â‘raf sûresinin 137-141. âyetlerinde, İsrâiloğulları’na verdiği nimetleri sıralamakta ve ezilen, hor görülen bir kavim iken onları Firavun ve ordusundan kurtardığını, doğuya ve batıya varis kıldığını bildirmektedir. Bu nimetlere karşılık onlar şükredecekleri yerde puta tapan bir halk görüp bu putlara benzer tanrılar istediklerinde Hz. Mûsâ onlara nasihat etmiş, Allah’ın yüceliğini ve onlara verdiği nimetleri hatırlatmıştır. 142. âyette ise Hz. Mûsâ, Tûr Dağı’na giderken kardeşi Hz. Hârûn’a şöyle demiştir:

⁴⁹¹ Buradaki sebîl kelimesini fethalı olarak okuyan kıraatlere göre âyetin manası şöyle olmaktadır: “*Böylece sen, suçluların yolunu iyice belli edip ortaya koyasın diye âyetleri açıklıyoruz.*” Abdurrahman Çetin, **Kıraatların Tefsire Etkisi**, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 163.

⁴⁹² Kurtubî, **a.g.e.**, VIII, 396.

⁴⁹³ Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, XIII, 7.

⁴⁹⁴ Kutub, **a.g.e.**, II, 1105.

﴿... وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ﴾

“... Mûsâ, kardeşi Hârûn’a, ‘Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma’ dedi.”

Taberî, bu âyeti “yeryüzünde Rablerine isyan etmek suretiyle fesat çıkaranların ve Rablerine isyan konusunda günahkârlara destek olanların yoluna sakın uyma, Rablerine itaatkâr olanların yoluna uy”⁴⁹⁵ şeklinde yorumlamaktadır. Kurtubî ise “âsilerin yoluna uyma ki zalimlere yardımcı olmayasın”⁴⁹⁶ diye eklemektedir.

Hz. Mûsâ’nın kastettiği bozguncular, Allah’tan başka tanrılar isteyen, gönülleri putperestliğe meyleden fâsıklardır. Bu kişiler tavır ve isteklerinde ısrarcı olmuşlarsa da Mûsâ (as) onlara fırsat vermemiştir. Kardeşini yerine bırakırken de onu bu kişilere karşı uyarılmış ve İsrailoğulları’nın içinden ıslah edilmesi gerekenleri ıslah etmesini ve fesada çağırın kimselere ise uymamasını tavsiye etmiştir. Yukarıdaki âyetten peygamberlerin ve müminlerin yolunun karşısında fâsıkların ve bozguncuların yolunun olduğunu anlaşılmaktadır. İnsanoğlu, dünya hayatında bu iki yoldan birini tercih etmek zorundadır. Çünkü üçüncü bir yol olmadığını Allah Teâlâ şöyle haber vermektedir: “*Ve ona (kötülüğün ve iyiliğin) iki yolunu da göstermedik mi?*”⁴⁹⁷ “*Gerçekten biz, insana yol gösterdik; o ya şükredici, ya da nankör inkârcı olur.*”⁴⁹⁸

2.4. SEBÎLÜLLEZÎNE LÂ YA‘LEMÛN

Allah Teâlâ, Yûnus sûresinin 89. âyetinde bildirildiğine göre Hz. Mûsâ ve Hârûn’un yaptıkları duaya icâbet ederek onlara şöyle vahyetmiştir:

﴿قَالَ قَدْ أُجِيبَت دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾

“Allah da, ‘her ikinizin de duası kabul edildi. Öyleyse dürüst olmakta devam edin ve sakın bilmeyenlerin yolunda gitmeyin’ dedi.”

Taberî, bilmeyenlerin yolunu şöyle açıklamaktadır: “Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Vaadimin hakikatini bilmeyenlerin yoluna uymayın. Azabımın hemen gelmesini isti-

⁴⁹⁵ Taberî, a.g.e., X, 416.

⁴⁹⁶ Kurtubî, a.g.e., IX, 323.

⁴⁹⁷ Beled, 90/10.

⁴⁹⁸ İnsân, 76/3.

yorsunuz. Benim vaadimde asla bir değişme olmaz ve benim Firavun ve kavmi hakkındaki vaadim gerçekleşecek ve azapları gelecektir.”⁴⁹⁹

Râzî ise bu âyeti “duâ edildiğinde, duanın hemen kabul edileceğini sananların yoluna uymayın. Çünkü Allah Teâlâ çoğu kez, insanın istediği şey hususundaki duasını kabul eder. Ama bu kabul ediş, takdir ettiği bir vakte bırakır. Acele etmek, cahillerin işidir” şeklinde açıklamıştır.⁵⁰⁰ Beyzâvî “Allah’ın vaadine güvenmeyen ve aceleyle hemen sonuç almak isteyen cahiller gibi olmayın”⁵⁰¹ yorumunu yapmıştır.

Bu âyet, bilgi ile hak yol arasında bir ilişki kurmakta ve sadece gerçek bilgiye sahip olanın yolundan gidileceğini haber vermektedir. Bu bilgi de Allah tarafından Peygamberlerine gönderilen vahiydir. Selîm akıl bu vahiy ile buluşunca hak ve hakikatin yolu ortaya çıkmış olur. Allah, bu gerçeği şöyle haber vermektedir:

“Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab’ı, hikmeti ve daha önce bilmediğiniz birçok şeyi öğreten bir peygamber gönderdik.”⁵⁰²

2.5. SEBÎLÜ’L-ĞAYY

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ ile Tûr Dağı’nda konuşup Tevrat’ı almasını, içindekilere sıkı sıkı sarılmasını ve kavmini de bu konuda uyarmasını emrettikten sonra şöyle buyurmuştur:

﴿ سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعُغْيِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴾

“Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracağım. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir.”⁵⁰³

⁴⁹⁹ Taberî, a.g.e., XII, 273.

⁵⁰⁰ Fahreddîn Râzî, a.g.e., XVII, 159.

⁵⁰¹ Beyzâvî, a.g.e., I, 445.

⁵⁰² Bakara, 2/151.

⁵⁰³ A’râf, 7/146.

Taberî buradaki “ğayy” kelimesini “sapıklık, dalâlet ve bâtıl”,⁵⁰⁴ İbn Kesîr ise “dalâlet ve helâk”⁵⁰⁵ olarak açıklamıştır. Râzî, âyetteki iki zıt terkipten sebîlü’r-rüşdü “hidayet, hak dinin yolu ve ilim ile amelde doğruluk”, sebîlü’l-ğayyı ise “hak yolun zıddı” diye tefsir etmektedir.⁵⁰⁶ Kurtubî, sebîlü’l-ğayya uymayı “küfrü din olarak benimseme ve kabul etme” olarak açıklamıştır.⁵⁰⁷

Yanlış yolların temel özelliği, Allah’a dayanmaması ve bu yollarda gidenlerin dünya ve âhirette sıkıntıya düşmüş olmalarıdır. Kur’ân’da “sebîlü’l-ğayy” (eğri yol, yanlış yol) tabiri ile ifade edilen bu yanlış yola girenler, kendi sübjektif yargılarını tek ölçü olarak görmeleri, kişisel yargı ve değerlerini vahyin üzerinde tutmaları, akıl ve düşüncelerini kullanmayışları ve olaylardan ibret almamaları bu yollara gitmelerine sebep olmaktadır. Dünya servetleri ve makamlarının sürekli kalacağı düşüncesinden hareketle, kendi gittikleri yolların doğru olduğunu savunan bu insanların yanlış yola girmelerinin sebebi âyete göre inkâr, kibir ve cehalettir. Müfessirler inkâr sebebi olarak başkalarını küçük görmeyi de söz konusu maddelere ilave etmişlerdir... Buna göre âyette işaret edilen “sebîlü’r-rüşd” (doğru yol) Allah’ın istediği istikâmeti, “sebîlü’l-ğayy” (eğri yol) ise şeytanın temsil ettiği sata-nizmi ifade etmektedir.⁵⁰⁸

2.6. SIRÂTU’L-CEHÎM

Sırâtu’l-cehîm terkibi cehennem yolu anlamına gelmekte olup, Saffât sûresinde şöyle geçmektedir:

﴿ أَحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ وَقَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ ﴾

*“Allah, meleklerine emrederek zalimleri, onların eşlerini (aynı yoldaki arkadaşlarını) ve Allah’tan başka tapmış oldukları putlarını toplayın. Onlara cehennemini yolunu gösterin. Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler!”*⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ Taberî, **a.g.e.**, X, 444; Aynı manalar için bkz: Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, VII, 16.

⁵⁰⁵ İbn Kesîr, **a.g.e.**, III, 475.

⁵⁰⁶ Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, XV, 5.

⁵⁰⁷ Kurtubî, **a.g.e.**, IX, 331.

⁵⁰⁸ Kaya, **a.g.e.**, s. 161-162.

⁵⁰⁹ Saffât, 37/22-24.

Âyette geçen sırât kelimesi gerçek manasında kullanılmış olup “yol” demektir. Melekler o günahkârlara cehenneme giden yolu gösterecekler, onlar da nasıl dünyada iken inatla küfür yolunu takip etti iseler orada da mecburen cehennem yolunu takip edeceklerdir. Allah Teâlâ, bu ve bundan önceki âyetlerde dünyada iken risâleti, mucizeleri ve yeniden diriltilmeyi inkâr edenlerin âhirette karşılaşacakları kötü durumu hatırlatarak o günün iyiler ile kötülerin arasını ayırma günü olduğunu belirtmektedir. Zâlimler mahşer gününde yalnız olarak değil eşleri ve yaptıkları şeyler ile birlikte toplanacaklardır. Hepsi beraber cehennem yoluna sokulacaklar ve yaptıklarının hesabını vereceklerdir. Âyetteki “eşler” diye çevrilen “ezvâc” kelimesi aynı zamanda benzer, eşit ve denk manalarına da gelmektedir. Taberî, bu kelimeye Hz. Ömer ve İbn Abbas’ın “kendileri gibi olan benzerleriyle” diye tefsir ettiklerini aktarmaktadır. Ayrıca “Allah’ı inkârda ve başka ilahlara tapınmada kendilerini izleyen taraftarları” açıklamasını da eklemiştir.⁵¹⁰ Kurtubî ise zâlimleri “müşrikler” olarak tefsir ederek âyeti “müşrikleri ve onlara bu konuda taraftar olanları (şirk hususunda onlar gibi olanları) toplayın” şeklinde yorumlamakta ve delil olarak da Lokmân sûresinin 13. âyetini⁵¹¹ vermektedir.⁵¹² Yazır, “eşleriyle, yani dengi dengine, puta tapanı puta tapanla, yıldız tapanı yıldız tapanla yahut zulmedenlerin erkeğini, dişisini, şeytanlardan olan arkadaşlarıyla” şeklinde açıklamıştır.⁵¹³

Kur’ân Yolu tefsirinde bu âyet şöyle yorumlanmıştır: “Eş (karı / koca) anlamındaki zevc kelimesinin çoğulu olan ezvâc, “bir kişi veya grupta aynı inancı, eylemi paylaşan, diğerlerine uyan, onların yolundan, peşinden giden” anlamına da gelir. Bu bağlamda ise özellikle putperest önderlerin peşine takılıp onların uydusu olan, onların sapkın inançlarını ve kötü işlerini paylaşan taklitçi kesim için kullanılmıştır; şeytanların kışkırtmasına uyan inkârcıları veya kocalarının yolunu izleyen kadınları ifade ettiği de söylenmiştir. Kısaca Râzî’nin Vâkıdî’ye (207/823) atfen belirttiği gibi burada, zalimlerden maksat, inkârcıların liderleri, “ezvâc”dan maksat da onların buyruğuna girip uydusu olanlardır; bu uydu kesimi, diğerlerinin eşleri de başka insanlar da olabilir.”⁵¹⁴

⁵¹⁰ Taberî, **a.g.e.**, XIX, 519.

⁵¹¹ “*Muhakkak şirk büyük bir zulümdür.*”

⁵¹² Kurtubî, **a.g.e.**, XVIII, 23.

⁵¹³ Yazır, **a.g.e.**, VI, 436.

⁵¹⁴ Komisyon, **Kur’ân Yolu**, IV, 466.

2.7. TARÎKU CEHENNEM

Nisâ sûresinin 169. âyetinde geçen “cehennem yolu” anlamındaki bu terkip inkârcıların takındıkları tavır ve tuttıkları yol hakkında kullanılmıştır:

﴿إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا﴾

“(Allah onları) ancak içinde ebedi kalacakları cehennemin yoluna iletir. Bu ise Allah’a çok kolaydır.”

Allah Teâlâ, bu âyetin öncesinde inkârcıların ve Allah’ın yolunu engellemek isteyenlerin içine düştükleri sapıklığı ve insanlara zulmeden bu inkârcıları asla bağışlayacağını ve doğru yola iletmeyeceğini haber vermiştir. İnkârcılar⁵¹⁵ ise kendileri küfrün bataklığına battıkları yetmezmiş gibi başkalarını da aynı yola sürüklemekten çekinmemişlerdir. Allah’ın yoluna türlü türlü engeller koyarak sapıklığın en son raddesine ulaşmışlardır. Allah Teâlâ, işte bu inkârcıları ne bağışlayacak ne de doğru yola hidayet edecektir. Çünkü onlar kendi tercihlerini küfür ve isyan için kullanmışlardır. Bu yüzden Allah Teâlâ onları sadece cehennem yoluna iletteceğini ve orada ebedî olarak kalacaklarını bildirmiştir.

Mâtürîdî, tefsirinde âyete şöyle bir yorum getirmektedir: “Ancak cehennem yoluna iletir” âyetiyle ilgili tevil ehlinin şu sözü de ihtimal dâhilindedir: ‘Allah onları (inkârcıları) İslâm yoluna iletmez, ancak küfür ve şirk yoluna iletir. Bu iki yol da dünyadan cehenneme uzanan iki yoldur; İslâm ise cennete giden yoldur.’⁵¹⁶

Süleyman Ateş, inkârcıların durumunu şöyle açıklamaktadır: “O inkâr edip haksızlık yapanları Allah bağışlayacak değildir. Allah’ın bağışlaması için onların, Hakk’ın çağrısına uyup Allah’a yönelmeleri gerekir. Onlar dosdoğru yoldan saptıktan sonra Allah, onları zorla yola getirecek değildir. Çünkü Allah, peygamberi aracılığı ile onları yola çağırılmaktadır. Fakat onlar, Peygamberin gösterdiği yoldan sapmış, eğri, çıkmaz yollara düşmüşlerdir. Yalnız peygamberin gösterdiği yol cennete gider. Onun dışındaki yollar hep cehenneme çıkar. Öyleyse peygamberin yolundan ayrılanlar, cehennem yolundadırlar.”⁵¹⁷

⁵¹⁵ Kurtubî bu inkârcıları “Yahudiler” olarak tefsir etmiştir. Bkz: Kurtubî, **a.g.e.**, VII, 228.

⁵¹⁶ Mâtürîdî, **a.g.e.**, III, 423.

⁵¹⁷ Ateş, **Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri**, II, 720.

3. KUR'ÂN'DA SEBİLÜLLAH KAVRAMI İLE BİRLİKTE KULLANILAN FİLLER

Sebîlullah kavramı, Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazanmak amacıyla mal ve canla yapılan her türlü mücadele, çaba, iyilik, taat ve hayır yollarını kapsayan genel bir ifadedir. Kelime anlamı itibariyle geniş bir içeriğe sahip olan sebîlullah kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de bağlam itibariyle hem bu geniş anlamını muhafaza eden, hem de daralmasına yol açan bir takım fiillerden sonra kullanılmıştır. Bu kullanım şekillerinin bilinmesi kavramın kapsamının anlaşılmasına katkı sağlayacağı için ilgili fiiller kısaca tanıtılacaktır.

Bu fiillerden ilki öldürmek, öldürülmek, savaşmak gibi nispeten dar kapsamlı ve özel bir manayı ifade eden katl ve kâtâl⁵¹⁸ köklerinin türevi olan fiil grubudur (*kâtâl fî sebîlillah*). İkincisi bir yerden başka bir yere göç etmek gibi yine dar bir anlamı ifade eden hicret⁵¹⁹ kökünün türevi olan fiil grubudur (*hicret fî sebîlillah*). Üçüncüsü her türlü harcamayı ifade eden oldukça geniş kapsamlı infâk⁵²⁰ kökünün türevi olan fiil grubudur (*infâk fî sebîlillah*). Dördüncüsü ise hem mal hem de canla her türlü çabayı ifade eden cehd, cihad⁵²¹ kökünün türevi olan fiil grubudur (*cihâd fî sebîlillah*). En fazla kullanılan bu dört fiil grubunun dışında fî sebîlillah kavramı özel anlamlı diğer bazı fiillerle birlikte de kullanılmıştır.

Fî sebîlillah şeklinin birlikte kullanıldığı fiiller ve âyetlerdeki siyâk ve sibâk dikkate alındığında, bu kavramın Kur'ân'da hem geniş hem de dar bir içerikte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bahse konu kavram, maruf ve makul tüm hayır, taat, iyilik ve erdem yollarını ifade eden oldukça geniş bir anlam yelpazesinde kullanıldığı gibi, savaşmak gibi dar anlamda askerî nitelikli bir çabayı ifade etmek için de kullanılmıştır.⁵²²

Bu kısımda genel bir bakış açısı ile fiillerin sözlük manaları, sebîlullah ile birlikte Kur'ân'daki kullanım şekilleri ve sıklığı konusunda kısaca bilgi verilecektir. Ayrıca varsa konunun genel olarak âhirete bakan yönü vurgulanacaktır.

⁵¹⁸ Bkz: Bakara, 2/154, 190, 244, 246; Âl-i İmrân, 3/13, 157, 169; Nisâ, 4/74, 75, 76, 84; Tevbe, 9/111; Müzzemmil, 73/20.

⁵¹⁹ Bkz: Bakara, 2/218; Nisâ, 4/89, 100; Enfâl, 8/72, 74; Tevbe, 9/20; Hac, 22/58; Nûr, 24/22.

⁵²⁰ Bkz: Bakara, 2/195, 261, 262; Enfâl, 8/60; Tevbe, 9/34; Hadîd, 57/10.

⁵²¹ Bkz: Bakara, 2/217; Nisâ, 4/95; Mâide, 5/54; Enfâl, 8/72, 74; Tevbe, 9/19, 20, 81; Saf, 61/11.

⁵²² Dumlu, "a.g.m.", s. 238.

3.1. CÂHEDE (جَاهِدَ) FİİLİ

Câhede fiili sözlükte “çabalamak, gayret sarf etmek, güç ve takat harcamak,⁵²³ düşmanla savaşmak⁵²⁴” manalarına gelmektedir. Cihad, sebîlullah kavramı ile birlikte kullanıldığında “Allah rızası için düşmana karşı savunma yaparken bütün takatini, gücünü, kuvvetini veya mecâlini sarf etmek” manasına gelmekte olup, görünürdeki açık düşmana, şeytana ve nefse karşı mücâhede olmak üzere üç çeşittir.⁵²⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de câhede fiili “ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ / mallarınız ve canlarınızla *cihad ediniz*” kalıbıyla kullanıldığı tüm yerlerde sebîlullah kavramı ile birlikte kullanıldığı manaya gelmektedir.⁵²⁶ Hatta bu fiil, sebîlullah kavramı ile özdeşleşmiş olup birçok yerde tek başına kullanıldığında dahi “Allah yolunda gayret sarf etmek” manasına gelmektedir.⁵²⁷ Fiil az da olsa sözlük manası olan “herhangi bir işte gayret etmek, çabalamak” manasında da kullanılmıştır.⁵²⁸

Câhede fiili, Kur’ân-ı Kerîm’de aynı manayı ifade etmek üzere sebîlullah kavramı ile birlikte on beş, sebîlullah kavramı olmaksızın sekiz, isim olarak (cihad) dört, cihad eden manasında (mücahid) ise dört yerde geçmektedir.⁵²⁹

Hac sûresinin 78. âyetinde geçen ﴿ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ ﴾ (*Allah’ın uğrunda, yolunda cihad edin*) ifadesindeki “*fillah*” kullanımına verilen “Allah uğrunda, yolunda” manası ile fî sebîlillah terkinin farklı bir söylenişi gibidir.⁵³⁰ Aynı şekilde Ankebût sûresinin 69. âyetinde geçen “ جَاهِدُوا فِينَا / bizim yolumuzda cihad edin” terkihi de fî sebîlillah manasındadır.

⁵²³ Ömer, **a.g.e.**, I, 410.

⁵²⁴ Murtezâ Zebîdî, **Tâcu’l-‘arûs**, VII, 537.

⁵²⁵ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 101.

⁵²⁶ “Allah’a ve âhiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilendir.” Tevbe, 9/44; Ayrıca bkz: Tevbe, 9/88; Hucurât, 49/15.

⁵²⁷ “Bunlardan sonra inanıp hicret edenler ve sizinle beraber (Allah yolunda) savaşanlar ise, işte onlar sizdendir...” Enfâl, 8/75; Ayrıca bkz: Âl-i İmrân, 3/142; Ankebût, 29/6.

⁵²⁸ “Biz, insana, ana babasına iyilik etmesini emrettik. Şâyet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, bu takdirde onlara itaat etme...” Ankebût, 29/8; Ayrıca bkz: Lokmân, 31/15.

⁵²⁹ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 182-183.

⁵³⁰ Benzer kullanımlar için bkz: Nahl, 16/41; Ankebut, 29/10.

Allah Teâlâ, kendi yolunda mal ve can ile cihad eden mümin kullarına kurtuluş,⁵³¹ bağışlanma ve bol rızık,⁵³² üstün mertebeler,⁵³³ hayır adına ne varsa hepsini⁵³⁴ vâdetmektedir.

3.2. KÂTELE (فَاتِل) FİİLİ

“Kâtele / فَاتِل” fiili sözlükte “savaşmak, mücadele etmek, direnmek, lanet etmek” gibi manalara gelmektedir.⁵³⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de sebîlullah kavramı ile birlikte “Allah yolunda savaşmak” manasında on altı defa, meçhul biçimi ile “Allah yolunda öldürülenler, şehîd olanlar” manasında dokuz defa kullanılmıştır. Âyetlerde Allah yolunda savaşanlara Allah’ın yardımı,⁵³⁶ Allah’ın sevgisi,⁵³⁷ amellerinin zâyi edilmemesi,⁵³⁸ günahlarının örtülmesi,⁵³⁹ güzel bir rızık,⁵⁴⁰ büyük bir ecir⁵⁴¹ ve cennet⁵⁴² vâdedilmiştir. Eğer bir Müslüman Allah yolunda savaşırken öldürülürse peygamberler ile birlikte anılan⁵⁴³ şehâdet mertebesine erişmiş ve bağışlanma, rahmet⁵⁴⁴ ve bizim bilemediğimiz bir hayat⁵⁴⁵ ile müjdelenmiş olmaktadır.

⁵³¹ “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının, O’na yaklaşıma vesile arayın ve O’nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.” Mâide, 5/35; Ayrıca bkz: Tevbe, 9/88.

⁵³² “İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek mü’minlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.” Enfâl, 8/74.

⁵³³ “İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir.” Tevbe, 9/20.

⁵³⁴ “Fakat peygamber ve beraberindeki müminler, mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler. Bütün hayırlar işte bunlarındır. İşte bunlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” Tevbe, 9/88.

⁵³⁵ İbrâhîm Mustafa ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 715.

⁵³⁶ “Şüphesiz, karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır: Bir topluluk Allah yolunda çarpıştıyordu. Öteki ise kâfirdi. (Onları) göz bakışıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu. Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır.” Âl-i İmrân, 3/13.

⁵³⁷ “Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.” Saf, 61/4.

⁵³⁸ “... Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.” Muhammed, 47/4.

⁵³⁹ “... Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim ...” Âl-i İmrân, 3/195.

⁵⁴⁰ “Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanlara gelince, Allah onlara muhakkak güzel bir rızık verecektir. Şüphe yok ki Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.” Hac, 22/58.

⁵⁴¹ “O hâlde, dünya hayatını âhîret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.” Nisâ, 4/74.

⁵⁴² “Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır...” Tevbe, 9/111; Ayrıca bkz: Âl-i İmrân, 3/195; Saf, 61/10-13.

⁵⁴³ “Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddîklerle, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.” Nisâ, 4/69.

⁵⁴⁴ “Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah’ın bağışlaması ve rahmeti onların topladıkları (dünyalıkları)ndan daha hayırlıdır.” Âl-i İmrân, 3/157.

⁵⁴⁵ “Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.” Bakara, 2/154; Ayrıca bkz: Âl-i İmrân, 3/169.

Allah yolunda savaş inananların sınındığı, müminler ile münafıkların ayırt edileceği, gizlenen niyetlerin ortaya döküleceği büyük bir imtihandır. Önceden kararlı gibi duran niceleri savaşın gelip çattığını görünce gersin geriye dönüvermişler ve imtihanı kaybetmişlerdir.⁵⁴⁶ Ayakları sabit kalıp, şeytanın dostlarıyla savaşarak⁵⁴⁷ dünya hayatını âhiret hayatı karşılığı feda edenler ise başarılı olmuşlardır.⁵⁴⁸

3.3. HÂCERA (هَا جَر) FİİLİ

Hâcera fiili sözlükte “ayrılmak, ikinci için birinciyi terk etmek, bir yerden başka bir yere gitmek, göç etmek, bırakmak”⁵⁴⁹ anlamlarına gelmektedir. İsfahânî, hicreti “bir kişinin başka bir kişiden veya bir şeyden bedenlen, lisânen veya kalben ayrılıp uzaklaşması, onu terk etmesi” şeklinde açıklamıştır.⁵⁵⁰ Hâcera fiili Kur’ân-ı Kerîm’de dördünde cihad eyleminden önce⁵⁵¹ olmak üzere toplam sekiz yerde⁵⁵² sebîlullah kavramı ile birlikte kullanılmıştır.

Mekke’nin fethine kadar olan süre içinde Allah yolunda hicret Müslüman olma iddiasında bulunanlar hakkında bir ölçü olarak kabul edilmiş, mazeretsiz hicret etmeyen kişilerin asla dost edinilmemesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır.⁵⁵³ Söz konusu âyette ifade edildiğine göre dinin emir ve yasaklarının uygulanamadığı bir mekânda mazeretsiz olarak durmak ve buna bağlı olarak Hz. Peygamber’in yeni kurduğu İslâm devletini takviye edip güçlendirmemek kişinin kendisine yaptığı bir zulüm olarak değerlendirilmekte ve cezası cehennem olmaktadır. Âhirette bu gibi kişilere “... *Allah'ın arzı geniş değil miydi, oraya hicret etseydiniz ya!..*”⁵⁵⁴ diye hesap sorulacaktır. Çünkü Allah yolunda hicret eden kişi

⁵⁴⁶ Bakara, 2/246; Âl-i İmrân, 3/167.

⁵⁴⁷ Nisâ, 4/76.

⁵⁴⁸ Nisâ, 4/74.

⁵⁴⁹ Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr, **Muhtâru’s-Sihâh**, tah. Mustafa Dîb el-Buğâ, el-Yemâme, Dimaşk 1987, s. 436.

⁵⁵⁰ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 536.

⁵⁵¹ Bakara, 2/218; Enfâl, 8/72, 74; Tevbe, 9/20.

⁵⁵² Diğerleri: Nisâ, 4/89, 100; Hac, 22/58; Nûr, 24/22.

⁵⁵³ “... *Bu sebeple, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin ...*” Nisâ, 4/89.

⁵⁵⁴ Nisâ, 4/97.

dünyada dinini rahatça yaşayabileceği birçok mekân⁵⁵⁵ bulacağı gibi âhirette de Allah'ın rızasına ulaşacak, günahları örtülecek ve cennetle ödüllendirilecektir.⁵⁵⁶

3.4. ENFEKA (أَنْفَقَ) FİİLİ

Enfeka sözlükte “harcamak, sarf etmek, tüketmek, bitirmek, fakirleşmek”⁵⁵⁷ manalarına gelmektedir. Bu kelime, sebîlullah kavramı ile birlikte “Allah'ın rızasına uygun bir biçimde ve O'nun istediği yerlere dünyada vermek suretiyle âhirette biriktirmek” gibi yepyeni bir manaya bürünmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de bu yeni mana o derece kuvvetlidir ki sebîlullah kavramı ile birlikte geçmediği yerlerde bile çoğunlukla Allah yolunda harcama manasına gelmektedir.⁵⁵⁸

Enfeka fiili sebîlullah kavramı ile birlikte yedi âyette geçmektedir.⁵⁵⁹ Allah Teâlâ, Müslümanları infâk etmeye teşvik etmekte,⁵⁶⁰ infâktan kaçınarak kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmamalarını⁵⁶¹ ve haksız yollardan malı biriktirip infâk etmeyen haham ve rahiplere benzememelerini⁵⁶² emretmektedir. Allah yolunda her ne infâk edilirse edilsin, o asla zâyi edilmeyecek ve muhakkak karşılığı verilecektir.⁵⁶³

Bereket kavramı infâk kavramının ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, yolunda infâk edilen “bir”i, “yedi yüz” yapmaktadır.⁵⁶⁴ Fakat bu bereketin bir kuralı vardır

⁵⁵⁵ “Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de.” Nisâ, 4/100; Ayrıca bkz: Nahl, 16/41.

⁵⁵⁶ “... Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.” Âl-i İmrân, 3/195.

⁵⁵⁷ Firûzâbâdi, **el-Kâmûs**, s. 926.

⁵⁵⁸ “Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden (Allah yolunda) harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.” Bakara, 2/254; Ayrıca bkz: Bakara, 2/267, 270; Nisâ, 4/39; Sebe’, 34/39; Yâsîn, 36/47.

⁵⁵⁹ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 715-716.

⁵⁶⁰ “Size ne oluyor da, Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz?...” Hadîd, 57/10; Ayrıca bkz: Muhammed, 47/38.

⁵⁶¹ “Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.” Bakara, 2/195.

⁵⁶² “Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar...” Tevbe, 9/34.

⁵⁶³ “... Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez” Enfâl, 8/60.

⁵⁶⁴ “Mallarımı Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.” Bakara, 2/261.

ki o da yapılan iyiliği karşı tarafın başına kakmamak ve gönül incitmemektir. Allah yolunda ihlasla malı vermenin mükâfatı ise ancak Allah katındadır ve veren kişi âhirette asla üzülmeyecek ve korku duymayacaktır.⁵⁶⁵

3.5. EHSARA (أَحْصَرَ) FİİLİ

Müslümanlardan bir kısmı kendilerini Allah yoluna adanmışlardır. Allah Teâlâ, bu durumda olanları Bakara sûresinin 273. âyetinde bizlere şöyle tanıtmaktadır:

﴿ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴾

“Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna adanmış olan fakirlere veriniz. Onlar yer-yüzünde gezip dolaşmaya güç yetiremezler. Utangaç olduklarından dolayı, bilmeyenler onları zengin sanırlar. Oysa sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük yapıp kimseden bir şey de isteyemezler. Ne türden bir iyilik yaparsanız, şüphe yok ki, Allah onu bilir.”

Âyette yer alan ihsâr kelimesi, “hasara / حَصَرَ” kökünden türemiş olup sözlükte “daraltmak, kuşatmak, yolculuğa ve istediği bir şeye ulaşmaya mani olmak, alıkoymak, bir yere kapanıp kalmak, kendini soyutlamak”⁵⁶⁶ manalarına gelmektedir. Râzî, fiile “insanı yolculuğundan alıkoyacak hastalık, yaşlılık, düşman, erzağın bitmesi ve buna benzer durumların meydana gelmesi” manalarını vermektedir.⁵⁶⁷ Kelimenin Kur’ân’daki manaları ise korkunun kalbi sarması,⁵⁶⁸ kuşatmak,⁵⁶⁹ alıkoymak⁵⁷⁰ ve iffet (kişinin kendini günahlardan alıkoyması)⁵⁷¹ şeklindedir.

Bu övülmüş kişiler “kendilerini dünyalık ticarete değil, cihada hasretmiş muhacirlerin fakir olanlarıdır” şeklinde de açıklanmıştır.⁵⁷² Zira asr-ı saadette Allah’ın Resûlüyle beraber cihad etmek için kendisini bu yola adanmış olan kimselere şiddetle ihtiyaç duyul-

⁵⁶⁵ “Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden başa kakmayan ve gönül incitmeyenlerin, Rab’leri katında mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.” Bakara, 2/262.

⁵⁶⁶ İbn Manzûr, a.g.e., IV, 193.

⁵⁶⁷ Fahreddîn Râzî, a.g.e., VII, 85.

⁵⁶⁸ Nisâ, 4/90.

⁵⁶⁹ Tevbe, 9/5; İsrâ, 17/8.

⁵⁷⁰ Bakara, 2/196.

⁵⁷¹ Âl-i İmrân, 3/39.

⁵⁷² Taberî, a.g.e., V, 24; Zemahşerî, el-Keşşâf, 152.

maktaydı. Bu yüzden âyette övülen bu sahabîler cihad için ihtiyaç hissedildiğinde hazır olarak beklemekteydiler.⁵⁷³

Sadakaların kimlere verileceğini bildiren bu âyet “Ashab-ı Suffe” adı verilen fakir muhâcirler hakkında nazil olmuştur. Bunlar Allah rızası için hicret edip evlerinden ve işlelerinden uzak düşmüşlerdi. Medine’de ne kalacak yerleri, ne de kazanç getirecek bir meslekleri vardı. Bunlar Kur’ân öğrenir, Hz. Peygamber’in konuşmalarını dinler, genellikle oruç tutarlar, vakitlerini ibadetle ve İslâmiyet’i öğrenmekle geçirirlerdi. Tabiiki âyetin bunlar hakkında nâzil olması hükmün umuma ait olmasını engellemektedir. Allah rızası için cihad eden, düşmana karşı nöbet bekleyen, Allah rızası için medreselerde dirsek çürüten veya Allah rızası için halka hizmet uğruna kendini vakfeden ve bu durumda malı, mülkü olmayan, geçimini kazanmaya vakit bulamayan veya vakit bulduğu halde gücü yetmeyen, yoksul ve fakir Müslümanlar, nerede ve ne zaman yaşamış olursa olsunlar bu âyetin kapsamı içine girmektedir. Din uğrunda her türlü sıkıntıya katlanmak ve iffetini koruyup dini yaymaya hizmet etmek, icabında cihaddır ve bu kişiler Allah’ın yolunda olanlardır.⁵⁷⁴

Esed, Allah yoluna kendilerini hasredenleri “kendilerini tamamen iman yolunda çalışmaya -imanı yaymak, tebliğ etmek veya bedenen ve fikren savunmak şeklinde- verenlere veya zamanlarını Allah’ın mesajında yüceltilmiş olan ilim tedrisine, insanoğlunun iyiliği için uğraşmaya ve benzeri ulvî hedeflere adayanlara yahut da bu hedefler uğrunda çabalar-ken şahsî veya maddî sıkıntılara dâcâr olan ve bu sebeple kendilerini koruyamayacak durumda bulunanlardır, diyerek açıklamıştır.⁵⁷⁵

3.6. İTTEHAZE (اِتَّخَذَ) FİİLİ

İttehaze fiili, sözlükte “almak, elde etmek, edinmek, kabul etmek, sahiplenmek, itibar etmek, saymak, hazırlamak, galip gelmek, esir almak”⁵⁷⁶ manalarına gelmektedir. Kur’ân’da sebîl kelimesi ile birlikte “yol edinmek, yol tutmak” anlamında dokuz kez kullanılmıştır. Arzu edilen sonuca ulaşmak için takip edilmesi gereken kaideler ve usûller bütünü demek olan sebîl tutulması, sahiplenilmesi ve izlenmesi gereken bir süreçtir. Bu açıdan gerek Rabbe

⁵⁷³ Fahreddîn Râzî, **a.g.e.**, VII, 86.

⁵⁷⁴ Yazır, **a.g.e.**, II, 227.

⁵⁷⁵ Esed, **a.g.e.**, s. 83.

⁵⁷⁶ İbrâhîm Mustafa ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 8.

giden yolu gösteren⁵⁷⁷ ve zalimlerin uymadıklarına pişman oldukları peygamberlerin yolu,⁵⁷⁸ gerekse inkârcuların sapık yolları⁵⁷⁹ birer sebîldir ve insanların uydukları hayat prensiplerini içermektedir. Kur'ân-ı Kerîm, sonu cennete uzanan rüşd (doğruluk) yolu ile cehenneme uzanan ğayy (sapıklık) yolunun⁵⁸⁰ prensiplerini açıkça ortaya koymuştur. Bu iki yolun arasında - yani iman ile küfrün arasında⁵⁸¹ - üçüncü bir orta veya karma yol bulunmamakta olup böyle bir yol / din icat edip⁵⁸² ona uymaya çalışanların gerçekte kâfir oldukları ve onları alçaltıcı bir azabın beklediği hatırlatılmaktadır.⁵⁸³ Çünkü sapıklık açısından dinin esaslarından bir kısmını inkâr eden ile tümünü inkâr eden arasında bir fark yoktur.⁵⁸⁴

3.7. İTTEBE‘A (اِتَّبَعَ) FİİLİ

İttebe‘a fiili sözlükte “izlemek, izinden gitmek, tâbi olmak, peşi sıra gitmek, bir şeye uymak ve uymanın gereğini yapmak,⁵⁸⁵ birilerinin yaptığını taklit etmek,⁵⁸⁶ birinin tuttuğu yolu tutmak ve onu örnek kabul etmek⁵⁸⁷” manalarına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm’de sebîl kelimesi ile birlikte yedi defa kullanılmıştır. Bunların beşinde⁵⁸⁸ Allah’ın yolunun dışındakilere uymayı, iki yerde⁵⁸⁹ ise Allah’ın yoluna uymayı ifade etmektedir.

Bir yola, metoda veya inanca sadece söz ile bağlı olduğunu belirtmek yetersiz görülmüş olup yolun gerektirdiği davranışların yapılması samimiyetin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Nitekim Taberî, bu bakış açısıyla ittebe‘a fiilini “seleke / سَلَكَ” fiili ile açıklayarak

⁵⁷⁷ “De ki: Ben buna karşılık sizden dileyen kimsenin, Rabbine giden yolu tutmasından başka herhangi bir ücret istemiyorum.” Furkân, 25/57; Ayrıca bkz: Müzzemmil, 73/19.

⁵⁷⁸ “O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırp şöyle diyecektir: Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!” Furkân, 25/27.

⁵⁷⁹ “Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracağım. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir.” Â‘raf, 7/146.

⁵⁸⁰ Â‘raf, 7/146; Nahl, 16/9.

⁵⁸¹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 268.

⁵⁸² Kurtubî, **a.g.e.**, VII, 205.

⁵⁸³ “Şüphesiz, Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah’a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler, “(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz” diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten inkârculardır. Biz de inkârculara alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.” Nisâ, 4/150-151.

⁵⁸⁴ Beyzâvî, **a.g.e.**, I, 245.

⁵⁸⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, V, 417.

⁵⁸⁶ Cevherî, **a.g.e.**, II, 1190.

⁵⁸⁷ Murtezâ Zebîdî, **Tâcu'l-‘arûs**, XX, 380.

⁵⁸⁸ Nisâ, 4/115; En‘âm, 6/153; A‘raf, 7/142; Yûnus, 10/89; Ankebût, 29/12.

⁵⁸⁹ Lokmân, 31/15; Mü‘min, 40/7.

tâbi olmanın, bir yola uymak ve yolu kendisi için bir program kabul edip izlemeye devam etmek, yolun gerektirdiği davranışları sergilemek olduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁰ Reşîd Rızâ, fesatçılara tâbi olmayı, işlerinde onlara ortak ve yardımcı olmak, dostane ilişkiler kurmak ve haramları işlerken onlara engel olmayıp yanlarında bulunmak şeklinde açıklamıştır.⁵⁹¹

Tâbi olmanın, tâbi olunanın istediği amel ve davranışları yapmak olduğu Ankebût sûresinin 12. âyetinde açıkça vurgulanmaktadır:

﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴾

“İnkâr edenler iman edenlere, ‘Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim’ derler. Hâlbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değildir. Şüphesiz onlar kesinlikle yalancılardır.”

Buna göre Müslümanların şeytanın,⁵⁹² bozguncuların,⁵⁹³ bilmeyen cahillerin,⁵⁹⁴ mü’minlerin dışındakilerin⁵⁹⁵ yollarını terk etmeleri, buna karşın Allah’ın ve O’na yönelenlerin yoluna⁵⁹⁶ tâbi olmaları gerekmektedir ki Allah’ın rızasına kavuşabilsinler ve meleklerin mağfiret duasına⁵⁹⁷ dâhil olabilsinler.

3.8. HEDÂ (هَدَى) FİİLİ

Hedâ fiili sözlükte “yol göstermek, rehberlik etmek, göstermek, tanıtmak, açıklamak”⁵⁹⁸ manalarına gelmekte olup Kur’ân’da sebîl kelimesi ile birlikte on iki yerde kulla-

⁵⁹⁰ Taberî, a.g.e., VII, 484; IX, 669.

⁵⁹¹ Reşîd Rızâ, a.g.e., IX, s. 121.

⁵⁹² “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.” Bakara, 2/168.

⁵⁹³ “... Mûsâ, kardeşi Hârûn’a, “Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma” dedi.” A’râf, 7/142.

⁵⁹⁴ “Allah da, “Her ikinizin de duası kabul edildi. Öyleyse dürüst olmakta devam edin ve sakın bilmeyenlerin yolunda gitmeyin” dedi.” Yûnus, 10/89.

⁵⁹⁵ “Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü’minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir” Nisâ, 4/115.

⁵⁹⁶ “... Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır ...” Lokmân, 31/15.

⁵⁹⁷ “Arş’ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tespih ederler, O’na inanırlar ve inananlar için (şöyle diyerek) bağışlanma dilerler: “Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azâbından koru.” Mü’min, 40/7.

⁵⁹⁸ Cevherî, a.g.e., VI, 2533.

nılmıştır.⁵⁹⁹ Sebîl kelimesi tüm bu yerlerde hak ve doğru yol anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ, insanlara doğru yolu göstermeyi üzerine aldığı⁶⁰⁰ belirterek kendinden başka yol gösterme iddiasında bulunanlara da dikkatimizi çekmiştir.⁶⁰¹

Doğru yolu göstermenin ilahlığın temel vasıflarından olduğu gerçeği şu âyette vurgulanmaktadır:

﴿ وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ أَلْمَ يَرَوْنَ أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا
إِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴾

“Musa'nın arkasından kavmi, süs takılarından böğüren bir buzağı heykeli edinmişlerdi. O buzağının kendilerine bir söz söylemediğini ve bir yol gösteremediğini görmemişler miydi? Fakat yine de onu tanrı edindiler ve zalimlerden oldular.”⁶⁰²

Kendisinin de bir ilâh olduğunu iddia eden Firavun'un⁶⁰³ emrindekilere doğru yolu gösterme iddiasında yalan söylediği⁶⁰⁴ ve gösterdiği yolun sadece kendi çıkarları açısından doğru olduğu gerçeği mümin bir kulun ağzından haber verilmektedir.⁶⁰⁵

Bir kul, Allah'a, dolayısıyla ebedî mutluluğa götüren yollara girmek istiyorsa bu uğurda gayret sarf etmesi gerekmektedir. Ankebût sûresinin 69. âyetinde bu hususu şöyle açıklamaktadır:

﴿ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴾

“Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız. Şüphesiz Allah, iyilik yapanlarla beraberdir.”

Ayrıca Allah Teâlâ, İnsân sûresinin 3. âyetinde,

﴿ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴾

⁵⁹⁹ Abdalbâkî, a.g.e., s. 732.

⁶⁰⁰ “Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi.” Nahl, 16/9.

⁶⁰¹ A'râf, 7/148; Mü'min, 40/29.

⁶⁰² A'râf, 7/148.

⁶⁰³ “(Firavun) Ben, sizin en yüce Rabbinizim! dedi.” Nâziât, 79/24.

⁶⁰⁴ “Andolsun, biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir mucize ile Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber gönderdik de ileri gelenler Firavun'un emrine uydular. Hâlbuki Firavun'un emri doğru değildi.” Hûd, 11/96-97.

⁶⁰⁵ Bkz: Mü'min, 40/28-45.

“Gerçekten biz, insana doğru yolu gösterdik; o ister şükredici, ister nankör inkârcı olur.” buyurmak suretiyle vahiy aracılığı ile insanlara doğru yolu gösterdikten sonra seçim konusunda onları serbest bırakmıştır. Fakat iyiliğe ulaşmak hususunda gayret eden kulları için kendi rızasına ulaştırılan yolları kolaylaştıracağını ve bu yolların zorluklarına karşı onlara yardım edeceğini de müjdelemiştir.

3.9. ESÂBE (أَصَابَ) FİİLİ

“Esâbe / أَصَابَ” fiili “istediğine ulaştı, aradığını buldu, ok hedefine isabet etti, ona doğru gitti” demektir.⁶⁰⁶ Ayrıca “başa gelmek” manasında hayır ve şer ile ilgili olarak da kullanılmaktadır. Bu kökten gelen “savâb / صَوَابٌ” kelimesinin “doğru, iyi, dürüst” manası ile “musibet / مُصِيبَةٌ” kelimesinin “felaket, kaza, talihsizlik” manalarına gelmesi kelimenin bu özelliği ile ilgilidir.⁶⁰⁷

Sebülullah kavramı ile birlikte kullanıldığı her iki âyette de Allah yolundaki müminlerin başlarına gelen musibetleri ifade etmektedir:

﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَؤُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوِّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴾

“Medine halkı ve onların çevresinde bulunan bedevilere, Allah'ın Resûlünden geri kalmak, kendi canlarını onun canından üstün tutmak yaraşmaz. Çünkü onların, Allah yolunda çektikleri susuzluk, yorgunluk, açlık, inkârcıları öfkelenlendirmek üzere bir yere adım atmaları ve düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları gibi hiçbir olay yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amel(in sevabı) yazılmış olmasın. Şüphesiz Allah, iyilik yapanların mükâfatını elbette zayi etmez.”⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ İsfahânî, a.g.e., s. 287.

⁶⁰⁷ “Sana bir iyilik gelirse, bu onları üzer. Eğer başına bir musibet gelirse “Biz tedbirimizi önceden almıştık” derler ve sevinerek dönüp giderler...” Tevbe, 9/50.

⁶⁰⁸ Tevbe 9/120.

﴿ وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا
وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴾

“Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever.”⁶⁰⁹

3.10. ENFERA (أَنْفَرَ) FİİLİ

Enfera fiili, “bırakıp gitmek, bir mekândan başka bir mekâna doğru ayrılmak,⁶¹⁰ meydana gelen bir hadiseden dolayı bir yerden bir yere hızlıca intikal etmek, yer değiştirmek⁶¹¹” manalarına gelmektedir.

Yazır, “enfera” fiilini ve aynı kökten türetilen diğer kelimeleri şöyle açıklamaktadır: “Nefr” lügat anlamıyla heyecan verici bir emirden dolayı fırlayıp ileri çıkmaktır. Ürküp kaçmak demek olan “nüfur” da bu kökten gelmektedir. Fakat “nüfur” yalnızca kaçıp kurtulmak için olumsuz anlamda kullanıldığı halde “nefr” düşmana karşı gaza için fırlayıp çıkmak anlamında kullanılır. Böyle evlerinden çıkıp bir yere toplanan cemaate “nefir”, onlardan her birine de “nefer” denilir. Önderin insanları cihada teşvik etmesine de “istin-far” adı verilir ki, dilimizde buna ‘seferberlik emri’ denilmektedir.⁶¹²

Kur’ân’da sebîlullah ile birlikte Tevbe sûresinin 38. âyetinde bir defa kullanılmıştır:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا
مِنَ الْأَخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْأَخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ﴾

“Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size “Allah yolunda sefere çıkın” denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa âhirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.”

Taberî’ye göre âyette geçen “انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ” ifadesi “Allah yolunda savaş için evlerinizden çıkın” demektir.⁶¹³

⁶⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/146.

⁶¹⁰ Taberî, a.g.e., XI, 458.

⁶¹¹ Kurtubî, a.g.e., X, 206; Şevkânî, a.g.e., II, 516.

⁶¹² Yazır, a.g.e., IV, 344.

⁶¹³ Taberî, a.g.e., XI, 458.

Bu âyet ile Allah yolunda savaşa çağırılan Müslümanların bırakın orduya katılmaları, hazırlık safhasında işleri ağırdan almaları bile Allah Teâlâ tarafından kınanmıştır. Yapılan bu davranışın dünyayı âhirete tercih etmek olduğunu, böyle yapmakla Allah'a hiçbir zarar verilemeyeceğini, bilakis karşılığının çok acı bir azap olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca savaşa sırf Allah rızası için çıkılması gerektiği ve dünya menfaati için kolayca talip olmanın münafıklık alâmeti olduğu anlaşılmaktadır.

3.11. EZIYE (اَذِي) FİİLİ

“Eziye / اَذِي” fiili, “bir canlının bedenine, ruhuna veya elindeki maddî imkânlarla yönelik dünyevî veya uhrevî zarar vermek”⁶¹⁴ demektir. Kişiyi sıkıntıya sokan, hayatın normal akışını engelleyen durumlardan, bedenî veya ruhî işkencelere varıncaya kadar az veya çok her şey eziyet kapsamına girmektedir.

Eziye fiili, sebîlullah kavramı ile birlikte Âl-i İmrân sûresinin 195. âyetinde bir kez kullanılmıştır:

﴿ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴾

“Rableri, onlara şu karşılığı verdi: *“Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun ki günahlarını elbette örteceğim ...”*

Ankebût sûresinin 10. âyetinde geçen “أُذِي فِي اللَّهِ” ifadesindeki “fillâh” kullanımı “fi sebîlillah” kullanımının verdiği manayı vermektedir:

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ ... ﴾

“İnsanlardan öyleleri vardır ki, *“Allah’a inandık” derler. Ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah’ın azabı gibi tutarlar ...”*

⁶¹⁴ İsfahânî, a.g.e., s. 15.

3.12. DE‘Â (دَعَى) FİİLİ

Sözlükte “belli bir hedefi gerçekleştirmek için talep etmek, çağırmak, istemek, seslenmek, ziyafete çağırmak, propaganda yapmak”⁶¹⁵ gibi anlamlara gelen “de‘â / دَعَى” fiili, sebîl kelimesi ile birlikte Nahl sûresi 125. âyetinde bir kez kullanılmıştır. Bu âyette Allah’ın yoluna hangi usûller ile davet edileceğini açıklanmıştır:

﴿ اُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ... ﴾

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla tartışmanı en güzel bir şekilde sürdür ...”⁶¹⁶

3.13. DARABE (ضَرَبَ) FİİLİ

“Darabe / ضَرَبَ” fiili, “fi / فِي” harf-i cerri ile birlikte kullanıldığında “yeryüzünde bir yerden bir yere gitmek, gezinmek, dolaşmak, yolculuğa çıkmak, seyahat etmek, sefere çıkmak” manalarına gelmektedir.⁶¹⁷ Sebîlullah kavramı ile birlikte Nisâ sûresi 94. âyetinde “Allah yolunda yürümek, adım atmak, savaşa çıkmak” manasında bir kez kullanılmıştır.

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا ... ﴾

“Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın...”

3.14. SADDE (صَدَّ) FİİLİ

Sadde fiili sözlükte “yüz çevirdi, uzak durdu, terk etti, uzaklaştırdı, alıkoydu, engelledi, men etti” manalarına gelmektedir.⁶¹⁸ Görüldüğü üzere sadde fiili hem uzak durdu, yüz çevirdi⁶¹⁹ manalarında lâzım (geçişsiz), hem de uzaklaştırdı, engelledi⁶²⁰ manalarında müteaddi (geçişli) olarak kullanılmaktadır.⁶²¹ Bazı durumlarda her iki kullanım da cümlenin

⁶¹⁵ İbn Manzûr, a.g.e., XIV, 257.

⁶¹⁶ Nahl, 16/ 125.

⁶¹⁷ Mutçalı, a.g.e., s.502.

⁶¹⁸ İbn Manzûr, a.g.e., 245.

⁶¹⁹ Örn. bkz: Nisâ, 4/61.

⁶²⁰ Örn. bkz: Kasas, 28/87; Fetih, 48/25.

⁶²¹ Ebü'l-Bekâ, a.g.e., s. 28-29.

gelişine uygundur ve mana için yoruma gerek duyulmaktadır. Örneğin Nisâ sûresinin 160. âyeti böyledir:

﴿ فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴾

Esed, âyete şu manayı vermektedir: “Böylece, o zaman, Yahudi itikadına mensup olanlar tarafından işlenen zulümden dolayı, (daha önce) tattırduğumuz hayatın bazı nimetlerinden onları yoksun bıraktık; (böyle yaptık), çünkü Allah yolundan her an sapmaktaydılar.” Ayrıca bu manayı tercih nedenini de şöyle izah etmektedir: “Sadde fiili (saptı) hem geçişsiz hem de geçişli olabileceği gibi ondan türetilen “sadd” ismi için de aynı şey geçerlidir. Birinci durumda cümle, “Allah yolundan sıkça saptıkları için”; ikinci durumda ise, “[diğer] birçoğunu Allah yolundan saptırdıkları için” şeklinde okunur.”⁶²²

Kur’ân’da “sadde” fiili kırk iki kez geçmekte olup, bunların yirmi beşi sebîlullah kavramı ile birlikte kullanılmıştır.⁶²³ Bu fiilin sebîlullah ile birlikte bu kadar çok kullanılması gerek şeytanın⁶²⁴ gerekse inkârcıların⁶²⁵ Allah’ın yoluna engel koymak için var güçleriyle çabaladıklarının bir delilidir.

Allah Teâlâ, müminlere sadece doğru yolu tarif edip⁶²⁶ ona hidayet etmekle kalmamış⁶²⁷ aynı zamanda girdikleri bu doğru yoldan çıkmamaları için uyarılarda bulunmuştur. Bu açıdan Kur’ân’da doğru yolu engellemek isteyenler⁶²⁸ ve kullandıkları -yol kesip tehdit etmek,⁶²⁹ hak yolu eğri ve çelişkili göstermek,⁶³⁰ maddî imkânlarını kullanmak,⁶³¹

⁶²² Esed, Kur’ân’da İsrailoğulları’nın inatçı tabiatlarının sıkça vurgulanması -ve Eski Ahid’de bu mealdeki birçok delil- karşısında fiilin geçişsiz biçimini tercih etmiştir. Bkz: Esed, **a.g.e.**, s. 177.

⁶²³ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 403.

⁶²⁴ “Şeytan dedi ki: “(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım. Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulamayacaksın.” A’râf, 7/16-17.

⁶²⁵ “Şüphesiz ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır.” Enfâl, 8/36; Ayrıca bkz: Ra’d, 13/33.

⁶²⁶ En’âm, 6/151-153.

⁶²⁷ İnsân, 76/3.

⁶²⁸ Bkz: Ehl-i Kitâb: Âl-i İmrân, 3/99; Şeytan: Ankebût, 29/38; İnkârcıların: Nisâ, 4/167; Münafıklar: Münâfikûn, 63/2.

⁶²⁹ “Bir de, tehdit ederek Allah’ın yolundan O’na iman edenleri çevirmek, Allah’ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın. Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu?” A’râf, 7/86.

⁶³⁰ “Onlar (halkı) Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir. Hem de onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir.” Hûd, 11/19.

⁶³¹ “Şüphesiz ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır.” Enfâl, 8/36.

yapılan kötü fiilleri güzel göstermek,⁶³² gerçek bilgi yerine zanna uymak⁶³³ ve yeminler etmek⁶³⁴ gibi- yöntemler açık açık belirtilmiştir.

3.15. BEĞÂ (بَغَى) FİİLİ

Beğâ fiili sözlükte “nasıl olduğuna bakmak, istemek, arzulamak, beklemek, haddi aşmak”⁶³⁵ manalarına gelmektedir. Sebîlullah kavramı ile birlikte sekiz âyette geçmektedir.⁶³⁶ Bu âyetlerin beşinde “Allah’ın yolundan alıkoymak” manasındaki “صَدَّ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ” kalıbından sonra gelerek “eğri, yamuk, çarpık” anlamlarına gelen “عَوَجٌ / ivec” kelimesi ile birlikte “eğri ve çelişkili göstermek” manasında kullanılmıştır.

Örneğin Â‘raf sûresinin 45. âyetinde beğâ fiili bu anlamındadır:

﴿ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ ﴾

“Onlar Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenlerdir. Onlar âhireti de inkâr edenlerdir.”

Kur’ân-ı Kerîm, Allah’ın yolunu yamuk göstermek suretiyle insanların o yola tabi olmasına engel olmaya çalışanların Ehl-i Kitâb mensupları,⁶³⁷ inkârcılar,⁶³⁸ zalimler⁶³⁹ ve müminler ile peygamberlerin aralarını ayırmaya çalışan müşrikler⁶⁴⁰ olduğunu haber vermektedir. Bu amaç için gayret eden inkârcıların özellikleri arasında dünyayı çok sevip onu âhirete tercih etmeleri,⁶⁴¹ Allah yolundan alıkoyma ve onu eğri gösterme

⁶³² “... Böylece Firavun’a yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı...” Mü’min, 40/37; Ayrıca bkz: Ankebût, 29/38.

⁶³³ “Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar.” Zuhuruf, 43/37.

⁶³⁴ “Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah’ın dininden alıkoydular...” Mücâdele, 58/16; Ayrıca bkz: Münâfikûn, 63/2.

⁶³⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XIV, 75.

⁶³⁶ Âl-i İmrân, 3/99; Nisâ, 4/34; Â‘raf, 7/45, 86; Hûd, 11/19; İbrâhim, 14/3; İsrâ, 17/42, 110.

⁶³⁷ “De ki: “Ey kitab ehli! (Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde, niçin Allah’ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeye yeltenerek inananları Allah’ın yolundan çevirmeye kalkıştığınız? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.” Âl-i İmrân, 3/99.

⁶³⁸ “Onlar Allah yolundan alıkoyan ve onu, eğri ve çelişkili göstermek isteyenlerdir. Onlar âhireti de inkâr edenlerdir.” Â‘raf, 7/45.

⁶³⁹ “... Biliniz ki, Allah’ın lâneti zalimler üzerinedir. Onlar (halkı) Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir...” Hûd, 11/18-19.

⁶⁴⁰ Â‘raf, 7/86.

⁶⁴¹ “Dünya hayatını âhirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler.” İbrâhîm, 14/3.

günahını bile bile işlemeleri,⁶⁴² âhirette elîm bir azaba düçar olmaları⁶⁴³ sayılabilir. Özellikle Â'raf sûresinin 44 ve 45. âyetlerinde azap gördükleri haber verilen cehennemliklerin Allah yolundan alıkoyma ve bu dosdoğru yolu eğri göstermeye kalkışma suçlarının özellikle zikredilmesi, ayrıca bunu yapanların “zalimler” diye nitelendirilmesi oldukça önemlidir.

Bu bilgiler bize, ilâhî dine, onun öğretilerine, kutsal değerlerine, kurumlarına ve bağlılarına karşı kin ve düşmanlık besleyen; duruma göre yalan, iftira, hakaret, hile, tehdit, fiziksel şiddet ve baskı gibi haksız ve zalimce yöntemlere başvurarak insanların İslâm'ı ve onun ilkelerini benimsemelerine engel olan; bedenî, ilmî, malî, sosyal ve siyasî gücünü hak dine karşı kullanıp onunla ilgili şüpheler uyandırmaya, onu zaafa düşürmeye, zararlı göstermeye kalkışan “zalimler”in, lânete uğramayı yani Allah'ın rahmet ve inâyetinden büsbütün mahrum kalmayı gerektiren bir suç işlediklerini göstermektedir.⁶⁴⁴

Sebîlullahı eğri göstermeye çalışmanın çok çeşitli yolları vardır. Âyetlerdeki vurgu, çapraşık ve dolambaçlı göstermenin her türünü kapsamaktadır. Örneğin Yahudiler ve Hıristiyanlar, kitaplarında Hz. Muhammed'in geleceğine, peygamberliğine ve şahsiyetine dair âyetler bulunduğu, onun peygamber olduğunu bildikleri halde bu gerçeği ve Kur'ân-ı Kerîm'i inkâr etmek, bu konuda insanların kalplerine şüphe düşürmek ve müminleri İslâmiyet'ten soğutmaya çalışmak suretiyle sebîlullahı eğri göstermeye çalışmışlardır.⁶⁴⁵

3.16. DALLE (ضَلَّ) FİİLİ

Dalle fiili sözlükte “kaybolmak, kaybetmek, düşürmek, sapmak, yanılmak, yoldan çıkmak, helak olup gitmek” manalarına, if'âl babı olan “edalle” fiili ise “saptırmak, yanıltmak, yoldan çıkarmak” anlamlarına gelmektedir.⁶⁴⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de sebîl veya

⁶⁴² “De ki: “Ey kitab ehli! (Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde, niçin Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeye yeltenerek inananları Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.” Âl-i İmrân, 3/99.

⁶⁴³ “Cennetlikler cehennemliklere, “Rabbimizin bize va'dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin va'dettiğini gerçek buldunuz mu?” diye seslenirler. Onlar, “Evet” derler. O zaman aralarında bir duyurucu, “Allah'ın lâneti zalimlere!” diye seslenir. Onlar Allah yolundan alıkoyan ve onu, eğri ve çelişkili göstermek isteyenlerdir. Onlar âhireti de inkâr edenlerdir.” Â'raf, 7/44-45.

⁶⁴⁴ Komisyon, **Kur'ân Yolu**, II, 530.

⁶⁴⁵ Komisyon, **Kur'ân Yolu**, I, 641.

⁶⁴⁶ Taberî, **a.g.e.**, II, 415; İbn Fâris, **a.g.e.**, III, 356; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XI, 390.

sebülüllah kavramları ile birlikte “hak yoldan sapmak” manasında on dört; “hak yoldan saptırmak” manasında ise on defa kullanılmıştır.⁶⁴⁷ Sebülullahtan sapanların neden saptıklarının bilinmesi aynı hataya düşülmemesi açısından son derece önemlidir. Çünkü Allah Teâlâ, kendi yolundan sapanları çok iyi bilmekte⁶⁴⁸ ve onlara âhiret günü karşılaşacakları elîm ve şiddetli bir azabı⁶⁴⁹ haber vermektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu sapma nedenleri şöyle açıklamıştır:

- a. Allah’tan başkasına ibadet etmek.⁶⁵⁰
- b. Peygamber ile alay etmek.⁶⁵¹
- c. Nankörlük ederek imanı küfre tercih etmek.⁶⁵²
- d. Dinde aşırıya gitmek.⁶⁵³
- e. Vahyin peyderpey inişine itiraz edip toplu inmesini isteyerek vahyin nüzul şeklini beğenmemek.⁶⁵⁴
- f. Nefsin arzularını ilâh edinmek.⁶⁵⁵
- g. Müslümanları bırakıp inkârcıları kendine dost ve sırdaş edinmek.⁶⁵⁶

⁶⁴⁷ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 421.

⁶⁴⁸ “... Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.” Nahl, 16/125; Ayrıca bkz: Necm, 53/30; Kalem, 68/7.

⁶⁴⁹ “Allah’ın yolundan saptırmak için O’na ortaklar koştular. De ki: “Bir süre daha faydalanın. Çünkü varışınız ateşedir.” İbrâhîm, 14/30; Ayrıca bkz: Hac, 22/9; Furkân, 25/42; Lokmân, 31/6; Sâd, 38/26; Zümer, 39/8.

⁶⁵⁰ “Rabbinin, onları ve Allah’ı bırakıp da taptıkları şeyleri bir araya getireceği ve (taptıklarına), “Siz mi sapturdunuz benim şu kullarımı, yoksa onlar kendileri mi yoldan saptılar” diyeceği günü hatırla.” Furkân, 25/17.

⁶⁵¹ “Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. “Allah’ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu? Biz, ilâhlarımıza sınımsız sarılmasaydık neredeyse bizi ilâhlarımızdan uzaklaştıracaktı” (derler.) Onlar yakında azabı gördükleri zaman, yolca kimin daha sapık olduğunu görecekler.” Furkân, 25/41-42.

⁶⁵² “... Her kim imanı küfre değiştirirse, o artık doğru yoldan sapmış olur.” Bakara, 2/108; Ayrıca bkz: Mâide, 5/12.

⁶⁵³ “De ki: Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın.” Mâide, 5/77.

⁶⁵⁴ “İnkâr edenler, “Kur’ân ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler. Biz, Kur’ân’la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk. Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım. Yüzüstü cehenneme sürüklenecek olanlar var ya; işte onlar konumları itibariyle daha kötü, tuttukları yol itibariyle daha sapıktırlar.” Furkân, 25/32-34.

⁶⁵⁵ “Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın? Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da sapıktırlar.” Furkân, 25/43-44.

⁶⁵⁶ “Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin... Sizden kim bunu yaparsa, mutlaka doğru yoldan sapmıştır.” Mümtehine, 60/1.

Sebîlullahtan kendileri saptıkları yetmezmiş gibi Müslümanları da saptırmak isteyenler her zaman bulunmuştur. Bu kişilerin inananları saptırmak için kullandıkları yollar da şunlardır:

- a. Allah'a ortaklar koşturmak.⁶⁵⁷
- b. Bilgisizce ve kibirlenerek Allah hakkında tartışma açmak.⁶⁵⁸
- c. Zann ile karar verip yalan söyleyen çoğunluğa uymak.⁶⁵⁹
- d. Eğlenceli, asılsız, faydasız ve yaldızlı sözler kullanmak.⁶⁶⁰
- e. Kendine güvenerek itaat edenleri hak yoldan saptırmak.⁶⁶¹
- f. Kötülüğü emreden nefsin hevâ ve heveslerine uymak.⁶⁶²

⁶⁵⁷ “İnsana bir zarar dokunduğu zaman Rabbine yönelerek O'na yalvarır. Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce O'na yalvardığını unuttur ve Allah'ın yolundan saptırmak için O'na eşler koşar...” Zümer, 39/8; Ayrıca bkz: İbrâhîm, 14/30.

⁶⁵⁸ “İnsanlardan öylesi de vardır ki, bir ilmi, bir yol göstericisi, aydınlatıcı bir kitabı olmadığı hâlde kibirlenerek insanları Allah'ın yolundan saptırmak için, Allah hakkında tartışmaya kalkar. Ona dünyada bir rezillik vardır. Ona kıyamet gününde de yangın azabını tattıracağız.” Hac, 22/8-9.

⁶⁵⁹ “Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar.” En'âm, 6/116.

⁶⁶⁰ “İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlenceli asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.” Lokmân, 31/6.

⁶⁶¹ “Yine şöyle diyecekler: Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar.” Ahzâb, 33/67.

⁶⁶² “Ona dedik ki: Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.” Sâd, 38/26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALLAH YOLUNDA OLMA

1. SEBÎLÜLLAH KAVRAMININ AYIRT EDİCİ BİR MİHENK TAŞI OLMASI

Kur’ân-ı Kerîm, insanları inanç bakımından üçe ayırarak inanılması farz olan temel hükümlerine tereddütsüz inanıp tasdik edenleri mümin; Hz. Peygamberi ve onun Allah’tan getirdiği kesinlikle sabit olan bilgileri yalanlayan, tevatür yoluyla bize ulaşmış bulunan hükümlerden birini ya da bir kaçını inkâr edenleri kâfir,⁶⁶³ kalben inanmadığı halde inkârını saklayıp dili ve davranışlarıyla inanmış görünenleri de münafık olarak nitelendirmiştir. Bu üç grup arasındaki sınırların Kur’ân-ı Kerîm’in daha ilk sayfalarında gayet açık ve net bir biçimde ortaya konulması konunun önemine işaret etmektedir.⁶⁶⁴

Mümin ile kâfir; mümin ile münafık arasındaki itikadî ve amelî farklılıkları her yönüyle ortaya koyan Kur’ân-ı Kerîm’in bir adı da hak ile bâtılı, doğru ile yanlış birbirinden ayıran manasına gelen “Furkân”dır.⁶⁶⁵ Bu yüzden nasıl ki sarraflar altının kaç ayar olduğunu anlayabilmek için mihenk taşına başvuruyorlarsa Müslümanlar da inanç ve amellerin doğruluğunu tespit etmek için Kur’ân’a ve onun tefsiri mesabesinde olan sünnete⁶⁶⁶ başvurmalıdır. Çünkü Peygamberimiz:

" أَنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا كِتَابَ اللَّهِ
وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ "

“Size iki şey bırakıyorum. Bunlara uyduğunuz müddetçe asla sapıtmayacaksınız: Onlar Allah’ın Kitab’ı ve Resûlü’nün sünnetidir.”⁶⁶⁷ hadisi ile bizlere en sağlam mihenk taşlarını göstermiştir.

⁶⁶³ Fikret Karaman, “Kâfir”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 357.

⁶⁶⁴ Bkz: Bakara, 2/1-20.

⁶⁶⁵ Furkân, 25/1.

⁶⁶⁶ Nisâ, 4/59.

⁶⁶⁷ Muvatta, “Kader”, 3.

Kur’ân ve hadislerdeki sebîlullah kavramı söz konusu farklılıkları ortaya çıkaran temel kavramlardandır. Gidişat, tavır ve hayat tarzı demek olan ‘sebîl’e yani kişinin tuttuğu, izlediği yola bakıldığında onun inanç açısından hangi grupta olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sebîlullah kavramı, insanları sınıflandırabileceğimiz bir ölçüyü ifade etmektedir. Bu kavram, Allah’ın yolu manasına geldiğine göre kişinin bu yola uygun amel etmesi onun mümin olduğuna, aksi davranışlar sergilemesi ise fâsık, inkârcı veya münafık olduğuna delâlet etmektedir. Bu yüzden münafıkların gizli emeller içeren hal ve hareketleri bile Kur’ân’ı ve sünneti kendine rehber edinmiş ferasetli bir müminin gözünden kaçmamaktadır.⁶⁶⁸

Sebîlullah kavramı, özellikle inkârcıları ve münafıkları iman edenlerden ayırt etmesi ve müminler arasındaki derece farkını ortaya çıkarması bakımından önemli bir mihenk taşıdır. Burada önemine binaen söz konusu üç durum hakkında bilgi verilecektir.

1.1. SEBÎLÜLLAH’IN İMAN EDENLER İLE İNKÂRCILARI AYIRT ETMESİ

İman, küfrün tam zıddı bir durumu ifade ettiği için bu iki kavramın ortak bir noktada buluşmaları asla söz konusu olamaz. İnsan, hem mümin hem de inkârcı olamayacağından imanın sınırlarını geçip küfre düşmemesi için bu iki kavram arasındaki farkları çok iyi bilmesi gerekir. İnsanlık tarihi iman ve küfür etrafında toplanan insanların mücadeleleri ile doludur. Allah Teâlâ, bu durumu şu âyetiyle bizlere haber vermektedir:

﴿ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ... ﴾

“Şüphesiz, karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır: Bir topluluk Allah yolunda çarpıştıyordu. Öteki ise kâfirdi ...”⁶⁶⁹

Âyete göre cihad söz konusu olduğu zaman kişinin bulunduğu yer, onun inanç bakımından safını belli etmektedir. Nisâ sûresinin 76. âyetinde bu durum daha açık ifade edilmektedir:

﴿ الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴾

⁶⁶⁸ Muhammed, 47/30.

⁶⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/13.

“İman edenler, Allah yolunda savaşırlar. İnkâr edenler de tâğût yolunda savaşırlar. O hâlde, siz şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır.”

Allah’ın dışında kendisine tapınılan ve Allah’a karşı azgınlaşan her şey tâğût kavramının kapsamı içine girdiğine göre⁶⁷⁰ ortada iki grup insan bulunmaktadır. Allah’ın yolundan gidenler ve tâğûtun yolundan gidenler... Sebîlullahın mihenk taşı olması işte tam bu noktadadır. İnsanın dili ile iman ettiğini iddia etmesi onu görünüşte Müslüman yapabilir. Ama uğrunda mücadele ettiği idealler, takip ettiği hayat tarzı imanî açıdan sahip olduğu asıl konumunu ortaya çıkarmaktadır. Müslüman bir kişinin tâğûtun yollarından gitmesi ve bu uğurda mücadele etmesi nasıl mümkün değilse bir inkârcının da Allah yolunda O’nun rızasını kazanmak için savaşması mümkün değildir.

Bu noktada şu hadis-i şerif, konuyu bir adım daha ileri taşımakta ve ihlâsı devreye sokmaktadır: “A ‘râbî’nin biri Resûlullah’a (sav) gelerek: ‘Kimisi şöret için, kimisi övsün diye, kimisi de ganimet elde etmek için savaşıyor. (Bu konuda ne dersin?)’ deyince, Resûlullah: ‘Yalnızca Allah’ın Kelimesi üstün olsun diye savaşan kimsenin mücâhedesi Allah yolundadır’ diye cevap vermiştir.”⁶⁷¹ Hadisten anlaşılacağı üzere kişinin sadece müminler safında savaşması da onun uhrevî açıdan Allah yolunda olduğunun bir delili olamamaktadır. Allah katında kişinin niyeti ve buna bağlı amelleri asıl belirleyici unsur olduğundan⁶⁷² asıl Allah’ın yolunda olanların Allah’ın kelimesinin / hükmünün / dininin üstün olması için mücadele edenler olduğu vurgulanmıştır.

Sebîlullah uğrunda canları ve malları ile cihad etmek müminlerin en önde gelen vasıflarındandır. Çünkü Allah Teâlâ, müminleri bize şöyle tanıtmaktadır:

﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴾

“Müminler ancak, Allah’a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”⁶⁷³

⁶⁷⁰ Taberî, a.g.e., IV, 558.

⁶⁷¹ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 24.

⁶⁷² “Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz. Ama o sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.” Müslim, “Birr”, 33; İbn Mâce, “Zühd”, 9.

⁶⁷³ Hucurât, 49/15.

Allah Teâlâ, müminlerden din uğrunda mücadele etmelerini emretmektedir. Eğer bu emri yerine getirmeyip dinlerinden dönerlerse Allah, onların yerlerine başka bir topluluk getireceğini haber vererek şöyle buyurmaktadır:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴾

*“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*⁶⁷⁴

Bu âyet-i kerîmede Allah’ın sevdiği hakiki Müslümanların bir özelliğinin de Allah yolunda cihad etmek olduğu haber verilmektedir.

Sebîlullah uğrunda mücadele etmek nasıl ki Müslümanların ayırt edici bir özelliği ise Allah yolundan engellemek, ona set çekmek, onu eğri göstermek de inkârcıların ayırt edici bir özelliğidir.

﴿ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴾

*“Onlar (halkı) Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir. Hem de onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir.”*⁶⁷⁵

İnkârcılar sadece dilleri ile Allah’ın yolunun eğri ve yanlış bir yol olduğunu iddia edip ondan alıkoymakla kalmazlar işi daha da ileri bir noktaya taşırlar:

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴾

*“Şüphe yok ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.”*⁶⁷⁶

⁶⁷⁴ Mâide, 5/54.

⁶⁷⁵ Hûd, 11/19.

Âyetin en dikkat çekici yönü inkârcıların Allah'ın yolundan engelleme mücadelesinde ölünceye / kıyamete kadar mallarını harcayacaklarının bizlere haber verilmesidir. Gerek geçmişte, gerekse günümüzde inkârcıların İslâm dinine karşı verdikleri mücadeleler apaçık ortadadır. Tüm İslâm âleminde yürütülen misyonerlik faaliyetlerini finanse etmek ve özellikle görsel medya aracılığı ile Allah'ın yolunu eğri göstermek için inkârcıların ayırdıkları bütçeler her geçen gün artmaktadır. Ama âyet-i kerîmedeki mucize kabûlünden haber verilen yürek acısı ve yenilgi her zaman onların kaderleri olmuştur. Buna ilaveten Allah yolundan alıkoyanların kendi inançları açısından iyi niyetle yaptıkları tüm amellerinin boşa gideceği ve âhirette hüsrana uğrayanlardan olacakları da haber verilmektedir. Fakat iman edip sâlih amel işleyen, Hz. Muhammed'e (sav) indirilene iman edip Allah'ın yolundan gidenlere gelince onların günahları örtülecek ve halleri düzeltilecektir. Bu iki gruba yapılan farklı uygulamanın nedeni ise kişilerin iman, bâtil ve sebîlullah karşısında takındıkları tavırlardır.⁶⁷⁷

1.2. SEBÎLÜLLAH'IN İMAN EDENLER İLE MÜNAFIKLARI AYIRT ETMESİ

Allah yolunda hicret, Müslümanlar ile münafıkları ayırt eden bir mihenk taşıdır. Nitekim Nisâ sûresinin 89. âyetinde şöyle buyurulmaktadır:

﴿ وَذُوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ... ﴾

“Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi siz de sapsınız da beraber olabilirsiniz. Bu sebeple, Allah yolunda hicret edinceye kadar onları dost edinmeyin ...”

Allah Teâlâ, asr-ı saadette Müslüman olduklarını iddia eden bazı münafıkların samimiyetlerini ispat etmeleri için hicreti ve Müslüman topluluğa katılmalarını şart koştur. Bu şartı yerine getirmeleri onların inkârcılardan ayırt edilmelerine sebep olacaktır. O devirde sebîlullah uğrunda hicret, kişinin iman ikrarındaki samimiyet derecesini ortaya koyan bir mihenk taşıdır.

Allah Teâlâ, insanların inançlarının apaçık bir şekilde ortaya çıkması için savaşı ve musibetleri de bir araç kılmıştır. Nitekim Âl-i İmrân sûresinin 166-167. âyetleri Allah yo-

⁶⁷⁶ Enfâl, 8/36.

⁶⁷⁷ Bkz: Muhammed, 47/1-3.

lunda savaşmanın iman edenler ile münafıkları ayırt etmede bir ölçü olduğunu şöyle haber vermektedir:

﴿ وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانَ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴾

“İki topluluğun karşılaştığı günde başınıza gelen musibet Allah’ın izniyledir. Bu da müminleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi içindi. Onlara (münafıklara), “Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin” denildi de onlar, “Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik” dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağzlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Oysa Allah, içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bilmektedir.”

Münafıklar, savaşmamak için türlü bahaneler ileri sürüp yalanlar söylemekle birlikte⁶⁷⁸ Müslümanların yüreklerine korku salmak⁶⁷⁹ ve şehit olanlar hakkında da “... eğer onlar bizim yanımızda kalsalardı ne ölürlerdiler ve ne de öldürürlerdi ...”⁶⁸⁰ demek suretiyle fitne çıkarmak istemekteydiler. Bu açıdan münafıkların sebülullah uğrunda savaş karşısında takındıkları bu tavırlar onların ayırt edici özelliklerindedir. Müminler ise bu durum karşısında şöyle dua etmektedirler: “Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu inkârcı kavme karşı bize yardım et.”⁶⁸¹

1.3. SEBİLÜLLAH’IN MÜMİNLER ARASINDAKİ DERECE FARKINI ORTAYA ÇIKARMASI

Allah Teâlâ, gerek dünyada gerekse âhirette müminler arasında derece farkı olduğunu şu âyetiyle bildirmiştir:

﴿ وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴾

⁶⁷⁸ Tevbe, 9/49; Ahzâb, 33/13.

⁶⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/173.

⁶⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/156.

⁶⁸¹ Bakara, 2/250; Ayrıca bkz: Âl-i İmrân, 3/147.

*“Herkesin amellerine göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.”*⁶⁸²

Az amel ile çok amele; ihlaslı amel ile ihlassız amele aynı muameleyi yapmak ve aynı mükâfatı vermek Allah Teâlâ'nın adaletine aykırıdır. Kur'ân-ı Kerîm, müminler arasındaki derece farklılıklarını oluşturan bu konuları bizlere açıklamaktadır ki sebîlullah uğruna verilen mücadele, bu konuların başında gelmektedir.

Allah yolunda cihada çağrılıp canları ve mallarıyla koşanlar ile yerlerinde oturup kalanlar asla bir olmazlar. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

﴿ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾

*“Müminlerden özür sahibi olmaksızın (evlerinde) oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşanlar bir olamaz. Allah, mallarıyla, canlarıyla savaşanları, derece itibarıyla oturanlardan çok üstün kıldı. (Gerçi) Allah hepsine de cenneti vâdetmiştir. (Fakat) Allah, savaşanlara oturanların üstünde daha büyük bir ecir vermiştir.”*⁶⁸³

Cennet, iman ile ölen her mümine verilecek bir mükâfat olmakla birlikte onun da çeşitli dereceleri vardır.⁶⁸⁴ Yukarıdaki âyette görüleceği gibi sebîlullah uğrunda mücadele, mümine cennet dereceleri bahşeden amellerin başında gelmektedir. Çünkü sebîlullahın en üst derecesi Allah yolunda savaşmaktır ve Müslümanın bu uğurda vereceği can, Rabbi uğrunda feda edebileceği en değerli varlığıdır. Bu fedakârlığın karşılığı ise Allah'ın rızası ve cennettir.⁶⁸⁵

Bazı ameller insanlar katında çok değerli, saygın ve övgüye layıktır. Ama Müslümanların ameller hakkındaki bakış açısı ve mihenk taşı Kur'ân-ı Kerîm olduğuna göre hangi amellerin Allah katında daha değerli, saygın olduğunu tespit etmek için ona danışılmalıdır:

⁶⁸² En'âm, 6/132.

⁶⁸³ Nisâ, 4/95.

⁶⁸⁴ Tevbe, 9/72; Yûnus, 10/9; Furkân, 25/15; Secde, 32/19; Saf, 61/12.

⁶⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/169-170, 195; Hac, 22/58.

﴿ أَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوْنَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴾

“Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram’ın bakım ve onarımını, Allah’a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) ile bir mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah, zâlim topluluğu doğru yola erdirmez. İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir.”⁶⁸⁶

Cahiliye devrinde Mescid-i Haram ile ilgili görevlere⁶⁸⁷ aşırı derecede önem verilmekteydi. Bu görevleri yapan aileler Kureyş kabilesi içinde, Kureyş kabilesi de diğer Araplar içinde üstün addedilmekteydi. Fakat bu işler faydalı olmalarının yanında daha çok övgü ve gösteriş yönü ağır basan amellerdir. Bu nedenle İslâm dini açısından sebîlullah ile ilgili amellere nazaran çok daha değersizdirler.

Hamdi Yazır, imaret ve su dağıtma işinin -isterse o iş Mescid-i Haram’da yapılsın- iman edip Allah yolunda cihad edenlerin yaptığı hizmetlere benzetilmesinin mümkün olamayacağını belirterek şunları kaydetmektedir: “Bir kere iman etmeden yapılan sakalık ve imar işleri Allah katında iman olmadığı için bir hiçtir. İmanla yapıldığı takdirde bile -gerçi hacılara su vermek ve bizzat Kâbe’ye hizmet etmek, Allah katında sevabı olan faziletli amellerdendir- Allah yolunda cihad eden müminlerin iman, amel ve cihadına eşdeğer olamazlar. Müşriklerin yaptığı gibi, imansız sakalık ve imaret hizmetini, iman ve cihada üstün tutmak veya eşit saymak şöyle dursun, imanla beraber sakalık dahi cihadla bir tutulamaz. Böyle bir benzetme bile büyük bir haksızlık ve zulüm olur... Başkaları sakalık ve imaret de dâhil olduğu halde diğer olgunluk ve faziletlerin hepsini elde etmiş olsalar bile, bu mücahidlerin, sırf mücahid oldukları için, Allah katındaki rütbe ve dereceleri yine de hepsinden üstündür.”⁶⁸⁸ Yukarıdaki âyetin devamında sebîlullah uğrunda yapılan hicret ve cihadın karşılığının Rabbin rızası, rahmeti ve ebedî kalınacak olan cennet olduğu bildirilmiştir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Tevbe, 9/19-20.

⁶⁸⁷ Bunlar sikâye hac mevsiminde hacılara su dağıtma; rifâde hacılara yemek verme; imâre, hicâbe ve sidâne ise Kâbe’nin bakım ve korunması vazifeleridir.

⁶⁸⁸ Yazır, **a.g.e.**, IV, 295-296.

⁶⁸⁹ Tevbe, 9/21-22.

Sebîlullah uğrunda yapılan cihad, infâk gibi amellerin diğer amellere üstün olmalarının yanında yapılış zamanlarına göre kendi içlerinde de derece farklılıkları vardır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

﴿ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ
الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾

*“Size ne oluyor da, Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. İçinizden, fetihden (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) vâdetmiştir. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*⁶⁹⁰

Bu âyette ve yukarıda değindiğimiz Nisâ sûresinin 95. âyetinde geçtiğine göre cennet müminlerin hepsine vâdedilmiştir. Ama Mekke’nin fethinden önce yani sıkıntıların hat safhada olduğu, insanların sırf Allah rızası için hicret ve cihad ettikleri dönemde yapılan ameller elbette sonra yapılan amellerden daha üstün olacaktır. Aslında bu prensip, her dönemde zafere ulaşılmasından önce ve/veya sonra Allah yolunda gayret gösteren bütün müminlerin nisbî üstünlükleri için geçerlidir.⁶⁹¹ Müslümanlar zayıf bir konumdayken, ezilip hor görülürken yapılan ameller ve çekilen sıkıntılar ile dinin hâkim olup menfaatlerin bollaştığı zamanki ameller Allah katında asla eşit olmayacaktır. Bu sebeptendir ki ashab içinde de Bedir Savaşı’na katılanlar övülerek üstün görülmüşlerdir.⁶⁹²

Allah Teâlâ, gerçek müminlerin özellikleri olarak başta iman edip hicret etmeyi, Allah yolunda canları ve mallarıyla cihad etmeyi ve muhacirleri barındırıp onlara yardım etmeyi saymaktadır.⁶⁹³

⁶⁹⁰ Hadîd, 57/10.

⁶⁹¹ Esed, a.g.e., s. 1112.

⁶⁹² “Cebrâil (as) Resûlullah’a (sav) gelerek: ‘İçinizdeki Bedir ehlini ne addediyorsunuz?’ diye sordu. Resûlullah: ‘Müslümanların en faziletlisi!’ buyurdu. Cebrail: ‘Biz de Bedir’e katılan melekleri öyle (en faziletlimiz) biliyoruz!’ dedi.” Buhârî, “Megazi”, 11.

⁶⁹³ Enfâl, 8/74; Hucurât, 49/15.

2. SEBİLÜLLAH'IN DAVRANIŞLARA YANSIMASI

Allah yolunda olmanın davranışlara yansımaları ilgili âyetler ışığı altında davet, cihad, kıtal, infâk, hicret ve sebîlullah uğrunda feda edilenler başlıkları altında toplamak mümkündür.

2.1. DAVET

İslâm dinini yayma ve Müslümanları dinî görevlerini yerine getirmeye çağırma anlamına gelen davet kelimesi, sözlükte “belli bir hedefi gerçekleştirmek için talep etmek, çağırmak, istemek, seslenmek, ziyafete çağırmak, propaganda yapmak”⁶⁹⁴ gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise davet, daha ziyade İslâm’a ve Allah’a izafesiyle İslâm dinini insanlara anlatarak benimsetmek ve tatbikini sağlamaktır. Bu açıdan İslâm’ın şümûlüne girip dünya ve âhireti ilgilendiren her durumda davet geçerlidir.⁶⁹⁵ Davet kelimesinin İslâm’a ve İslâm esaslarının uygulanmasına çağrı anlamına gelen bu manası, onun İslâmî inanç ve değerlerin kabul edilip uygulanmasını sağlamayı hedef alan bir faaliyet olduğunu, dolayısıyla hem gayri müslimlere hem de Müslümanlara yönelik olabileceğini göstermektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de din konusunda insanların zorlanamayacağı,⁶⁹⁶ hak ile bâtılın birbirlerinden kesin olarak ayrıldığı için artık iman edip etmemenin insanların kendi iradelerine bağlı olduğu⁶⁹⁷ net bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberin dâî, beşîr, nezîr gibi sıfatlarla nitelendirilmiş olması ve onun görevinin davet esasına dayandığının özellikle vurgulanmış olması⁶⁹⁸ onu takip eden tüm Müslümanlara bir görev yüklemektedir. Bu görev, her mümin bulunduğu sosyal durum ve ilmî düzeye göre davet ile yükümlü olmasıdır.

Kişi ilk olarak dini öğrenme ve yaşama adına kendini dine davet ile ikinci olarak da ailesini ve akrabalarını dinin emirlerine uymaya davet ile sorumludur. Bir Müslümanın aile ve akrabalarını daveti ile bir peygamberin kavmini daveti arasındaki tek fark peygamberin

⁶⁹⁴ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XIV, 257.

⁶⁹⁵ Ahmet Önkal, **Rasûlullah’ın İslâma Davet Metodu**, Esra Yayınları, 7. baskı, Konya 1992, s. 18.

⁶⁹⁶ Bakara, 2/256.

⁶⁹⁷ Kehf, 18/29.

⁶⁹⁸ “Öyleyse Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin ve Allah’a karşı gelmekten sakının. Şayet yüz çevirirseniz bilmiş olun ki, elçimize düşen sadece apaçık tebliğdir.” Mâide 5/92; Ayrıca bkz: Âl-i İmrân 3/20; Ra’d 13/40.

insanları Allah'ın indirdiği yepyeni bir şeriata çağırması; Müslümanların ise insanları peygamberinin davetine çağırmasıdır. Dolayısıyla bir peygamberin tebliğden vazgeçmesi nasıl caiz olmazsa bir Müslümanın da davetten vazgeçmesi öyle caiz olmaz. Üçüncü olarak kişi eğer âlim ise etrafındaki tüm insanları, yönetici ise emri altındaki tebaasını davet ile sorumludur. Hz. Peygamber, bu üç durumda da tebliğini eksiksiz yapmak suretiyle herkese en güzel örnek olmuştur. Müslümanlar her türlü pozisyonlarında Peygamberimiz ile davetin bu sorumluluğunu paylaşmaktadırlar.⁶⁹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de davetin sebîlullah kavramı ile birlikte kullanıldığı tek âyet, Nahl sûresi 125. âyetidir:

﴿ اَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴾

“(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”

Ayrıca Yûsuf sûresinin 108 âyetinde geçen “ادْعُوا إِلَى اللَّهِ” (Allah’a çağırıyorum) ifadesi anlam bakımından fî sebîlillah kavramını çağrıştırmaktadır. Zira,

﴿ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴾

“De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah’a çağırırız. Allah’ın şanı yücedir. Ben, Allah’a ortak koşanlardan değilim.” şeklindeki âyette söz konusu ifadenin öncesinde “هَذِهِ سَبِيلِي” (Bu benim yolumdur) denilmesi bu manayı kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Allah’a yapılan çağırının “O’nun uyulmasını emrettiği yollarına yapılmış-çağrı” olduğu açıktır.

Bu âyetler, insanların neye ve nasıl davet edilmeleri gerektiği konusunu ve sebîlullahla yapılan bu davet faaliyetlerinin istenen sonucu vermesi için, gösterilen usûlün doğru bir şekilde tatbik edilmesi gerekliliğini gayet açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Çünkü

⁶⁹⁹ Bûtî, Said Ramazan, **Fıkhu’s-siyre -Peygamberimiz (s.a.v.)’in Uygulamasıyla İslâm-**, çev. Ali Nar - Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, 4. baskı, İstanbul 1987, s. 103-105.

kullanılan metot hatalı ve uzaklaştırıcı ise sadece davanın yüceliği başarı için yeterli olmamaktadır. Bu bakımdan davette metot, davetin ayrılmaz bir parçasıdır.⁷⁰⁰

Hz. Peygamber'in risâlet süresi boyunca en yakınında bulunanlardan başlayarak sonunda bütün Arap yarımadasını kapsayan davet faaliyetinde ulaştığı büyük başarı, onun uyguladığı davet metotlarının son derece tutarlı, mâkul, mantıkî, sistemli, gerçekçi, olayların gelişimine uygun ve başarıya götürücü metotlar olduğunu göstermektedir.⁷⁰¹ Yûsuf sûresinin 108. âyetini tefsir eden Hamdi Yazır, Hz. Peygamber'in kendi yoluna çağırırken kullandığı metodu şöyle açıklamaktadır: “Bu âyet gösteriyor ki, dine davet ancak bu şartlarla caiz ve verimli olur. Yani müşrikler gibi körü körüne ve birtakım bâtil ve bozuk maksatlar uğruna veya kendi nefsanî hevesleri uğruna değil; basiret üzere, ne dediğini bilerek, ihlas ve samimiyetle, edep, nezahet ve hikmet çerçevesinde ve ancak Allah rızası gözetilerek Allah'a davet edilmelidir. Yoksa din ve dindarlık sırf bir gururdan, kof bir iddiadan ibaret kalır.”⁷⁰²

Nahl sûresinin yukarıda zikredilen 125. âyetindeki “*Rabbinin yoluna hikmetle ve tatlı dille, güzel öğütlerle davet et, onlarla en güzel şekilde mücadele et...*” ilâhî emri, bu noktayı daha ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bu âyette muhatap belirtilmeyip (mef'ulün hazfedilmesi) ifadenin mutlak bırakılması, sebîlüllaha davetin genelliğine bir delil olup⁷⁰³ Kur'ân'ın tek bir zümreyi değil, bütün insanları hidayete erdirmek için gönderilmiş bir kitap olduğunu ve davetinin tüm insanları kapsadığını ifade etmektedir. Ayrıca âyet, farklı seviyelerdeki insanlara yönelik olarak özelde İslâm davetinin, genelde ilmî ve fikrî tartışmaların, eğitim ve öğretimin başlıca yöntemlerini özetlemektedir.⁷⁰⁴

Taberî, âyette hikmet ile kastedilenin Allah'ın kitabı ve Resûlullah'ın sünneti olduğunu, güzel öğüt ile kastedilenin ise Allah'ın kitabında beyan ettiği deliller ve ibret alınması gereken hadiseler olduğunu söylemiştir. Buna göre âyetin manası: “Ey Muhammed, sen Rabbinin yoluna Allah'ın kitabı, Resûlü'nün sünnetiyle ve Allah'ın beyan ettiği delil ve öğütlerle davet et” şeklinde olmaktadır.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ Ahmed Önkâl, “Davet”, **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990, I, 372.

⁷⁰¹ Çağrıncı, “Da'vet”, **DİA**, IX, İstanbul 1994, s. 17.

⁷⁰² Yazır, **a.g.e.**, V, 104.

⁷⁰³ Âlûsî, **a.g.e.**, XIV, 254.

⁷⁰⁴ Komisyon, **Kur'ân Yolu**, III, 453.

⁷⁰⁵ Taberî, **a.g.e.**, XIV, 400.

Râzî, herhangi bir görüş ve inanca davetin mutlaka sağlam bir delile (hüccete) dayanması gerektiğini belirterek konuyu şöyle izah etmektedir: “Bu deliller üç kısımda incelenir: a. Tartışmasız doğru bilgi ve kesin inanç sağlayan kesin delil. Âyette hikmet ile kastedilen bu delildir ki bütün bilgi derecelerinin en kıymetlisi budur. b) Güzel öğüt ile kesin bilgiye değil, zannî işaretlere ve ikna gücüne dayalı deliller kastedilmiştir. c) Bir gerçeği kanıtlamaktan çok rakibi susturup tartışmadan çekilmesini sağlayan delillerdir ki buna da cedel adı verilmektedir.”⁷⁰⁶

Sebülüllaha çağrı ve irşadla ilgili bu âyette birbiri arkasına zikredilen yönlendirmelerin her üçü de aslında birbirini tamamlayarak anlam birliği içerisinde bir bütünü oluşturmaktadır. Bu birliğin üzerinde odaklaştığı kelime hikmettir. Hikmet kavramı, âyetin baş kısmında zikredilerek önemi vurgulanmış, devam eden kısımdaki yönlendirmeler ona atfedilmiştir. Çünkü hikmete davet, muhatapların farklı inanç kesimlerinden olabileceği düşünülse bile, mev’iza-yı hasene ve en güzel yolla mücadelenin de ruhunu ve özünü oluşturmaktadır. Bütün güzellikler ve hasenatlar hikmet kavramının içinde mündemiç olup, ondan ayrı düşünülebilecek şeyler değildir.⁷⁰⁷

Sebülüllaha davetin başarıya ulaşabilmesi için davetin prensiplerinin yanında davetçilerin şahısları ile ilgili prensipler de çok büyük önem arz etmektedir. İbrahim Cüçük, bu prensipleri âyet ve hadislerle dayandırarak şöyle özetlemektedir:⁷⁰⁸ a) Davetçinin davasına inanması,⁷⁰⁹ b) Davetçinin davet ettiği davayı bütün incelikleriyle bilmesi,⁷¹⁰ c) Davetçinin davet ettiği hususları bizzat kendisinin yaşaması,⁷¹¹ d) Davetçinin davetinde sabır ve sebat göstermesi,⁷¹² e) Davetçinin çevresine karşı merhametli olması,⁷¹³ f) Davetçinin tevazu

⁷⁰⁶ Râzî, **a.g.e.**, XX, 140.

⁷⁰⁷ Talip Özdeş, “İslâm’ın Ferdî ve Sosyal Hayata Taşınmasında Hikmet’in Esas Alınması”, **İslâmî Araştırmalar**, Ankara 2001, c. XIV, sy. 2, s. 310.

⁷⁰⁸ İbrahim Cüçük, **Ayet ve Hadislerle Peygamberimiz; Yaşayışı, Ahlakı, Prensipleri**, 2. baskı, İstanbul 1999, s. 421-424.

⁷⁰⁹ “Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler...” Bakara, 2/285.

⁷¹⁰ “Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.” Bakara, 2/151.

⁷¹¹ “Öyle ise emrolduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür.” Hüd, 11/112; Ayrıca bkz: Bakara, 2/44;

⁷¹² “(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme ...” Ahkâf, 46/35.

⁷¹³ “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile ...” Âl-i İmrân, 3/159.

sahibi olması,⁷¹⁴ g) Davetçinin davetini sırf Allah rızası için yapması.⁷¹⁵

Hz. Peygamber, sebülüllaha davet uğrunda nice sıkıntılara göğüs germiştir.⁷¹⁶ Resûlullah'ın davette bu sıkıntılar ile karşılaşmasının hikmetlerinden biri de, her asırda omuzlarına davetin sorumluluğu yüklenen Müslümanların, davet yolundaki çile ve sıkıntıları gözlerinde büyütmemeleridir. Şayet Hz. Peygamber (sav) davasında gayretsiz veya meşakatsiz olarak başarıya ulaşırdı, elbette ashabi ve onlardan sonra gelen Müslümanlar da davetlerinde rahatlığı ve kolaylığı seçmeyi arzu ederler ve din uğruna bu kadar sıkıntıyı ve musibetleri ağır ve tahammül edilemez kabul ederlerdi. Ama durum böyle olduğu için hiçbir Müslüman, Peygamberinin tattığı acıyı tatma ve yürüdüğü yolda beraberce yürümeyi göze alma konusunda herhangi bir tereddüt yaşamamaktadır.⁷¹⁷

2.2. CİHAD

Sözlükte “güç, kuvvet ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak”⁷¹⁸ manasındaki “cehd” kökünden türeyen cihad, Cürçânî'nin çok özlü bir ifadesi ile “hak dine davettir.”⁷¹⁹ Cihad, İslâmî literatürde “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamının yanında, fıkhıta daha çok Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefis-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.⁷²⁰

Cihad kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde Allah yolunda savaşmak anlamını ifade ettiği gibi dini öğrenmeyi, dinin emir ve yasaklarına uymayı, haram ve günahlara karşı nefis ile mücadele etmeyi, İslâm'ın bilinmesi, tanınması, yaşanması ve yücel-

⁷¹⁴ “Şüphesiz ki, Allah bana sizin tevazu göstermenizi bildirdi. Tâ ki, kimse kimseye karşı böbürlenmesin, kimse kimseye tecavüzde bulunmasın”, Müslim, “Cennet”, 64; İbn Mâce, “Zühd”, 16.

⁷¹⁵ “Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir.” Şuarâ, 26/109; Ayrıca bkz: Şuarâ, 26/127, 145, 164, 180.

⁷¹⁶ “Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme. Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilâh edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler. Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilâh edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler. Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz. O hâlde, Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.” Hicr, 15/94-99.

⁷¹⁷ Bûtî, **a.g.e.**, s. 140-141.

⁷¹⁸ Cevherî, **a.g.e.**, II, 461; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 101; Fîrûzâbâdî, **Kâmus**, s. 275.

⁷¹⁹ Cürçânî, **a.g.e.**, s. 80.

⁷²⁰ Ahmet Özel, “Cihad”, **DİA**, VII, İstanbul 1993, s. 527.

mesi için çalışmayı da ifade etmektedir.⁷²¹ Ayrıca cihad kavramı, Mekke döneminde İslâm'ın tebliğ edilmesi ve dinin emir ve yasaklarının yerine getirilmesi anlamında kullanılmış; Medine döneminde ise fiili savaşların yapılmaya başlanması ile "kıtâl / savaş" anlamını da içermeye başlamıştır.⁷²²

Cihad, Kur'ân-ı Kerîm'de isim olarak dört, bundan türeyen fiil şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir. Bu âyetlerin yarıya yakını olan on beş tanesinde cihad ve sebîlullah kavramları birlikte kullanılmıştır. Ayrıca "Allah yolunda cihad eden" anlamındaki "mücahid" kelimesi ise dört âyette zikredilmiştir.⁷²³

Kur'ân-ı Kerîm'de cihad âyetlerinin birçoğunda "sebîlullah" kaydının olması çok önemlidir. İslâm nazarında, şahsî menfaatler arzulanmaksızın, toplumun fayda ve mutluluğu için yapılan her iş Allah yolundadır. Bu yüzden Allah yolunda terimi, yalnız İslâm'a mahsus, maddî menfaat ve arzulardan uzak, sırf Allah rızası umularak yapılan davranışlar için kullanılmaktadır.⁷²⁴ Cihadı, en ileri noktasındaki savaş manasında ele alırsak, "Allah yolunda cihad" Allah'ın adının en üstün ve yüce olması niyet edilerek yapılan savaştır.⁷²⁵ Çünkü İslâm'da cihad hedefsiz, gayesiz bir savaş değildir. Cihada ruh kazandıran da bu husustur. Yoksa Müslümanlardan başkaları da savaşır, kendi din ve ideolojilerini yaymaya gayret ederler hatta bu uğurda hayatlarını verirler. Fakat onların bu mücadeleleri Allah yolunda olmadığından Allah katında değer ifade eden bir durum değildir.⁷²⁶

Cihadın, tüm ameller gibi fi sebîlillah / Allah rızası için yapılması gerekliliğini⁷²⁷ ifade eden Hamîdullah'a göre, Batılı araştırmacıların "cihad mukaddes savaştır" iddiaları ve cihadın anlam ve mahiyetiyle ilgili olarak gerçeği yansıtmayan görüşleri yanında cihadı

⁷²¹ Mustansır Mîr, cihad ile savaş arasındaki ilişki hakkında şunları kaydetmektedir: "Cihad, ister müspet (hayrı teşvik etmek gibi), ister menfi (şerri defetmek gibi); ister sosyal eylem biçiminde, isterse şahsî gayret biçiminde; ister ekonomik masraf, isterse fizikî mücadele tarzında olsun; ve isterse dışarıdaki düşmana isterse içerideki düşmana (yani nefs-i emmare'ye) karşı yapılsın Allah yolunda yapılan her türlü davranışı içine alır. Dolayısıyla, savaş cihad'ın bir biçimini teşkil etse de ve cihad hakkındaki âyetler esasen savaşa yönelik olsa da (Enfâl, 8/74, 75; Tevbe, 9/44 gibi) cihadı savaşa indirgemek yanlışlık ve haksızlık olur. Cihadın kapsamlı mahiyeti, Ankebût, 29/69 gibi âyetlerde beyan edilmektedir: "Ama Biz de (Bizim yolumuzda) cihad edenleri Biz elbetteki yollarımıza iletiriz." Mîr, **Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, İnkılab Yayınları, İstanbul 1996, s. 43.

⁷²² İsmail Karagöz, "Cihâd", **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 99-100.

⁷²³ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 182-183.

⁷²⁴ Şamil İA, "Cihad", **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, I-VI, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990, I, 311

⁷²⁵ Kurtubî, **a.g.e.**, IV, 219.

⁷²⁶ Şadi Eren, **Allah Yolunda Cihad**, Moralite Yayınları, İstanbul 2007, s. 40.

⁷²⁷ "De ki, şüphesiz benim namazım da ibadetlerim de hayatım da ölümüm de âlemlerin rabbi Allah içindir." En'am, 6/162.

“mukaddes savaş” (holy war, guerre sainte) şeklinde tercüme etmeleri de doğru değildir. Çünkü cihad bir mücadele, maşerî (kollektif) bir gayreti ifade eder ki, bu da dil ile para ile diğer barışçı vasıtalarla olduğu gibi hayatı feda etmekle de olur. Cihad, her zaman savaş anlamını ifade etmediği gibi pratikte savaşın mukaddes sayılması da hayat anlayışından kaynaklanmaktadır. Müslüman, ibadeti bile gösteriş veya maddî menfaat maksadıyla yapar da Allah’ın rızasını gözetmezse dince makbul sayılan bir iş yapmış olmaz, hatta bu durum onu şirke kadar götürebilir. Buna karşılık yeme, içme ve uyuma gibi gündelik işleri Allah’a hizmet maksadıyla kuvvetlenmek için, sağlığının korunması ve dolayısıyla yaratanın rızasına vesile olacak davranışlarda bulunmak amacıyla yaparsa bunlar da bir ibadet olur. Dolayısıyla savaş da böyledir ve yalnız Allah rızası için yapılır.⁷²⁸

İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350), Allah yolunda cihadın şu gruplara⁷²⁹ karşı yapılacağını kaydetmektedir: a) Nefis ile cihad: Dini öğrenme, öğrendikten sonra tatbik etme, bilmeyenlere öğretme ve bu yolda ortaya çıkacak olan sıkıntı ve eziyetlere sabır konusunda nefis ile cihad etmektir. b) Şeytan ile cihad: Şeytanın imanî konuda kulun içine attığı şüpheleri ve günah olan bozuk iradeleri ve arzuları def etme konusunda cihad etmektir. c) İnkârcılar ve münafıklar ile cihad: Bu gruptakiler ile kalp, dil, mal ve canla cihad etmektir.⁷³⁰

Bu tanımlama Kur’ân-ı Kerîm’in ve hadislerin ruhuna uygun gözükmektedir. Çünkü mücadele, Allah yolunda kalmak isteyenlerle Allah yolundan döndürmek isteyenler arasında geçmektedir. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde özellikle Allah yolunda çaba sarf etmek anlamındaki “el-cihad fi sebîlillah” ile Allah yolundan vazgeçirmek anlamındaki “es-sadd ‘an sebîlillah” ifadelerinin kullanılmış olması bu açıdan anlamlı ve oldukça açıklayıcıdır. Nitekim Kur’ân, müşriklerin Allah yolundan vazgeçirme çabalarına işaret ettikten sonra güçleri yetmiş olsa Müslümanları dinlerinden döndürünceye kadar savaşmaya devam edeceklerini⁷³¹ haber vermektedir.⁷³²

⁷²⁸ Muhammed Hamîdullah, **İslam’ın Hukuk İlmine Katkıları: Makaleler Külliyyatı**; çev. Salih Tuğ, Milliyetçiler Derneği Yayınları, İstanbul 1962, s. 93-94.

⁷²⁹ Ayrıca bkz: İsfahânî, **a.g.e.**, s. 101.

⁷³⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zâdü’l-me‘âd**, I-VI, çev. Heyet, İklim Yayınları, İstanbul 1989, III, 24-25.

⁷³¹ “... Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de inkârcı olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, âhirette de boşa gitmiştir ...” Bakara, 2/217.

⁷³² Saffet Köse, “Cihâd Şiddete Referans Olabilir mi?”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Konya 2007, sy. 9, s. 47.

Sebülüllah kavramı ile birlikte kullanılan cihad âyetleri incelendiğinde, cihada teşvik, bu amelin bir ölçü olarak kabul edilmesi ve Müslümanları tanımlarken ön plana çıkması gibi hususlar göze çarpmaktadır.

Cihad etmek bir Müslümanın en önde gelen vazifelerinden biridir. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “*Cihada iştirak etmeden ve cihad niyeti taşımadan ölen (Müslüman) bir çeşit nifak üzere ölmüştür.*”⁷³³ Diğer bir hadis-i şerife göre ise cihad, teslimiyet temelleri üzerinde yükselen ve ana direğini namazın oluşturduğu din binasının doruk noktasıdır.⁷³⁴ İşte dinin doruk noktasını oluşturan ve bırakın iştirak etmemeyi, niyet etmeyen Müslümanın bile kınandığı bir amel olan cihad etmek, birçok âyet ile teşvik edilmiştir.

Örneğin;

﴿ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾

“Şüphesiz iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler; işte onlar, Allah’ın rahmetini umabilirler. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”⁷³⁵

﴿ انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾

“Hafif ve ağır savaşa kuşanıp çıkın ve Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”⁷³⁶

﴿ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمَ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴾

“İman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin Allah Katında büyük dereceleri vardır. İşte kurtuluşa ve mutluluğa erenler bunlardır.”⁷³⁷

Bu âyetlerde cihad edenlerin âhîret günü elde edeceği mükâfatları hatırlatmak suretiyle cihada teşvik vardır. Teşvik aynı zamanda korkutma ile de yapılabilir. Örneğin Tevbe sûresinin 24. âyetinde cihad ile insanın sahip olmaktan dolayı çok sevindiği ve

⁷³³ Müslim, “İmâre”, 158; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 17; Nesâî, “Cihâd”, 2; Dârimî, “Cihâd”, 25.

⁷³⁴ Tirmizî, “İmân”, 3; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 10.

⁷³⁵ Bakara, 2/218.

⁷³⁶ Tevbe, 9/41.

⁷³⁷ Tevbe, 9/20; Ayrıca bkz: Mâide, 5/35; Tevbe, 9/81.

ayrılmaktan aşırı derecede korktuğu her şey karşılaştırılmış ve dehşet verici bir tehdit ile âyet sonlandırılmıştır:

﴿ قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴾

“De ki: ‘Eğer babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, az kar getireceğinden korktuğunuz ticaret ve hoşunuza giden evler, sizlere Allah’tan, O’nun Resûlü’nden ve O’nun yolunda cihad etmekten daha sevimli ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyedurun.’ Allah, fâsıklar topluluğuna hidayet vermez.”

Esed, bu âyet ile İslâm’ın, soy ve kan bağına, ırk asabiyetine, ırk düşkünlüğüne toplumsal davranışları belirleyen temel öge olarak bakan görüş ve eğilimleri reddettiğini ve bir müminin -bireysel ve toplumsal- hayatını üzerinde yükselteceği tek sağlam ve meşru dünya görüşünün Allah ve Rasûlü’ne bağlılık ve Allah yolunda cihad / üstün çaba göstermek olarak öne çıkarıldığını vurgulamaktadır.⁷³⁸ Aynı zamanda bu âyet, Allah katında cihadın ne kadar büyük bir amel olduğunu ifade etmesi bakımından da çok önemlidir.

Allah Teâlâ, kulları için her zaman hayrı murad etmektedir. Bunun içindir ki hak ile bâtılı apaçık ortaya koymuş ve hakkı tebliğ etmeleri için peygamberlerini göndermiştir. Bu hakikate kulaklarını kapatan bedbahtların sonunun ise elem verici bir azap olacağı bildirilmiştir. Saf sûresinde insanı bu elem verici azaptan kurtaracak bir alışverişin olduğu şöyle haber verilmiştir:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَأُخْرَىٰ تُجِيبُونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ ﴾

“Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size? Allah’a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad

⁷³⁸ Esed, a.g.e., s. 353.

edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. (Bunu yapınız ki) Allah, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koysun. İşte bu büyük başarıdır. Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi). Müminleri müjdele!”⁷³⁹

Allah Teâlâ, kendi rızasına ulaşmaya çabalayanlara ve yolunda cihad edenlere yardım edeceğini, kurtuluşa giden yollarını göstereceğini ve bu yolların o müminleri karanlıklardan aydınlıklara çıkaracağını şöyle müjdelemektedir:

“Allah, onunla (Kur'ân) rızası peşinde olanları selâmet yollarına iletir ve onları izniyle, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini dosdoğru bir yola iletir.”⁷⁴⁰

“Bizim uğrumuzda cihad edenlere, şüphesiz yollarımızı gösteririz. Gerçekten Allah, ihsan edenlerle beraberdir.”⁷⁴¹

Bu âyetlerin gündelik hayata yansımaları şu söz ile çok güzel bir şekilde ifade edilmektedir: “Gayret bizden, tevfiğ Allah'tandır.”

Cihad ameli, müminlerin Allah katındaki değerlerini belirleyen bir ölçüdür. Allah Teâlâ cihad edenler ile etmeyenlerin mutlaka birbirlerinden ayrılacaklarını haber vermektedir.⁷⁴² Cihad edenler ile etmeyenlerin Allah katında asla bir tutulmayacağını haber veren Nisâ sûresinin 95. âyeti şöyledir:

﴿ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾

“Müminlerden, özür olmaksızın oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler eşit değildir. Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlara göre derece olarak üstün kılmıştır. Tümüne güzelliği (cenneti) vâdetmiştir; ancak Allah, cihad edenleri oturanlara göre büyük bir ecirle üstün kılmıştır.”

Cennet nimetlerinin tüm Müslümanlara vâdedilmesine karşın cihad edenler diğerlerinden üstün tutulmuş ve onlara daha büyük mükâfatlar verileceği müjdelenmiştir.

⁷³⁹ Saf, 61/10-13.

⁷⁴⁰ Mâide, 5/16.

⁷⁴¹ Ankebût, 29/69.

⁷⁴² “Allah, sizin içinizden cihad edenlerle sabır gösterenleri ortaya çıkarmadan, kolayca cennete gireceğinizi mi zannettiniz?” Âl-i İmrân, 3/142.

Allah Teâlâ, bazı âyetlerde cihad edenlerin gerçekten iman etmiş kişiler olduklarını ifade etmiştir. Müslümanlar da kendilerini tanımlarken ve Allah katındaki değerlerini anlamak için bu gibi âyetleri göz önünde bulundurmalıdır. Örneğin,

﴿ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴾

“İman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler ile (hicret edenleri) barındıranlar ve yardım edenler, işte gerçek mümin olanlar bunlardır. Onlar için bir bağışlanma ve üstün bir rızık vardır.”⁷⁴³ âyeti ile gerçek müminlerin vasıfları ortaya konulmaktadır.

Allah Teâlâ, bedevilerin sadece dilleri ile iman ettiklerini beyan edip bunu amellerine yansıtmadıkları için onları kınamış ve haklarında şöyle buyurmuştur: “Bedeviler ‘iman ettik’ dediler. De ki: ‘İman etmediniz. (Öyle ise, ‘iman ettik’ demeyin) ‘Fakat boyun eğdik’ deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi. Eğer Allah’a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁷⁴⁴ Hemen arkasından gelen âyette ise gerçek müminlerin vasıfları zikredilerek bir kişinin sadık mümin olabilmesinin yolları gösterilmektedir:

﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴾

“Mümin olanlar, ancak o kimselerdir ki, onlar, Allah’a ve Resûlü’ne iman ettiler, sonra hiçbir kuşkuya kapılmadan Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla mücadele ettiler. İşte onlar, sadık (doğru) olanların ta kendileridir.”⁷⁴⁵

Ayrıca Allah Teâlâ, has kullarının özelliklerini sayarken fi sebîlillah uğrunda cihad edenleri de zikretmektedir. “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”⁷⁴⁶

⁷⁴³ Enfâl, 8/74.

⁷⁴⁴ Hucurât, 49/14.

⁷⁴⁵ Hucurât, 49/15.

⁷⁴⁶ Mâide, 5/54.

2.3. KİTÂL

Kıtâl, “öldürmek” anlamındaki “katele / قَتَلَ” fiilinin mastarı olup iki kişi veya grubun, birbirini öldürme maksadıyla yaptıkları amansız mücadeleyi ifade eder ve tarafların statüsüne göre Türkçe’de bu manada vuruşma, çatışma, çarpışma veya savaş kelimeleri kullanılır. Allah’ın birileri ile “kıtâl”inden söz edilirse o zaman da kıtâl, lanetlemek⁷⁴⁷ manasında anlaşılır.⁷⁴⁸ Din ıstılahında ise, kıtâl denince iki grup arasında meydana gelen silahlı çatışma, daha çok Müslüman olmayanlarla yapılan savaş akla gelmektedir.⁷⁴⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de cihad kavramının savaşı da kapsadığı kesin olmakla birlikte “iki grup arasındaki silahlı çatışma” manasındaki harb⁷⁵⁰ ve kıtâl⁷⁵¹ kelimeleri ve türevleri de kullanılmıştır. Kıtâl, harp ve cihad sözcükleri arasındaki anlam farklılıklarını ele alan Muhammed Ammara, kıtâl sözcüğünün daha çok sıcak çatışmayı, harb sözcüğünün ise sıradan bir çatışma durumunu ifade ettiğini, buna mukabil cihad sözcüğünün ise, ister savaş halinde isterse sulh durumunda yapılması gerekli olan tüm çaba ve gayretler anlamında, çok daha genel bir anlam ifade ettiğini söylemektedir. Bu genel anlamı nedeniyle de çoğu zaman, hususi kıtâl durumu da cihad olarak ifade edilmiştir.⁷⁵²

İslâm’da i’lâ-yi kelimetullah uğrunda savaşan herkes fi sebîlillah sayılmaktadır. Kelimetullah, Allah’ın emirleri, yasakları yani Müslümanların uymak zorunda oldukları şeriat ve Allah’ın indirdiği dinidir. Kelimetullahı yüceltmek ona inanmakla, tatbik ve de müdafaa etmekle olur. Yoksa çocuk bile olsa bir Müslüman müdafaa edilmezse orada i’lâ-yi kelimetullah zarar görmüş demektir. İşte bu bakış açısı, Müslümanların ufkunu genişletmekte ve onlara geniş düşünme yetisi ve olgunluğu sağlamaktadır.⁷⁵³

İslâm âlimleri savaşı, İslâm ülkesinin ve Müslümanların güvenliğini tehdit eden ve Cenâb-ı Hakk’ın bütün insanlığın mutlak yararını gerçekleştirmek üzere gönderdiği son dinin insanlara ulaşmasını engelleyen güçlerle mücadele etmenin ve bu uğurda bütün ça-

⁷⁴⁷ Bkz: Tevbe, 9/30; Münâfikûn, 63/4.

⁷⁴⁸ Rahmi Yaran, “İslam, Cihad ve Savaş”, **Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası**, Bakü 2004, c. I, sy. 2, s. 169-170.

⁷⁴⁹ Özel, “Cihad”, **DİA**, VII, 528

⁷⁵⁰ Bkz: Mâide, 5/64; Enfâl, 8/57; Muhammed, 47/4.

⁷⁵¹ Bkz: Bakara, 2/190-191; Nisâ, 4/74-76; Tevbe, 9/12-13.

⁷⁵² Ahmet Keleş, “Cihad-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm’ın Yayılışı”, **Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed** (Sempozyum tebliğ ve müzakereleri), Konya 2007, s. 251.

⁷⁵³ Hasan Eyyûb, **a.g.e.**, s. 70-71.

bayı göstermenin nihaî çaresi olarak algılamışlardır. Hedef ve mahiyet bakımından diğer savaş tanımlamalarından çok farklı olması sebebiyle İslâm hukukçuları, Arap dilinde silahlı çatışmayı ifade eden diğer kelimeler yerine daha çok cihad terimini kullanmışlar ve bunu öbür savaşların istilâ, sömürü, baskı ve zulüm gibi olumsuz amaçlarından ayırmak için “Allah yolunda ve uğrunda” nitelemesiyle birlikte ifade etmişlerdir.⁷⁵⁴

Bir ülkede kıtâle fertler tek başlarına veya gruplar halinde karar veremezler. Savaş kararı alma yetkisi devlete aittir. Yani kamu otoritesi savaş kararını Allah adına alır. Aksi halde bunun adına fî sebîlillah savaş veya kıtâl denilemez. Dolayısıyla belirli kişi ve grupların kendi inanış ve davranışlarına uymayan kişilere hayat hakkı tanımamaları, onları sindirmek için bir takım gayri insani davranışlara başvurmaları zulümdür, terördür. Bilindiği üzere Mekke döneminde, Müslümanlar devlet düzeyinde organize olmadan müminlere savaş izni verilmemiş ve savaşla da yükümlü tutulmamışlardır.

Kıtâl kelimesi Kur’ân’da on üç yerde, bu kökten türeyen isim ve fiil olarak yüz altmışaltı yerde geçmektedir. Bunlardan yirmi beşinde “fî sebîlillah / Allah yolunda” kavramı ile birlikte kullanılmıştır. Diğerleri ise insanların birbirleri ile ilgili muameleleri hakkındadır.⁷⁵⁵

Allah yolunda yapılması istenen savaş, hiçbir Müslümanın inancı konusunda baskı altında kalmaması, insanların her türlü beşerî ihtirastan uzak olarak Allah’a inanmaları ve inançlarının gereğini yerine getirme imkânına kavuşmalarıyla hedefine ulaşmış olur.⁷⁵⁶

Enfâl sûresinin 39. âyetinde Allah yolundaki savaşın/kıtâlin hedef ve gayesi şu şekilde belirlenmiştir:

﴿ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾

“Baskı ve şiddet (fitne) kalmayınca ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görür”⁷⁵⁷

Sebîlüllah kaydı ile gelen kıtâl âyetleri toplu olarak incelendiğinde çoğunluğunun bu amele verilecek olan mükâfatları içerdiği görülmektedir. Mal ve can feda edilerek yapılan Al-

⁷⁵⁴ Ahmet Yaman, “Savaş”, **DİA**, XXXVI, İstanbul 2009, s. 190.

⁷⁵⁵ Abdulbâkî, **a.g.e.**, s.533-536

⁷⁵⁶ Yurdagür, “**a.g.md.**”, **DİA**, XXII, 62.

⁷⁵⁷ Enfâl, 8/39.

lah yolundaki savaşın mükâfatı, elbette çok büyük olacaktır. En büyük mükâfat ise Allah'ın kulundan razı olması ve onu sevmesidir. Saf sûresinin 4. âyeti bu hususu bildirmektedir:

﴿ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَتْهُمْ بُنْيَانٌ مَرْضُوصًا ﴾

“Şüphesiz ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak savaşanları sever.”

Allah yolunda savaş, nefsi, dini, malı, aileyi, zayıf ve mazlum kişileri korumak için Allah'ın koyduğu kurallara uygun olarak, izin verdiği ve emrettiği şekilde yani şeriat sınırları içinde yapılan savaştır. Bu şartlara uygun bir şekilde bunlardan birini müdafaa ederken öldürülen Müslüman şehid sayılmaktadır. Hz. Peygamber, şu hadisinde uğruna ölünecek değerleri şöyle sıralamaktadır:

" من قتل دون ماله فهو شهيد، ومن قتل دون دينه فهو شهيد، ومن قتل دون دمه فهو شهيد، ومن قتل دون أهله فهو شهيد "

“Kim malını müdafaa sırasında öldürülürse şehiddir. Kim kanını müdafaa sırasında öldürülürse şehiddir. Kim dinini müdafaa sırasında öldürülürse şehiddir. Kim ailesini müdafaa sırasında öldürülürse o da şehiddir.”⁷⁵⁸ Nisâ sûresinin 75. âyetinde bunlara ilave-ten mazlum ve mustaz‘af kişiler için de savaşılması emredilmektedir:

﴿ وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴾

“Size ne oluyor da, Allah yolunda ve “Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver” diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğruna savaşa çıkmıyorsunuz?”

Allah Teâlâ, kendi yolunda savaşıp bu uğurda ölen ve öldürelere Tevrat, İncil ve Kur’ân’da ebedî cennet hayatını vâdetmiştir:

﴿ إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴾

⁷⁵⁸ Tirmizî, “Diyât, 22; Ebu Dâvud, “Sünnet”, 32; Nesâî, “Tahrim”, 22; İbn Mâce, “Hudud”, 21.

“Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. Allah, bunu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da kesin olarak vâdetmiştir. Kimdir sözünü Allah’tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.”⁷⁵⁹

Allah yolunda can verenler peygamberlerden hemen sonra gelen şehîdlik makamına erişmektedirler. O makama erişen şerefli kullar, bambaşka bir âlemde yaşamakta ve Rableri tarafından rızıklandırılmaktadırlar.⁷⁶⁰ Allah Teâlâ, kendi yolunda savaşan kullarına bağışlanma ve rahmet,⁷⁶¹ günahlarının örtülmesi,⁷⁶² büyük bir ecir,⁷⁶³ güzel bir rızık⁷⁶⁴ ve amellerinin asla zayi edilmemesi⁷⁶⁵ gibi mükâfatlar da vâdetmiştir.

İslâm’da barış esas olmasına rağmen tarihî tecrübeler göz önüne alındığında Müslüman toplumların huzur içinde yaşamaları ve dinî hayatlarını idâme ettirebilmeleri için her an savaşa hazır olmaları gerekmektedir. Savaş ölüm, yıkım ve acı getiren sonuçları itibariyle hiçbir zaman arzu edilmese de dünya hayatının kaçınılmaz gerçeklerindedir. Bu açıdan gerek Kur’ân-ı Kerîm’de gerekse hadislerde, Müslümanlar zorunlu oldukları zamanlarda savaşa katılmaları konusunda teşvik edilmişlerdir.⁷⁶⁶

İslâm hukukunda barışın her zaman önceliği olduğu için anlaşma teklif eden düşman ile savaşılmaz.⁷⁶⁷ Eğer savaşmaktan başka çıkar yol kalmamışsa, o zaman da Allah yolunda yapılacak olan savaşında belli kuralları vardır. Savaşta insanın haysiyeti ve şerefini ayaklar altına almak, savaşı kazanmak uğruna her türlü zulmü ve kuralsızlığı meşru

⁷⁵⁹ Tevbe, 9/111.

⁷⁶⁰ “Sakin Allah yolunda öldürülenleri ölmüşler sanmayın! Aksine onlar hep hayattadırlar, Rablerinin katında rızıklandırılırlar.” Âl-i İmrân, 3/169; Ayrıca bkz: Bakara, 2/154.

⁷⁶¹ “Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah’ın bağışlaması ve rahmeti onların topladıkları (dünyalıkları)ndan daha hayırlıdır.” Âl-i İmrân, 3/157.

⁷⁶² “... Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim ...” Âl-i İmrân, 3/195.

⁷⁶³ “... Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.” Nisâ, 4/74.

⁷⁶⁴ “Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanlara gelince, Allah onlara muhakkak güzel bir rızık verecektir. Şüphe yok ki Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.” Hac, 22/58.

⁷⁶⁵ “... Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.” Muhammed, 47/4.

⁷⁶⁶ “(Ey Muhammed!) Artık Allah yolunda savaş! Sen ancak kendinden sorumlusun! Müminleri de savaşa teşvik et. Umulur ki Allah inkâr edenlerin gücünü kırar. Allah’ın gücü daha üstündür, cezası daha şiddetlidir.” Nisâ, 4/84; Ayrıca bkz: Bakara, 2/193, 244; Enfâl, 8/39, 65.

⁷⁶⁷ Örn. bkz: Enfâl, 8/61; Tevbe, 9/7.

görmek kesinlikle yasaklanmıştır. Allah Teâlâ, koyduğu kurallara göre savaşmaları konusunda Müslümanları uyararak şöyle emretmiştir:

﴿ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُفَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴾

“Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”⁷⁶⁸

Hamdi Yazır, bu âyetin tefsir ederken, gerek savaşta ve gerekse diğer zamanlarda Allah’ın emirlerinin ve tayin ettiği sınırların aşılmasının, harbe karışmayan kişilerin, kadınların, çocukların, yaşlıların ve din adamlarının öldürülmelerinin, ayrıca ölülerin burnunu, kulağını ve diğer organlarını kesmenin dinen kesinlikle yasaklanmış olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁹

2.4. İNFÂK

Sözlükte “bir şeyin bitip tükenmesi, son bulması, geçip gitmesi, yok olması, gizlenmesi”⁷⁷⁰ manalarına gelen “nefk” kökünden türetilmiş bir isim olan infâk “bitirmek, yok etmek, yoksul düşmek” gibi anlamlara gelse de daha çok “para veya malı elden çıkarmak” manasında kullanılmaktadır.⁷⁷¹ Bir malın hayır işlemek suretiyle, bir başkasına verilmesi veya sahibinin elinden çıkması, söz konusu malda bir azalmaya ve tükenmeye sebep olduğundan dolayı malî ibadetler infâk kelimesiyle ifade edilmiştir.

Kelimenin sözlük anlamı çift yönlü olup, hem iyi, hem de kötü işler ve amaçlar için harcama yapmayı ifade etmektedir. Yani bu kelimenin kullanımında, harcamaya konusu ve amaçları açısından herhangi bir sınırlandırma getirilmesi söz konusu değildir. İslâm âlimleri bir kavram olarak infâkı tanımlarken bu çift yönlü anlamını muhafaza etmişlerdir.⁷⁷² Bu açıdan infâk kavramını Râzî “malı elden çıkarmak”,⁷⁷³ Cürcânî ise “malı ihtiyaç için harcamaktır”⁷⁷⁴ diye tarif etmişlerdir. Bu tariflere göre, infâk bütün hayır konularını⁷⁷⁵ kapsadığı

⁷⁶⁸ Bakara, 2/190.

⁷⁶⁹ Yazır, **a.g.e.**, II, 34.

⁷⁷⁰ İbn Fâris, **a.g.e.**, V, 454.

⁷⁷¹ Mustafa Çağrıncı, “İnfak”, **DiA**, XXII, İstanbul 2000, s. 290.

⁷⁷² Ali Rıza Gül, “Kur’ân’daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi”, **Dinî Araştırmalar**, Ankara 2005, c. VIII, sy. 22, s. 241.

⁷⁷³ Râzî, **a.g.e.**, II, 24.

⁷⁷⁴ Cürcânî, **a.g.e.**, s. 39.

⁷⁷⁵ Örn. ﴿ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴾ “(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.” Bakara, 2/195.

gibi, Allah'a isyan mahiyetindeki işlere yapılan harcamaları⁷⁷⁶ da kapsamaktadır. O halde infâk kavramını övülen ve yerilen olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Övülen infâk malını, Allah'a itaat mahiyetindeki işler, bakmakla yükümlü olduğu kişiler, misafirler, vacip veya mendup fiiller, iyi işler için sarf etmektir. Yerilen infâk ise, malı Allah'a isyan mahiyetindeki işlere sarf etmektir.⁷⁷⁷

İnfâk, genel olarak insanın dünyada kazandığı, kendisine rızık olarak verilen şeyleri, mal ve mülkünü Allah rızası için başkalarına vermek suretiyle elden çıkarmasıdır.⁷⁷⁸ İnfâk kelimesi, özellikle fi sebîlillah tamlamasıyla birlikte kullanıldığında, diğer anlamlarından daha öncelikli olarak "Müslümanların Allah'ın yolu / dini uğruna yaptıkları cihada maddî katkı sağlama, bilhassa para yardımı yapma" anlamı kazanmaktadır.⁷⁷⁹

Sebîlullah kavramı ile kayıtlanan infâk âyetlerine⁷⁸⁰ bakıldığında infâkın teşvik edilmesi ve âhiretteki mükâfatları noktasında yoğunlaştıkları görülmektedir. İnfâk, Müslümanı hem dünyada hem de âhirette tehlikelerden koruyan bir kalkan gibidir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır:

﴿ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴾

*"(Mallarınızı) Allah yolunda harcadayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever."*⁷⁸¹

Müminin, özellikle savaş hali gibi durumlarda sahip olduğu malın hiç değilse bir kısmını Allah yolunda infâk etmemesi, kendisini tehlikeye yani düşmanın kucağına atması demektir. Çünkü malın bir kısmının elden çıkmasından korkup da cihada yardım edilmezse düşmanın galip gelmesi sonucu elde ne mal, ne can, ne de namus kalır. Bu âyet gayet veciz bir şekilde Müslümanlara "ortak çabaya şahsî ve maddî katkınızı esirgemek suretiyle kendi yıkımınızı hazırlayabilirsiniz" demektedir.⁷⁸²

⁷⁷⁶ Örn: ﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ... ﴾ "Şüphe yok ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır ..." Enfâl, 8/36.

⁷⁷⁷ Gül, "a.g.m.", s. 242.

⁷⁷⁸ Yunus Ekin, "Dünyevileşmeye Bir Çözüm Olarak İnfâk Anlayışı", **SÜİF Dergisi**, Sakarya 2002, sy. 6, s. 82.

⁷⁷⁹ Gül, "a.g.m.", s. 259.

⁷⁸⁰ Bkz: Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 715.

⁷⁸¹ Bakara, 2/195.

⁷⁸² Esed, **a.g.e.**, s. 56.

Taberî, söz konusu “tehlike” kelimesinin anlamıyla ilgili şu yorumları nakletmektedir: Tehlike, a) Allah yolunda ister nafîle ister farz olan harcamanın, maddî, manevî fedakârlığın ve vazifelerin, yani infâkın terk edilmesidir. b) Vermekten ve harcamaktan dolayı maddî kayba uğrama endişesidir. c) Günahlara dalmanın neticesinde tevbe etmek yerine kişinin rahmet-i ilâhiden ümit kesmek suretiyle eski haline devam etmesidir. Yine tebeu't-tâbiînin ileri gelenlerinden Süfyan es-Sevri'den nakledilen “Bu âyet savaş hakkında değil, Allah yolunda sarf hakkındadır”⁷⁸³ haberi de aynı hususu desteklemektedir. Bu takdirde Müslümanlar Allah yolunda infâk etmemek suretiyle kendi sonlarını hazırlamakta, toplumsal çöküş ve gerilemelerine yine kendileri sebebiyet vermiş olmaktadırlar. Infâkın terk edilip sadece para kazanma ve istirahat etme sevdasına düşülmesi, toplumları ve medeniyetleri ayrıca esarete ve mahkûmiyete götürür. Böylece inançlarını ve ibadetlerini özgürce eda edemez, ekseriyetle tepkici ve savunmacı çözümler üretmekten kurtulamaz ve kendi düşünce dünyalarını yeniden inşa edemezler.⁷⁸⁴

Bakara sûresinin 195. âyetinde geçen “Allah yolunda infâk” tabirinin, âyetin bağlamı dikkate alındığında öncelikle ülkenin savunması için gerekli maddî yardımda bulunmayı ifade ettiği görülmektedir. Ancak bu tabirin geçtiği birçok âyet ve hadisin birlikte değerlendirilmesinden çıkan sonuca göre Allah'a itaat ve ibadet niyeti taşıyan, İslâm'a ve Müslümanlara yardım ve fayda sağlayan her harcama Allah yolunda infâk sayılmaktadır. İslâm medeniyet tarihinde de böyle bir niyet taşınması şartıyla ülkenin savunması, hac hizmetleri, yoksulların desteklenmesi, okul, kütüphane, cami, yol, köprü, çeşme, bakımevleri gibi hayır kurumlarının tesisi, hatta tabiatın korunup geliştirilmesine kadar çok çeşitli hizmetler için yapılan her türlü harcama Allah yolunda infâk kapsamında değerlendirilmiştir. Âyetin devamında, “*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın*” cümlesiyle bir anlamda, cimrilik edip bu tür harcamalardan kaçınmanın Müslüman toplum ve fertler için tehlike oluşturduğu bildirilmiştir.⁷⁸⁵

Allah Teâlâ, Müslümanlara savaş ortamında infâkı emrettiği gibi savaşı önleyici bir tedbir olarak da infâkı göstermektedir. Çünkü savaşa hazırlıklı olmak, düşmanın kötü emellerini engelleyecektir. Bu açıdan Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

⁷⁸³ Süleyman Ateş, **İşârî Tefsîr Okulu**, AÜİF Yayınları, Ankara 1974, s. 59.

⁷⁸⁴ Ekin, “**a.g.m.**”, s. 93.

⁷⁸⁵ Çağrı, “**İnfak**”, **DİA**, XXII, 289.

﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ وَعَدُّوا لِلَّهِ وَعَدْوَكُمْ وَأَخْرَيْنَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ﴾

“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez”⁷⁸⁶

Mevdûdî’ye göre düşmanın aniden saldırması durumunda hiçbir gerileme olmaksızın hemen askerî harekâta girişilebilmesi için her an düzenli bir ordu ve gerekli bir teçhizatı hazır bulundurulması gerekmektedir. Yukarıdaki âyetin emrettiği hususlara dikkat edilmezse düşmanın Müslümanları hazırlıksız yakalayıp büyük kayıplar verdirmesi mümkündür.⁷⁸⁷

Celal Yıldırım, bu âyetin muhatabının devlet, ordu ve halk olduğuna dikkati çekererek bunların görevlerini şöyle açıklamıştır: “Âyetin devlete olan hitap yönü, idare eden kadronun bu konuda düzenli ve disiplinli bir ordu vücuda getirmesi ve bu orduyu çağın gelişen her türlü silahlarıyla donatıp en azından kuvvetler arasında dengeyi sağlar düzeye getirmesidir. Orduya olan hitap yönü, iç ve dış düşmanlara karşı hem yeterince hazırlıklı olması, hem de çok uyanık bulunmasıdır... Halka olan hitap yönü, çalışıp ekonomik gücünü artırmak, devletine yeterince vergi vermesini bilmek ve kazancının bir bölümüyle hem kendi bünyesinde sosyal adaleti kurmak, hem de orduya yardım ederek onun gücüne güç katmaktır.”⁷⁸⁸

Müslümanlar tüm bu hazırlıklar için mallarından infâk etmeleri konusunda teşvik edilmişlerdir. Bu bakımdan az veya çok olmasına bakılmaksızın infâk edilen her şeyin karşılığının verileceğini müjdelenmiştir.

Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

﴿وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

⁷⁸⁶ Enfâl, 8/60.

⁷⁸⁷ Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, II, 181.

⁷⁸⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, V, 2398.

“Ve yine onlar, az ya da çok, (Allah için) ne zaman bir harcamada bulunsalar, yeryüzünde (Allah için) ne zaman bir yol kat etseler, bu onların lehine kaydedilmektedir; Allah yaptıkları her şey için onları en güzel bir biçimde ödüllendirecektir.”⁷⁸⁹

İnfâk, medeniyet ve toplumların varlık şartlarından, sosyal değişimi belirleyen unsurlardan (sünnetullah) biridir. Muhammed sûresinin 38. âyetinde bu durum şöyle ifade edilmektedir:

﴿ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَنِ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ﴾

“İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O’ndan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar.”

Kur’ân-ı Kerîm, inkârcıların ve gayri müslimlerin de kendi inançları ve hedefleri uğrunda, insanları Allah’ın yolundan engellemek için harcama yaptıklarını da haber vermektedir. Hatta bu hedeflerinden ve harcamalarından asla vazgeçmeyeceklerini de hatırlatmaktadır:

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴾

“Şüphe yok ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.”⁷⁹⁰

Ehl-i kitâbın maddî konulardaki hatalarını hatırlatan Allah Teâlâ, onlar gibi olunmaması için kendi yolunda infâk etmenin gerektiğini bildirmektedir:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾

⁷⁸⁹ Tevbe, 9/121.

⁷⁹⁰ Enfâl, 8/36.

“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoymuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.”⁷⁹¹

Kur’ân’a göre, yapılan harcamaların ahlakîliği hususunda genel değer ölçülerinden biri de insanların inanç ve ibadet hürriyetlerini kısıtlama ve ortadan kaldırma amacını gütmemektir. İnsanlığın aleyhine yapılan harcamalar ahlakî açıdan değersiz ve infâkın dışındadır. İnsanlığın Yüce Allah’tan uzaklaştırılması ve maddî-manevî sömürülmesi adına yapılan ve uzun vadede toplumları köleleştiren harcamalar, Kur’ân’da yasaklanmakta ve ahlakî değeri olmadığı vurgulanmaktadır.⁷⁹²

Allah Teâlâ, kendi yolunda infâk edenlere müjdeler verdiği Bakara sûresinin 261. âyetinde şöyle buyurmaktadır:

﴿ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴾

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfü geniştir, hakkıyla bilendir.”

Allah’a itaat ve ibadet mahiyetinde olan, İslâm’a ve Müslümanlara yardım ve fayda getiren her harcama Kur’ân’ın deyişiyle fisebîlillâhtır. Bunların en faziletlisi de İslâm’a güç kazandırmaya, onu koruyup geliştirmeye, ülkeyi düşmana karşı savunmaya yönelik yapılan cihad harcamalarıdır. Bu manada harcama (infâk) yapanların alacağı karşılık, top-rağa ekilen ve bire yedi yüz veren buğday tanesi örneği ile açıklanmıştır. Genellikle iyiliklerin sevabı bire on olduğu halde⁷⁹³ Allah yolunda harcama yapmanın sevabının bire yedi yüz oluşu hem çok önemli bir teşvik unsurudur hem de “nefisler cimriliğe meyilli”⁷⁹⁴ olduğu için bu ibadetin diğerlerinden daha zor olduğunu göstermektedir.⁷⁹⁵

⁷⁹¹ Tevbe, 9/34.

⁷⁹² Ekin, “a.g.m.”, s. 95.

⁷⁹³ “Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.” En’âm, 6/160.

⁷⁹⁴ Nisâ, 4/128.

⁷⁹⁵ Komisyon, Kur’ân Yolu, III, 26.

Bu âyetin devamında infâkın Allah katında kabul edilmesinin şartları sıralanmaktadır:

﴿ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذَى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾

“Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kalmayan ve gönül incitmeyenlerin, Rableri katında mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.”⁷⁹⁶

İslâm’a göre infâk sonrası veren kişinin karşısındakine başa kalma ve gönül incitme gibi davranışlarda bulunmaması çok önemlidir. Çünkü infâk ve sadakanın Allah rızası için yapılmış olmasının şartı, yardım yapılan kimseden hiçbir menfaat veya teşekkür beklememek, yapılan yardım sebebiyle onu minnet altında bırakmamak, incitmemek, sanki hiçbir şey vermemiş gibi davranmaktır. İşte infâkı bu şekilde yapanlar büyük bir ecir alacaklar ve üzüntüden kurtulma saadeti de onların olacaktır.

İnfâkın kimin adına ve nasıl verileceği önemli olduğu gibi ne zaman verileceği de çok önemlidir. Müslümanların darda ve zorda kaldıkları durumlarda onlara yardım edenlerle, bolluk günlerinde yardım edenler asla bir değildir. Her şey zamanında güzel ve değerli olduğu gibi infâk da en çok ihtiyaç duyulduğu anda en değerlidir. Allah Teâlâ, zaman açısından değerli amelleri şöyle açıklamaktadır:

﴿ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾

“Ne oluyor size ki, Allah yolunda harcamıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcıyı savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infâk eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı vâdetmiştir. Allah’ın yaptıklarınızdan haberi vardır.”⁷⁹⁷

⁷⁹⁶ Bakara, 2/262.

⁷⁹⁷ Hadîd, 57/10.

2.5. HİCRET

Allah yolunda olmanın davranışlara yansımalarından biri de hicrettir. Medine döneminin ilk yıllarında İslamiyet’i kabul eden çevredeki insanların Hz. Peygamber’in yanına hicret etmesi bir zorunluluktan ve imanla ilgili görülüyordu. Kur’an buna uymayanları şiddetle kınamış ve onların akıbetlerinin korkunç olacağını belirtmiştir.⁷⁹⁸ Sonrasında İslamiyet’in güç kazanıp, Müslümanların buldukları bölgelerde kendilerine yapılan baskılar ortadan kalktıktan, dinin esaslarını kolayca öğrenme imkânı doğduktan ve nihayet Mekke fethedildikten sonra hicret bir zorunluluk olmaktan çıkarılmıştır.⁷⁹⁹

Vecdi Akyüz, hicret kavramının geniş anlam alanına değinerek konuyu şöyle açıklamaktadır: “İnsanın şeytandan ve her türlü kötü duygu ve düşüncelerden (Allah dışındaki şeylerden) arınıp Allah’a hicreti ana yurdu maddî anlamda mutlaka terk etmeyi gerektirmez. Böylece hicret kavramı, daha geniş bir dinî ve ahlâkî anlam kazanır ve hicret kesintisiz sürer. Zaten şeytandan Allah’a hicret etmeyen bir kişi, gerçek mümin olmaz.”⁸⁰⁰ Her ne kadar hicret bir zorunluluk olmaktan çıkarılmış ise de Kur’ân-ı Kerîm’in genel manada hicrete bakışını ve sebîlullah kavramı ile ilişkisini gösterme açısından bu husus üzerinde durulması uygun görülmüştür.

Sözlükte “kavuşmanın zıddı olarak terk etmek, ayrılmak, ilgisini kesmek”⁸⁰¹ anlamına gelen “hecr / hicrân” mastarından isim olan hicret, “bir kişinin başka bir kişiden veya bir şeyden bedenen, lisânen veya kalben ayrılıp uzaklaşması, onu terk etmesi” demektir. Ancak kelime daha çok “bir yerin terkedilerek başka bir yere göç edilmesi” anlamında kullanılmıştır.⁸⁰²

Taberî, bu kelimeyi şöyle açıklamaktadır: “Hicret, bir kişinin başka bir kişiden aralarındaki düşmanlıktan dolayı uzaklaşmasıdır. Sonraları bu mana hoşlanmadığı her şeyden uzaklaşan kişiler için kullanılmaya başlanmıştır.”⁸⁰³

⁷⁹⁸ Bkz: Nisa 4/97.

⁷⁹⁹ Ahmet Özel, “Hicret”, **DİA**, XVII, İstanbul 1998, s. 462; Konu hakkında İbn Abbas (ra)’tan gelen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “*Mekke fethinden sonra artık hicret yok; fakat cihad ve niyet vardır. Allah yolunda savaşa çağırıldığımız zaman hemen katılın.*” Buhârî, “Cihâd”, 1, 27; Müslim, “Hac”, 445, “İmâret”, 85; Tirmizî, “Siyer” 33; Nesâî, “Cihâd”, 15.

⁸⁰⁰ Vecdi Akyüz, **Kur’ân’da Siyasi Kavramlar**, Kitabevi, İstanbul 1998, s. 218.

⁸⁰¹ Ferâhîdî, **a.g.e.**, IV, 292; Cevherî, **a.g.e.**, II, 851.

⁸⁰² İsfahânî, **a.g.e.**, s. 536.

⁸⁰³ Taberî, **a.g.e.**, III, 667.

Hicret, terim olarak genelde gayri müslim ülkeden (dârülharp) İslâm ülkesine göç etmeyi,⁸⁰⁴ özeldense Hz. Peygamber'in ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü ifade etmektedir.⁸⁰⁵ Dinî kavram olarak hicret, herhangi bir Müslüman fert veya topluluğun, inançları yüzünden baskı gördükleri için buldukları yerden başka bir yere göç etmesine verilen isimdir. Hicret, daha çok gayri müslim ya da zulümle ve kötü yönetilen bir diyardan, İslâmî ilkelere göre yönetilen veya göçmenlere ana yurtlarından daha iyi yaşayabileceklerine dair ümit ve söz veren bir diyara yapılan göçü anlatmaktadır.⁸⁰⁶

Hicrette dünyevî menfaat ve ilişkiler bertaraf edilerek, kutsal hedefler ön plana alınmış ve kutsal dava uğruna eş, dost, mal ve mülk terk edilmiştir. Buna göre ticarî veya turistik gayelerle gerçekleştirilen seyahatler hicret olarak değerlendirilemez. Zira hicret, esas olarak çeşitli sebeplerle yurdunu terk eden veya buna mecbur kalan insanların faaliyetleri için kullanılır. Bu sebeptendir ki, hicret teriminin iltica ve sürgün kelimeleriyle yakın ilişkisi vardır.⁸⁰⁷ Bu açıdan hicrette yakınların, akrabaların, dostların, öz yurdun din ve inanç yüzünden terki anlamı vardır veya bunun aksi bir durum; akrabaların, dostların, yakınların din ve inanç sebebiyle kişiden uzaklaşmaları, hicrette anlam olarak yer almaktadır.

Buna göre hicret:

- 1) Küfür yurdundan iman yurduna intikalle,
- 2) İnkârcıların amellerinden Müslümanların amellerine geçmekle,
- 3) Allah'ın emrettiklerini yapmak ve yasakladıklarını terk etmekle olur.⁸⁰⁸

İslâmiyet, yalnız bir inanç sistemi değil aynı zamanda bir hayat tarzı ve bir dünya görüşü olduğundan Müslümanların İslâmî hüküm ve vecibelerin rahatlıkla yerine getirilebildiği bir ortamda güvenlik içinde yaşamaları büyük önem taşımaktadır.⁸⁰⁹ Çünkü din müessesesi, dine sarılma ve dinin direklerini ayakta tutma, her türlü gücün kaynağı ve esasıdır. Din her türlü mal, mülk ve hürriyet hakkını ve şerefini korumak için bir hisardır. Bu-

⁸⁰⁴ Cürcânî, **a.g.e.**, s. 256.

⁸⁰⁵ Ahmet Önkal, "Hicret", **DİA**, XVII, İstanbul 1998, s. 458.

⁸⁰⁶ Akyüz, **a.g.e.**, s. 220.

⁸⁰⁷ Adnan Demircan, **Nebevi Direniş Hicret**, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 13.

⁸⁰⁸ Bu madde ile ilgili hadisler: "*Muhacir, Allah'ın yasakladığı kötülük ve günahları terk eden kimsedir.*" Buhârî, "İmân", 4; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 4, "Vitivir", 11; "*Muhacir, Allah'ın yasakladığı şeylerden uzaklaşan ve onları terk eden kimsedir.*" Buhârî, "İmân", 4, "Rikâk", 26; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 2.

⁸⁰⁹ Özel, "Hicret", **DİA**, XVII, 464; Ayrıca bkz: Canan, **a.g.e.**, XVI, 136-139.

nun için İslâm davetçilerinin başta gelen ödevleri, dini ve dinin prensiplerini korumak için bütün imkânlarını seferber etmek, gerektiğinde inancı korumak ve kalplere yerleştirmek için yeri-yurdu, malı ve canı feda etmektir. Zira din ortadan kaybolunca bu sayılanların hiçbir değeri ve faydası kalmayacaktır.⁸¹⁰ Bu açıdan Müslüman bir toplumun düşmandan gelen tehdit ve tehlikeyi sabırla bertaraf edilemeyecek kadar kötüleştigi ve dini tatbik edemeyecek kadar zulme maruz kaldıkları bir beldeden dinlerini yaşayabilecekleri bir yere hicret etmeleri son alternatif olarak düşünülebilir.⁸¹¹

Kur'ân-ı Kerîm, önceki peygamberlerin ve onların ümmetlerinin de kâfirlerce hicrete zorlandıklarından ve sonuçta bu müminlerin de inançları uğrunda yurtlarını bırakıp başka yerlere göç ettiklerinden bahsetmektedir. Örneğin Hz. İbrahim,⁸¹² Hz. Lût,⁸¹³ Hz. Mûsâ⁸¹⁴ hicret etmişler; Hz. Şu'ayb ise kavmi tarafında hicret ettirilmek ile tehdit⁸¹⁵ edilmiştir. Bu gibi âyetlere dayanarak hicretin bütün peygamberlerin hayatında yer aldığı, adeta peygamberlerin ortak bir sünneti olduğu söylenebilir. İnkârcılardan görülen eziyet ve baskılar, hak dini tebliğ imkânının ortadan kalkmış olması onları göç etmek zorunda bırakmıştır.⁸¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de hicret kavramı, dördünde cihad eyleminden önce⁸¹⁷ olmak üzere toplam sekiz yerde⁸¹⁸ sebîlullah kavramı ile birlikte kullanılmıştır. Bu birliktelik hicretin, cihad edebilme imkânlarına kavuşma adına yapıldığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Hicretin “imkânların tükendiği yerden üretileceği yere intikal, kavuşmak için terk etmek demektir”⁸¹⁹ şeklindeki tanımı da bu hakikati ifade etmektedir. Hicretten sonra Allah yolunda cihad ederken ölenler ve öldürenler hakkındaki Hac sûresinin 58. âyetin-

⁸¹⁰ Bûtî, **a.g.e.**, s. 132.

⁸¹¹ Canan, **a.g.e.**, XVI, 138.

⁸¹² “... Doğrusu ben rabbimin emrettiği yere hicret ediyorum ...” Ankebût 29/26.

⁸¹³ “Gecenin bir bölümünde aile fertlerini yola çıkar, sen de arkalarından git. Hiçbiriniz arkaya bakmasın. Emrolduğunuz yere (doğru) geçin gidin.” Hicr 15/65.

⁸¹⁴ “Andolsun ki biz Musa'ya: Kullarımla birlikte geceleyin yola çık da (size) yetişilmesinden korkmaksızın ve (boğulmaktan) endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç, diye vahyetmiştik.” Tâhâ, 20/77.

⁸¹⁵ “Şu'ayb'in kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: 'Ey Şu'ayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız' Şu'ayb, 'İstemek de mi?' dedi.” A'râf, 7/88.

⁸¹⁶ Önkal, “Hicret”, **DİA**, XVII, 458.

⁸¹⁷ Bakara, 2/218; Enfâl, 8/72, 74; Tevbe, 9/20.

⁸¹⁸ Diğerleri: Nisâ, 4/89, 100; Hac, 22/58; Nûr, 24/22.

⁸¹⁹ İslamoğlu, **a.g.e.**, I, 74.

de⁸²⁰ “sonra” manasındaki (ثُمَّ / ثُمَّ) edatının gelmesi, önce hicret ile birlik ve beraberlik ortamının oluşması, sonra da bunu cihadın takip etmesinin gerekliliğini göstermektedir.

Örneğin şu âyette de hicretin cihaddan önce zikredilmiş olması bu durumu ifade etmektedir:

﴿ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾

“Şüphesiz ki iman edenlere, Allah yolunda hicret edip, cihad edenlere gelince, işte onlar, Allah’ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁸²¹

Allah Teâlâ için yapılan her bir amel, hareket, tavır veya sözün mükâfatsız kalması mümkün değildir. Kur’ân-ı Kerîm’de Rabbinin rızası için memleketini zorluk altında terk eden ve bununla da İslâm’ı daha iyi yaşamayı, Allah’a daha mükemmel bir kul olmayı amaçlayanlar için birçok müjdeler bulunmaktadır:

﴿ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ تَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴾

“Rableri, onlara şu karşılığı verdi: Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.”⁸²²

Ayrıca diğer âyetlerde Allah ile beraberlik (Allah’ın yardımı), bağışlanma, hoşnut olacakları cennet ve bol rızık⁸²³ ile mükâfatlandırılacakları haber verilmiştir. Allah Teâlâ, hicret edenlere vâdettiği âhiret mükâfatlarının yanında, dünyada birçok gidilecek güzel yurtlar ve oralarda maddî ve manevî genişlikler de vâdetmiştir:

⁸²⁰ “Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanlara gelince, Allah onlara muhakkak güzel bir rızık verecektir. Şüphesiz ki Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.” Ayrıca bkz: Nahl, 16/110.

⁸²¹ Bakara 2/218.

⁸²² Âl-i İmrân, 3/195; Ayrıca bkz: Tevbe, 9/20; Enfâl, 8/74.

⁸²³ “Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihad edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” Nahl, 16/110; “Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanlara gelince, Allah onlara muhakkak güzel bir rızık verecektir. Şüphesiz ki Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır. Elbette onları hoşnut olacakları bir yere sokacaktır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, halîmdir.” Hac, 22/58-59.

﴿ وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ... ﴾

“Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de ...”⁸²⁴

Allah yolunda olanlar, yani Allah’ın rızâsını elde etmek, O’nun iradesine uygun bir hayat yaşamak üzere böyle bir hayatın mümkün olmadığı yerden mümkün olduğu yere hicret etmek, bu maksatla doğduğu, büyüdüğü, çevre ve imkânlar elde ettiği yurdunu terk etmek isteyen kimseler bilmelidirler ki yeryüzünde gidilecek başka yerler vardır. Buralarda da maddî ve mânevî nimetler, hürriyet ve rahatlıklar bulmak mümkündür. Zillet, baskı ve dinî hayatın devamı bakımından tehlike altında yaşamaktansa bu olumsuzlukların bulunmadığı yerleri aramak ve buralarda hayata yeniden başlamak denemeye değer bir davranış olacaktır.⁸²⁵

Esed, âyette bulunan “مُرَاعِمٌ / murâgam” kelimesinin en uygun şekilde “tenha yollar” şeklinde yansıtılabileceğini belirterek, âyeti “kişinin şeytandan Allah’a yolculuğunun ilk adımlarında hiçbir zaman kendisini bırakmayacak olan buruk bir yalnızlığın mecazî ifadesidir” şeklinde yorumlamıştır.⁸²⁶

Aynı şekilde Allah’ın hicret edenlere yardımı ve dünyevî mükâfatları ile ilgili bir diğer âyet ise şöyledir:

﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَا جَزَاءَ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴾

“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Âhret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi.”⁸²⁷ Bu âyetleri, Ankebût sûresinin 56. âyeti ile birlikte ele almak uygundur:

﴿ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإَيَّيَّ فَاعْبُدُونِ ﴾

“Ey inanmış olan kullarım, muhakkak, benim mülküm olan yeryüzü (çok) geniştir. O halde (şuna buna değil de) yalnız bana ibadet edin.”

Tüm bu âyetler, Allah’ın inanan kullarına, dinlerini açığa vurup yaşayamadıkları bir yerden, onu kolayca yaşayabilecekleri başka bir yere hicret etmeleri için bir emirdir.

⁸²⁴ Nisâ, 4/100.

⁸²⁵ Komisyon, **Kur’ân Yolu**, II, 124.

⁸²⁶ Esed, **a.g.e.**, s. 163.

⁸²⁷ Nahl, 16/41.

Yeryüzü bütün genişliğiyle yalnız Allah'ındır. O halde Müslüman bulunduğu yerde dini ni, Allah'ın emirlerini yaşayamaz, dinini açığa vurmakta zorluklarla karşılaşılırsa ve bu ortamı düzeltmeye güçleri yetmezse orada bağlanıp kalmamalı, ibadetlerini serbest yapabileceği yere gitmelidir. Hicret edip o darlıktan genişliğe çıkmak için ne gerekiyorsa yapmak ve Allah'a kulluk etmek müminin prensibi olmalıdır.⁸²⁸ Tefsirlerde, "...*bu dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz*" ifadesiyle büyük bir ihtimalle Müslümanların Medine'ye yapacakları hicretin müjdelendiği belirtilmekle birlikte daha başka yorumlar da yapılmıştır.

Kurtubî, bu yorumları şöyle özetlemiştir.⁸²⁹ a) Müslümanların Medine'ye gelip yerleşmeleri, b) İleride iyi bir geçim imkânı elde etmeleri, c) Düşmana galip gelmeleri, d) İyilikle anılmaları, e) Fetihlerle yeni beldeler kazanmaları, f) Dünyada geniş bir itibar kazanmaları. Allah Teâlâ, Mekke'de müşriklerin zulüm ve baskıları yüzünden acı çeken Müslümanlara hicretten sonra, daha Hz. Peygamber hayatta iken yukarıda sayılan imkânların hepsini nasip etmiştir. Ayrıca O, kendi yolunda olanlara âhiretteki lütuflarının bu dünyadakilerden daha büyük olacağını da müjdelemektedir. Kuşkusuz buradaki büyüklük sadece nicelik bakımından değil nitelik bakımından da üstün bir değeri ifade etmektedir.⁸³⁰

Allah yolunda hicret etmek birçok konuda göz ününde bulundurulması gereken bir ölçü olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; dost edinmede "... *Bu sebeple, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin ...*"⁸³¹ ve gerçek mümin olma vasfını kazanmada "*İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihada gidenlerle onları barındırıp yardıma koşanlar, işte onlardır gerçek müminler. Onlara bir bağışlama ve bol rızık vardır*"⁸³² hicret bir ölçü olarak alınmıştır.

Yukarıda kaydettiğimiz gibi birçok âyette, Allah yolunda hicretin önem ve faziletine işaret edilmiş, kişinin hayatını ve inancını korumak için vatanını terk ederek başka bir yere göçmesi sebebiyle karşılaşacağı zorluklara katlanması bakımından da İslâm'a bağlılığın göstergesi sayılmıştır. Medine döneminin ilk yıllarında İslâmiyet'i kabul eden çevrede-

⁸²⁸ Şamil İA, "Hicret", **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990, II, 418.

⁸²⁹ Kurtubî, **a.g.e.**, XII, 327.

⁸³⁰ Komisyon, **Kur'ân Yolu**, III, 399.

⁸³¹ Nisâ, 4/89.

⁸³² Enfâl, 8/74.

ki insanların Hz. Peygamber'in yanına hicret etmesi bir zorunluluktan ve imanla ilgili görü-
lüyordu. Kur'ân buna uymayanları şiddetle kınamakta ve onların âkıbetlerinin korkunç
olacağını belirtmektedir.⁸³³ Müminlere böyle kimselerle yakın dostluk ilişkilerinin kesil-
mesi de emredilmiştir:

﴿ ... وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا ... ﴾

“... İman edip de hicret etmeyenler ise hicret edinceye kadar onlarla sizin hiçbir
yakın dostluğunuz ve ilişkiniz olamaz ...”⁸³⁴

Fakat İslâmiyetin güç kazanıp, Müslümanlara yapılan baskılar ortadan kalktıktan ve
dinin esaslarını kolayca öğrenme ve yaşama imkânı doğduktan ve nihayet Mekke fethedil-
dikten sonra hicret bir zorunluluk olmaktan çıkarılmıştır.⁸³⁵

2.6. SEBİLÜLLAH UĞRUNDA FEDA EDİLENLER

Kur'ân-ı Kerîm'de sebîlullah uğrunda Müslümanların yapmaları gereken fedakâr-
lıklar ve bunlara karşın Allah Teâlâ'nın vereceği mükâfatlar haber verilmiştir. Cenneti ve
Allah'ın rızasını arzulayan müminler, nefse ağır gelen şeylerle imtihan olunmaktadır.⁸³⁶
Cennete uzanan sebîlullahın uğrunda feda edilenlerin başında can, mal, emek, memleket ve
akrabalar gelmektedir. Hz. Âdem'den günümüze kadar bu yolun yolcularının çektiği sıkın-
tılar ve işkenceleri da unutmamak gerekir. Fakat bu yolun sıkıntı ve işkenceleri müminleri
asla yıldırmmamış ve hak yoldan geri çevirememiştir.

Allah Teâlâ bu gerçeği şöyle hatırlatmaktadır:

﴿ وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا
وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴾

⁸³³ “Kendilerine zulmetmekte iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle der-
ler: “Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)” Onlar da, “Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimseler-
dik” derler. Melekler, “Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!” derler. İşte bunların
gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir.” Nisâ 4/97.

⁸³⁴ Enfâl, 8/72.

⁸³⁵ Özel, “Hicret”, **DİA**, XVII, 462.

⁸³⁶ “Cennetin etrafı mekârihle (nefsin hoşlanmadığı şeylerle) sarıl-
mıştır. Cehennem etrafı da şehvî (nefsin arzuladığı, cazip) şeylerle sarılmıştır.” Müslim, “Cennet”, 1.

“Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever.”⁸³⁷

Bu âyette, Hz. Peygamber’in öldürüldüğü haberi üzerine paniğe kapılıp savaş alanını terk eden Müslümanlara bir sitem vardır. Bir bakıma Müslümanlara şöyle denilmektedir: Geçmiş peygamberlerin ümmetleri sayıca düşmanlarından daha az, savaş araç ve gereçleri bakımından daha zayıf olmalarına rağmen peygamberleriyle birlikte düşmanlarına karşı şiddetle savaştılar. Onlar da Allah yolunda yaralandı ve şehit oldular, ama düşman karşısında gevşeklik ve zaaf göstermediler, onlara boyun eğmediler, sabır ve metanetle mücadele ettiler. Bu sebeple Allah’ın rızasını, sevgisini ve zaferi kazandılar.⁸³⁸ Çekilen sıkıntıların neler olabileceği ve karşılığındaki mükâfatlar şu âyette açıklanmıştır:

﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنِ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يُرِغِبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطْؤُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوِّ نِيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴾

“Medine halkı ve onların çevresinde bulunan bedevîlere, Allah’ın Resûlü’nden geri kalmak, kendi canlarını onun canından üstün tutmak yaraşmaz. Çünkü onların, Allah yolunda çektikleri susuzluk, yorgunluk, açlık, inkârcıları öfkelenmek üzere bir yere adım atmaları ve düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları gibi hiçbir olay yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amel(in sevabı) yazılmış olmasın. Şüphesiz Allah, iyilik yapanların mükâfatını elbette zayi etmez.”⁸³⁹

Allah Teâlâ, kendi yolunda cihad eden ve sonuçta canlarını feda edip şehîd olanlara çok büyük mükâfatlar vâdetmiştir. Bunlar arasında günahlarının örtülmesi, cennet, büyük bir rızık, asla üzülmeme, ölümlerinden sonra bambaşka bir hayat ve Allah katında mükâfatların en güzeli sayılmaktadır.

﴿ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ تَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴾

⁸³⁷ Âl-i İmrân, 3/146.

⁸³⁸ Komisyon, **Kur’ân Yolu**, I, 685-686.

⁸³⁹ Tevbe, 9/120.

“Rableri, onlara şu karşılığı verdi: “Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolunda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.”⁸⁴⁰

Allah yolunda malın infâk edilmesi, memleketlerin terk edilip hicrete çıkılması, böylece yakınlarını bırakıp bilinmeyen yerlere doğru yol alınması, yeni bir hayatın kurulması hep sebîlullah uğrunda çekilen sıkıntılardandır. Müminlerin tüm bu sıkıntıları çekme nedeni ise şu âyette açıklanmıştır:

﴿ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾

“İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁸⁴¹

⁸⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/195; Ayrıca bkz: Bakara, 2/154; Âl-i İmrân, 3/169-170; Nisâ, 4/74; Tevbe, 9/111; Hac, 22/58.

⁸⁴¹ Bakara, 2/218.

3. SEBÎLÛLLAH'I TAKİP EDENLERİ BEKLEYEN MÛKÂFATLAR

3.1. ALLAH'IN SEVGİSİ

Sevgi, Allah'ın bu dünyada insanlara verdiği en büyük nimetlerden biridir. Her insan hayatı boyunca sevdiği, güvendiği kişilerle birlikte olmak ister. Müminler de Allah'ı - ve diğer müminleri- çok severler ve hayatlarının her anında Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanmak için çaba gösterirler. Allah sevgisi, O'nun yüceliğini ve nimetlerini düşünme neticesinde kişinin kalbinde meydana gelen bir duygudur. Bu duyguya sahip olanlar Allah'a karşı saygılıdır, O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınırlar. Allah yolunda ve din uğrunda gayret göstermekten, mallarını ve canlarını feda etmekten kaçınmazlar.

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığı en başta Allah'ın birliği inancına ve Allah'ı her şeyden daha çok sevme duygusuna ulaştırmak ister. Nitekim Bakara sûresinin 165. âyetinde “...İman edenler ise en çok Allah'ı severler ...” buyurularak bu hedefe işaret edilmektedir.

İnsanla yaratıcısı arasındaki en yüksek ilişki, sevgi düzeyine ulaşan ilişkidir. Allah'ı her şeyden çok seven insan bütün ilişkilerini bu sevgiye, dolayısıyla Allah'ın iradesine göre düzenleyeceğinden onun bütün ilişkileri bilinçli ve iradeli olacaktır. Şu halde İslâm düşüncesinde hakiki sevgi Allah sevgisidir. Sevgi ise karşılıklı olursa makbuldür. Yani kişinin Rabbini sevmesi, Rabbinin de onu sevmesi ile değerli olmaktadır. Zaten kul Rabbinin hakkıyla severse O'nun tüm emir ve yasaklarına uyacağı için Allah'ın da sevdiği kullarından olacaktır. Allah'ın kulunu sevmesinden maksat onun doğru yolu bulmasını murat etmesi, ondan razı olması, itaat ve ibadetlerine bolca sevap vermesi, onu övmesi ve hayırlı işlerde başarılı kılmasıdır. Allah'ın sevgisine mazhar olan kimseler, O'nun yardımına, dolayısıyla başarıya ve kurtuluşa namzettirler.⁸⁴²

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de hakiki müminleri tarif ederken şöyle buyurmaktadır:

⁸⁴² Komisyon, **Kur'ân Yolu**, II, 296.

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴾

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”⁸⁴³

Sebîlullah uğrunda cihad etmenin, Allah’ın sevdiği kullarının en belirgin vasıflarından olduğu görülmektedir. Ankebût sûresinin 69. âyeti ise, Allah’ın kulunu sevmesinden maksadın ona doğru yolu göstermesi olduğunu şöyle açıklamaktadır:

﴿ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴾

“Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.”

Bu iki âyet birlikte ele alındığında cihad, doğru yolu gösterme ve Allah’ın sevgisi arasında birbirini takip eden kuvvetli bir ilişki fark edilmektedir. Kul Allah yolunda cihad ederse Allah da onu dosdoğru yoluna iletir. Dosdoğru yolda (sırat-ı müstakîm) ilerleyen ve ona uygun ameller yapan bir kulu da Allah sever. Allah Teâlâ da sevdiği kulundan hiçbir yardımını esirgemez. Dolayısıyla kullar önce cihad edip doğru yollara erişebilmeli ve Allah’ın sevgisini kazanmalıdırlar ki bu yüce makamlarını koruyabilmek için Rablerinin desteğini alabilsinler.

Allah Teâlâ, birçok âyette sebîlullah uğrunda savaşanları, infâk edenleri ve bu yolda karşılaşılan zorluklara sabredenleri sevdiğini beyan etmiştir:

﴿ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَتْهُمْ بُنْيَانًا مَرْضُوصًا ﴾

“Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.”⁸⁴⁴

⁸⁴³ Mâide, 5/54.

⁸⁴⁴ Saf, 61/4.

﴿ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴾

“(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”⁸⁴⁵

﴿ وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴾

“Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever.”⁸⁴⁶

3.2. BOL VE GÜZEL BİR RIZIK

Terim olarak rızık, Allah Teâlâ'nın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmak üzere verdiği her şeyi ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de rızık olarak verilen nimetler hayatın vazgeçilmez unsurları olan su ve gıdalardan ibaret sayılmamış; başta din, hidâyet ve nübüvvet olmak üzere Allah'ın manevî lütufları da rızık⁸⁴⁷ olarak nitelendirilmiştir.⁸⁴⁸ Müminlere âhirette verilecek mükâfatlardan biri olan “رِزْقٌ كَرِيمٌ – bol / şerefli / üstün rızık” Kur'ân-ı Kerîm'de beş âyette geçmektedir. Bunlardan biri de sebîlullah uğrunda yapılan ameller ile ilgili olan şu âyet-i kerîmedir:

﴿ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴾

“İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.”⁸⁴⁹

Taberî, âhiretteki bol rızıkı “cennet⁸⁵⁰ ve cennetteki yiyecek ve içeceklerdir⁸⁵¹” diye tefsir etmiştir. Râzî ise şu açıklamaları yapmaktadır: “Kerîm rızık (bitmez, tükenmez rızık) ile cennetteki nimetler kastedilmiştir. Bizim burada, ruhanî ve manevî lezzetlerin, maddî

⁸⁴⁵ Bakara, 2/195.

⁸⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/146.

⁸⁴⁷ Örn. bkz: Hûd, 11/88.

⁸⁴⁸ Şerafettin Gölcük, “Rızık”, **DİA**, XXXV, İstanbul 2008, s. 73.

⁸⁴⁹ Enfâl, 8/74.

⁸⁵⁰ Taberî, **a.g.e.**, XI, 32.

⁸⁵¹ Taberî, **a.g.e.**, XI, 300.

lezzetlerden daha güzel olduğunu beyan etmemiz gerekir. Bu durumda, âyette bahsedilen kerîm rızkın, ruhanî ve manevî lezzetler olduğu, bunların da ma‘rifetullah, muhabbetullah ile kulluk şuuruna gark olmak olduğu ortaya çıkar.”⁸⁵² Bilmen, konuyu daha vâzih bir şekilde şöyle açıklamaktadır: “Onlar o cennetlerde değerli rızka, yani maddî ve manevî nimetlere nail olacaklardır. Şöyle ki: Onlar kendilerine pek değerlice bir rızık olmak üzere cismanî lezzetlere nail olacakları gibi bu lezzetlerin çok üstünde olan ve Allah’ı tanımaktan, Allah sevgisinden meydana gelen manevî lezzetlere de nail bulunacaklardır. Kalbin nurlanmasını, ruhun yücelmesini temin eden bu ruhanî lezzetler ise şüphe yok ki, cismanî lezzetlerin çok üstündedir. Bütün bunlar, birer değerli rızıktır.”⁸⁵³

Allah yolunda hicret edenlere şu âyette de güzel bir rızık vâdedilmektedir:

﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴾

“Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanlara gelince, Allah onlara muhakkak güzel bir rızık verecektir. Şüphe yok ki Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁸⁵⁴

Râzî, bu âyetteki güzel rızık ile cennet nimetlerinin kastedildiğinde şüphe olmadığını belirterek rızık-ı hasenin ilim, anlayış veya helâl bir rızık olan ganimet olduğu şeklinde ileri sürülen izahların zayıf olduğunu belirtmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, bu güzel rızık savaşmalarından ve ölümden sonra Allah yolundaki hicretlerine bir mükâfat olarak zikretmiştir. Savaşıp öldükten sonraki mükâfat ise cennet nimetleridir.⁸⁵⁵

3.3. MELEKLERİN DUASI

Allah Teâlâ, Mü’min sûresinin 7. âyetinde şöyle buyurmaktadır:

﴿ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴾

“Arş’ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tespih ederler, O’na inanırlar ve inananlar için (şöyle diyerek) bağışlanma dilerler: “Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azabından koru.”

⁸⁵² Fahreddîn Râzî, a.g.e., XV, 128.

⁸⁵³ Bilmen, a.g.e., III, 8.

⁸⁵⁴ Hac, 22/58.

⁸⁵⁵ Fahreddîn Râzî, a.g.e., XXIII, 58.

Bu âyetten önce inkârcıların müminlere karşı olan düşmanlıklarını ortaya koymada çok aşırı gittikleri beyan buyurulmuştur.⁸⁵⁶ Cenâb-ı Hak, Arş'in taşıyıcısı ve onun etrafında dönüp dolaşan meleklerin müminlere karşı sevgi, muhabbet ve hayır duaları hatırlatıp adeta "eğer bu kişiler, sana karşı düşmanlıkta ileri gidiyorlarsa onlara aldırma, çünkü Arş'in taşıyıcısı olan melekler ve Arş'in etrafında dönüp dolaşan melekler seninledir. Onlar, sana yardım ederler" demek istemiştir.⁸⁵⁷ Âyetten meleklerin dualarına dâhil olabilmek için müminlerin tevbe etme ve Allah'ın yoluna tabi olma gibi özelliklere sahip olmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

3.4. MAĞFİRET VE RAHMET

Mağfîret kelimesi, sözlükte "örtmek, gizlemek, birinin kusurunu ifşa etmeyip bağışlamak" manasına gelen gafr (gufrân) kökünden türemiştir. Allah'a nispet edildiğinde "kulunun günahını örtüp kusurunu bağışlaması,⁸⁵⁸ Allah'ın kulunu azap görmekten koruması⁸⁵⁹" anlamına gelmektedir.

Rahmet ise, sözlükte mastar olarak "merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak", isim olarak "şefkat ve merhamet" anlamına gelmektedir.⁸⁶⁰ İsfahânî'ye göre kelime bazen şefkat, acıma ve yufka yüreklilik, bazen de şefkat, acıma ve yufka yüreklilikten soyutlanmış olarak merhametin bir ürünü olan "ihsân / lütufta bulunma" anlamında kullanılır. Fakat Allah'a nispet edildiğinde şefkat ve acıma değil yalnızca ihsân manası kastedilir.⁸⁶¹

Eksiklikleri ve günahları ile kendisini kabul edecek, dahası affedecek bir Rabbinin bulunduğunu bilmesi, insanın hayata bağlanmasını, ümitsizliğe kapılmamasını ve amellerine devam etmesini sağlayacaktır.⁸⁶² Affedicilik geniş kapsamlı ilâhî bir vasıf olmakla birlikte, gerçekleşmesi insanda bulunması gereken bazı niteliklere bağlıdır. Bunların başında

⁸⁵⁶ "Allah'ın âyetleri hakkında ancak inkârcılar mücadele ederler. Şimdi onların beldeler içinde dönüp dolaşmaları seni aldatmasın. Onlardan önce Nuh kavmi, arkalarından da çeşitli topluluklar yalanlamışlardı. Her ümmet, kendi peygamberlerini yakalamak kastında bulundu. Hakkı batılla gidermek için boşuna mücadele ettiler. Ben de onları tuttum, alıverdim. (Bak o zaman) azabım nasıl oldu? İşte o nankörlük eden inkârcılara Rabbinin (azab) sözü öyle hak oldu. Onlar, mutlaka cehennemliktirler." Mü'min, 40/4-6.

⁸⁵⁷ Fahreddin Râzî, **a.g.e.**, XXVII, 32.

⁸⁵⁸ Adil Bebek, "Mağfîret", **DİA**, XXVII, Ankara 2003, s. 313.

⁸⁵⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 362.

⁸⁶⁰ Abdülhamit Birışık, "Rahmet", **DİA**, XXXIV, İstanbul 2007, s. 419.

⁸⁶¹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 191.

⁸⁶² Hicr, 15/56; Yûsuf, 12/87; Zümer, 39/53.

tereddütsüz iman gelmekte olup birçok âyette amel-i sâlih de buna eklenmiştir.⁸⁶³ Bu açıdan kul, Allah'ın rahmet ve mağfiretini celp etmek için kendi üzerine düşeni yapmalıdır. Sebîlullah uğrunda yapılan ameller, - cihad, infâk, hicret vs.- sâlih amellerin başında geldiğine göre Allah Teâlâ'nın rahmet ve mağfiretinin sebîlullahı baş tacı yapan müminlerin üzerine bol bol yağdığı söylenebilir. Konu ile ilgili şu âyet çok dikkat çekicidir:

﴿ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴾

*“İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.”*⁸⁶⁴

Dikkat edilirse bu âyette rahmeti celb etmek için gereken sâlih amellerin bir kısmı isim isim sıralanmış ve sonrasında da bu amellerin karşılığının mağfiret ve bol bir rızık olduğu belirtilmiştir.

Allah yolunda cihad ederken şehit olanlar hakkında şöyle buyrulmaktadır:

﴿ وَلَٰئِن قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴾

*“Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'ın bağışlaması ve rahmeti, onların topladıkları (dünyalıkları)ndan daha hayırlıdır.”*⁸⁶⁵

Âyetin öncesinde münafıkların “eğer onlar bizim yanımızda olsalar idi ne ölürlerdik ve ne de öldürürlerdik” diyerek Müslümanların gönüllerinde soru işaretleri oluşturmak istedikleri haber verilmiştir. Fakat ölümden bir kaçışın olmadığı apaçık bir gerçektir.⁸⁶⁶ Bu yüzden bir Müslüman Allah yolunda cihad edip şehâdete ulaştığında münafıkların dünyalık topladıkları malların tümünden daha hayırlı bir servete ulaşmış olmaktadır ki o da Allah'ın mağfireti ve rahmetidir. Zaten Müslümanlar dünyevî bir menfaat beklemeksizin sırf sebîlullah uğruna yaptıkları tüm ameller ile Allah Teâlâ'nın rahmetini ummaktadırlar. Nitekim Bakara sûresinin 218. âyeti bu durumu şöyle izah etmektedir:

⁸⁶³ Bebek, “a.g.md.”, DİA, XXVII, 314.

⁸⁶⁴ Enfâl, 8/74.

⁸⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/157.

⁸⁶⁶ Nisâ, 4/78.

﴿ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾

“Şüphesiz ki iman edenlere, Allah yolunda hicret edip, cihad edenlere gelince, işte onlar, Allah’ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”

Bu âyetten Allah’ın rahmetini ummak için iman, hicret ve cihad gibi amellerin yapılmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de âyet sonlarında geçen Allah’ın güzel isimleri âyette bahsi geçen konular ile sıkı biçimde ilişkilidir ve her isim âyetin konusu ile mükemmel bir uyum içindedir. Örneğin Allah’ın rahmetinden söz eden âyetin sonunda rahmetle alakalı isimler, azaptan bahseden bir âyetin sonunda da Allah’ın güçlü ve intikam sahibi olduğuna işaret eden isimler, yaratma ile ilgili bir âyetin sonunda da Allah’ın yüce ve hikmet sahibi olduğuna delâlet eden isimler zikredilir.⁸⁶⁷ Bu bağlamda sebîlullah ile ilgili amellerin anlatıldığı âyetlerin bazılarının sonunda Allah’ın çok bağışlayıcı ve merhamet sahibi olduğu zikredilir. Örneğin;

﴿ وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴾

“Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah’a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah’a düşer. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir”⁸⁶⁸

Bir diğer âyet ise şöyledir:

﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾

“İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar; feragat göstereyinler. Allah’ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.”⁸⁶⁹

⁸⁶⁷ Örn. bkz: Bakara, 2/32, 143; Âl-i İmrân, 3/4; Nisâ, 4/16;

⁸⁶⁸ Nisâ, 4/100.

⁸⁶⁹ Nûr, 24/22.

Yukarıdaki açıklamaya göre bu âyetlerde bahsi geçen Allah yolunda hicret edenler ve akrabaya, yoksula, muhacirlere infâk edenler âhiret günü Rablerini merhametli ve bağışlayıcı olarak bulacaklar demektir. Güçsüz veya hasta oldukları ve yahut da seferde harcayacakları malları olmadığı için Allah yolunda cihaddan geri kalanlar hakkındaki âyetin de aynı şekilde Allah Teâlâ'nın gafûr ve rahîm olduğunu beyan ile son bulması bu durumda olan müminlerin yüreklerine su serpmektedir.⁸⁷⁰

3.5. BÜYÜK BİR ECİR / MÜKÂFAT

Ecir, iman ve sâlih amellere karşılık âhirette verilecek olan sevaba denilmektedir. Hadislerde bildirildiğine göre Allah yolunda canlarını feda edenlerin, ilminden faydalanılan âlimlerin, sürekli hayır sahiplerinin ve geride hayır duada bulunacak evlât bırakanların ecirleri ölümlerinden sonra da devam etmektedir.⁸⁷¹ Âhirette büyük, kesintisiz ve kat kat artan bir ecir ile mükâfatlandırılacakların içinde sebîlullah uğrunda dünyalarını feda edip âhirete hazırlık yapanlar da bulunmaktadır. Zaten Müslümana göre asıl hayat âhiret hayatıdır. Dünya hayatının bu ebedî hayat yanında zerre kadar bir değeri yoktur. Fakat dünya hayatı âhiretin tarlası olduğu için değerlendirilmesi gereklidir. Nitekim Allah, âhiretleri için dünyalarını feda edenler hakkında Nisâ sûresinin 74. âyetinde şöyle buyurmaktadır:

﴿ فليقاتل في سبيل الله الذين يشرون الحياة الدنيا بالآخرة ومن يقاتل في سبيل الله فيقتل أو يغلب فسوف نؤتيه أجراً عظيماً ﴾

“O hâlde, dünya hayatını âhiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.”

Ecir kelimesi sevap manasına geldiği gibi Kur’ân-ı Kerîm’de cennet anlamında da kullanılmıştır.⁸⁷² Dolayısıyla bu âyetteki ecir, sebîlullah uğrunda savaşırken şehit veya gazi olan mücahidlere verilecek olan cennet mükâfatı olarak da anlaşılabilir.

Allah Teâlâ, kendi yolunda çekilen en küçük bir zahmeti bile karşılıksız bırakmayacağını beyan etmiştir. Bu uğurda çekilen susuzluk, açlık, yorgunluk gibi bedenî zahmetler, inkârcıların hoşlanmayacağı hususlarda onlara karşı herhangi bir başarı kazanmak Al-

⁸⁷⁰ Bkz: Tevbe, 9/91.

⁸⁷¹ Muhittin Bağçeci, “Ecir”, **DİA**, X, İstanbul 1994, s. 383.

⁸⁷² Taberî, **a.g.e.**, VII, 37.

lah katında çok değerli amellerdir. Belki de yapanın bir müddet sonra unutacağı kadar küçük bir amel bile kirâmen kâtibîn melekleri⁸⁷³ tarafından tek tek kaydetmektedir.⁸⁷⁴ Allah yolunda harcanan her kuruşun ve atılan her adımın karşılığı mutlaka verilecektir. Tevbe sûresinin 120 ve 121. âyetleri, insanlar tarafından küçük görebilecek bu amellerin aslında ne kadar değerli olduklarını ve âhirette asla zayi edilmeyeceğini ayrıntılı bir biçimde şöyle açıklamaktadır:

﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطْؤُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوِّ نِيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾

“Ne Medine halkının ne de etrafındaki bedevilerin Resûlullah’tan geride kalmaları ve kendilerini tercih edip ondan yüz çevirmeleri yakışmaz. Çünkü onların Allah yolunda yaptıkları hiçbir susuzluk, hiçbir açlık ve inkârcıları öfkeli edilecek bir yere ayak basmaları ve düşman karşısında elde ettikleri hiçbir başarı yoktur ki, karşılığında kendilerine güzel bir amel yazılmış olmasın. Çünkü Allah iyilerin mükâfatını zayi etmez. Onlar, -küçük olsun, büyük olsun- bir harcama yapmazlar ve bir vadiyi aşmazlar ki, Allah kendilerini işlediklerinden daha güzeliyle mükâfatlandırmak için onların hesaplarına yazmış olmasın!”

Allah Teâlâ, yolunda hicret eden ve bu hicretleri esnasında ölen muhacirlere verilecek olan mükâfatın kendi katında olduğunu beyan ederek şöyle buyurmuştur:

﴿ وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴾

“Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk (îmkân) bulur. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah’a düşer. Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

Allah Teâlâ’nın lütfu ve keremi bol olduğu için kullarının yaptığı bir iyiliğe ve amele karşılık, yapanın niyetindeki ihlâsa göre on katından yedi yüz katına kadar sevap vermektedir. Dünyalık mallarının kendilerine emanet olarak verildiği bilincinde olan mü-

⁸⁷³ İnfîtâr, 82/11.

⁸⁷⁴ Kehf, 18/49.

minlere, bu malları yine verenin yolunda infâk ederlerse asla zarar etmeyeceklerinin ve bunun karşılığının kat kat olacağına müjdesi şöyle verilmektedir:

﴿ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَدَى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾

*“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfü geniş olan-
dır, hakkıyla bilendir. Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşin-
den (bunları) başa kakmayan ve gönül incitmeyenlerin, Rableri katında mükâfatları vardır.
Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de”⁸⁷⁵*

3.6. KORKU VE ÜZÜNTÜNÜN OLMAMASI

Genel anlamıyla korku (havf), kişinin başına gelmesini istemediği, hoşlanmadığı bir duruma karşı duyduğu endişedir. Kur’ân’da sıkça geçen havf kavramı, insanın Allah katındaki durumu hakkında hissettiği korku ve kaygıyı ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir. İsfahânî havfı, “insanın tahmin ettiği veya açıkça bildiği bir emareye dayanarak başına kötü bir hal geleceğinden kaygılanması” olarak tarif etmiştir.⁸⁷⁶ İnsanın Allah katındaki durumu, ölüm ve ölümden sonraki hayat, uhrevî sorumluluğu, hesaba çekilme, âhiret ahvâli ve cehennem azabı gibi konularda duyulan korku ve endişeler kulun dünya hayatını şekillendiren hususların başında gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de söz konusu konular ayrıntılı olarak işlenmiş⁸⁷⁷ ve kullardan kötü bir akıbete uğramamaları için tedbir almaları⁸⁷⁸ istenmiştir.

Allah Teâlâ, âhirette bazı kullarının üzüntü ve korkularının olmayacağı müjdesini on dört âyette “فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ” (onlara bir korku da yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir) buyurmak suretiyle vermiştir. Tüm insanlar âhirette korku ve endişe içinde beklerlerken bazılarının her türlü korkudan emin olmaları ve asla üzülmeyecek olmaları ne büyük bir lütuf ve mükâfattır. İşte bu mesut ve bahtiyar kulların arasında sebîlullah uğrun-

⁸⁷⁵ Bakara, 2/261-262.

⁸⁷⁶ Mustafa Kara, “Havf”, **DiA**, XVI, İstanbul, 1994, s. 529.

⁸⁷⁷ Örn. bkz: Bakara, 2/24, 48, 206, 274; Âl-i İmrân, 3/102, 131, 175, 197; Mâide, 5/2, 4, 96; Furkân, 25/11-14; Lokmân, 31/33; Saffât, 37/11-39; Zümer, 39/16; Vâkıa, 56/51-56; Tahrîm, 66/9; Mülk, 67/7-11.

⁸⁷⁸ Örn. bkz: Bakara, 2/110; Âl-i İmrân, 3 /182; Yûnus, 10/30; Hac, 22/10; Kasas, 28/47; Haşr, 59/18; İnfîtâr, 82/5; Feccr, 89/24.

da mallarını seve seve feda eden ama bunu yaparken karşısındakinin kalbini kırmayanlar da bulunmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

﴿ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَدَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾

*“Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayan ve gönül incitmeyenlerin, Rableri katında mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.”*⁸⁷⁹

Sebîlullah uğrunda müminlerin feda edebilecekleri en değerli şeyi canlarıdır. Canlarını Allah yolunda feda edenlerin ise âhirette korku ve üzüntü duymayacakları şu âyette müjdelemektedir:

﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرَجِينِ بِمَا آتَيْتُهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾

*“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında rızıklanmaktadırlar. Allah’ın lütfundan verdiği nimetle sevinçlidirler. Arkalarından kendilerine ulaşamayan kimselere de hiçbir korku olmayacağını ve üzülmeyeceklerini müjdelemek isterler.”*⁸⁸⁰

3.7. CENNET

Cennet, îman edip sâlih amel işleyenlere âhirette vaat edilen ebedî nimet ve mükâfat yurdunun adıdır. Dünya hayatında Allah’ın rızasını kazanma gayretlerinin bir sonucu olarak müminlere verilecek olan cennetin ve ona kavuşacak cennetliklerin özellikleri Kur’ân-ı Kerîm’de uzun uzun tasvir edilmiştir. Sebîlullah uğrunda verilen mücadeleler de cennetliklerin en önde gelen vasıflarındandır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

﴿ إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِآنَ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴾

⁸⁷⁹ Bakara, 2/262.

⁸⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/169-170.

“Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. Allah, bunu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da kesin olarak vâdetmiştir. Kimdir sözünü Allah’tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.”⁸⁸¹

Mücahidler, Allah yolunda mallarını ve en önemlisi canlarını verdiklerinde bunun kesin karşılığı cennettir. Allah Teâlâ bu durumu gönderdiği tüm ilahî kitaplarda beyan etmiştir. Bu âyet ile ilgili Yazır şu açıklamayı yapmıştır: “Bu âyette Allah Teâlâ’nın büyük bir lütuf gösterisi ile kullarını cihada ve ibadete daveti vardır. Kul, Allah’ın ihsanı olan can ve malı gönül rızasıyla Allah’ın yoluna sarf ederlerse, Allah onları heder etmeyecek ve kendilerini cennet ile sevaplandırarak ebedî nimetlere erdirecektir. Yani fani olan lezzetlerin Allah için feda edilmesine karşılık ebedî olan hayır ve menfaatler elde edilecek. Bir mümin Allah yolunda savaşa katılır, can verir ve o yolda malını infâk ederse, bu yaptığı iş boşa gitmeyecek, âhirette ona karşılık Allah’tan cennet alacak ve başkalarının sıkıntısından uzak olarak sırf nimetlerle dolu olan ebedi mutluluk içinde yaşayacaktır.”⁸⁸²

At , kendi yolunda sıkıntı çeken, hicret eden, savaşan ve şehit olanların günahlarını örteceğini, onların hiçbir amelini zayi etmeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca Allah tarafından sebîlullah yolcusuna verilecek mükâfatın cennet olacağı şöyle haber verilmektedir:

﴿ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَابِدٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ فَأَلَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴾

“Rableri, onlara şu karşılığı verdi: “Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.”⁸⁸³

Dünya hayatında müminlerin Allah’a itaat ve bağlılıklarının aynı derecede olmadığı gibi bunun sonucu olan ceza ve mükâfatları da aynı derecelerde olmayacaktır.

⁸⁸¹ Tevbe, 9/111.

⁸⁸² Yazır, a.g.e., IV, 409.

⁸⁸³ Âl-i İmrân, 3/195.

Nitekim muhtelif naslarda cennete girmeye hak kazanmış kulların mükâfat derecelerinin aynı olmayacağı haber verilmiştir.⁸⁸⁴ Allah yolunda cihad eden müminlerin cennetteki dereceleri de diğer müminlerden katbekat üstündür. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

﴿ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾

“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vâdetmiştir; ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır.”⁸⁸⁵

Cennette cihad edenler ile etmeyenler arasında derece farkı olduğu gibi cihad edenlerin de kendi aralarında derece farkı bulunmaktadır. Mekke'nin fethinden önce cihad edenler ile fetihten sonra cihada katılanların dereceleri bir değildir. Dolayısıyla Müslümanlar zayıf bir konumdayken, hor görülürken yapılan ameller ile dinin hâkim olup menfaatlerin bollaştığı zamanki ameller Allah katında asla eşit olmadığı gibi mükâfat olarak verilen cennetteki dereceleri de aynı olmayacaktır.⁸⁸⁶

Nitekim Allah Teâlâ bu durumu şu âyetiyle bildirmektedir:

﴿ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمَ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴾

“İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir.”⁸⁸⁷

⁸⁸⁴ Örn. bkz: Nisâ, 4/96; Enfâl, 8/4.

⁸⁸⁵ Nisâ, 4/95.

⁸⁸⁶ Bkz: Hadîd, 57/10.

⁸⁸⁷ Tevbe, 9/20.

4. SEBİLÜLLAH'I ENGELLEME ÇABASI

4.1. ENGELLEME ÇEŞİTLERİ

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde kendi yolunun doğru, dosdoğru, orta ve eğrisi olmayan bir yol olduğunu beyan etmiştir.⁸⁸⁸ Aynı zamanda Allah'ın yoluna davet eden Kur'ân-ı Kerîm de, kendisinde hiçbir eğrilik ve çelişkinin bulunmadığı bir kitaptır.⁸⁸⁹ Bu gerçekler gün gibi açık iken, inkârcılar kendileri sapıklığa batmış olmaları yetmezmiş gibi diğer insanları da yanlarına çekmek istemektedirler. Bu amaçla insanlık tarihi boyunca sebîlullahı eğri, çelişkili ve hatalı göstermek, dolayısıyla insanları ondan uzaklaştırmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır.

Allah yolundan engellenenin temelde üç hedefi vardır: a) Mekkeli müşrikler gibi baskı uygulayarak insanların iman etmelerine engel olmaya çalışmak. b) Buna engel olmadıkları takdirde İslâmî hükümlerin uygulanmasına engel olmak. c) Buna da engel olmadıklarında Müslümanların saf akide ve imanlarını çeşitli entrikalar ile bozma-ya/yozlaştırmaya çalışmak. Bir Müslümanın dinî görevlerini yerine getirmesine mesela namaz kılmasına, Kur'ân okumasına, Kur'ân'ın bir emrini uygulamasına engel olmak insanları Allah yolundan alıkoymak hükmüne dâhildir. Dolayısıyla Müslümanların özel, aile veya toplum hayatlarında İslâm'ın her hangi bir hükmünü uygulanmasına engel olan bir kimse, onları Allah yolundan alıkoymuş sayılır. Sadece inkârcılar değil, bir Müslüman da başka bir Müslümanın iman etmesine, ibadetleri yapmasına veya dinin herhangi bir kuralını uygulamasına engel oluyorsa aşağıda ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz engellenenin sonuçlarına müstahak olabilir.

Bu kısa açıklamadan sonra sebîlullahı engellemek için şeytanın ve inkârcıların uyguladıkları metotları inceleyeceğiz.

4.1.1. Eğri ve Çelişkili Gösterme

İnkârcılar, Allah'ın dosdoğru olduğunu beyan ettiği yolunun yani İslâm dininin insanlara ulaşmasını engellemek ve Müslümanların kalplerini İslâm'dan soğutmak, dinî konular hakkında akıllarında soru işaretleri bırakmak için o yolu yanlış, çelişkili ve eğri gös-

⁸⁸⁸ Bkz: Fâtiha, 1/6; En'âm, 6/153; Kasas, 28/22; Ahkâf, 46/30; Mülk, 67/22.

⁸⁸⁹ Bkz: Bakara, 2/2; Nisâ, 4/82; Kehf, 18/1; Zümer, 39/28.

terme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bazen de bizzat kendileri, doğrunun içerisine yanlışlıkları ve sapıklıkları katıp “gerçek ve doğru din budur” diyerek sinsice saldırmaktadırlar. Günümüzde özellikle yazılı ve görsel medya ve internet aracılığıyla bu saldırılar iyice artmıştır. Dini öğrenme gayreti içindeki Müslümanlar, bilmeden bu tuzaklara düşmekte ve hak din zannederek sapık fikirleri öğrenmektedirler.

Kur’ân-ı Kerîm, âhireti inkâr edip, dünya hayatını âhirete hayatına tercih eden inkârcıları, “zalimler ve derin bir sapıklık içinde olanlar” şeklinde vasıflandırarak dini bozmaya yönelik gayretlerini şöyle ortaya koymaktadır:

﴿ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴾

“Onlar (o zalimler, halkı) Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir. Hem de onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir.”⁸⁹⁰

﴿ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴾

“Dünya hayatını âhirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler.”⁸⁹¹

Allah Teâlâ, sebîlullahı çelişkili gösterme konusunda Ehl-i Kitâb’ı özellikle uyarılmaktadır. Yahudi ve Hıristiyanlar, kitaplarında Hz. Muhammed’in geleceğine, peygamberliğine ve şahsiyetine dair âyetler bulunduğunu ve onun peygamber olduğunu kesinlikle bildikleri⁸⁹² halde bu gerçeği inkâr ettikleri ve insanların kalplerine şüphe düşürmeye çalıştıklarından dolayı kınanmışlardır:

﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴾

“De ki: ‘Ey Ehl-i Kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde, niçin Allah’ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeğe yeltenerek inananları Allah’ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz?’ Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁸⁹³

⁸⁹⁰ Hûd, 11/19.

⁸⁹¹ İbrâhîm, 14/3.

⁸⁹² Bkz. Bakara, 2/146.

⁸⁹³ Âl-i İmrân, 3/99.

4.1.2. Bâtılı Süslü Gösterme Yoluyla İnsanları Kandırma

İnsanlar üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmayan şeytan doğruyu yanlış, iyiyi kötü gösterebilmek için çeşitli yöntemlere başvurmaktadır. Onları aldatmak için yaldızlı sözler fısıldamakta, yapmakta oldukları yanlış işleri güzel gösterip devamlı yapılmasını temine,⁸⁹⁴ güzel ve hayırlı olan işleri de çirkin gösterip bunlardan vazgeçirmeye çalışmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de şeytanın günahları süslü, çekici gösterdiği ve bu şekilde insanları kandırdığı şöyle bildirilmektedir:

﴿ قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا أُوَيْتِيَهُمْ أَجْمَعِينَ ﴾

“(İblis) dedi ki: Rabbim! Beni azdırmana karşılık ben de yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim (hoş göstereceğim) ve onların hepsini mutlaka azdıracağım.”⁸⁹⁵

Şeytanın günahları süslemesi, kötü işlerin -vesvese yoluyla- güzel olduğunu telkin etmesi demektir. Şeytan bu telkini sadece kötü insanlara yapmakla kalmaz iyi insanlar da onun telkinlerinden nasibini alır. Ama Rabbimizin bildirdiğine göre şeytanın ihlâslı kullar üzerinde hiçbir hâkimiyeti yoktur.⁸⁹⁶ Şeytanın tüm hedefi ve amacı, Hz. Âdem'den bu yana devam eden husumeti nedeniyle bütün insanları Allah'ın dosdoğru yolundan saptırmaktır.⁸⁹⁷

Şeytan, Allah'ın yolunun üstüne oturup onu eğri göstermek için inkârcıların yapageldikleri yanlış amelleri süslemiş ve onlara yaptıkları işlerin değerli olduğunu telkin etmiştir. Örneğin, Sebe' halkına güneşe tapınmayı güzel göstermiş ve böylece onları hak yoldan saptırmıştır:

﴿ وَجَدْتَهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴾

“Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan, onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar.”⁸⁹⁸

⁸⁹⁴ Bkz: En'âm, 6/112-113.

⁸⁹⁵ Hicr, 15/39.

⁸⁹⁶ Bkz: Hicr, 15/39-42.

⁸⁹⁷ Bkz: Â'raf, 7/16-17.

⁸⁹⁸ Neml, 27/24.

Şeytan bu işinde öyle maharetlidir ki açıkgözlü olan inkârcılar bile kendilerinin gerçekten doğru yolda olduklarına inanırlar:

﴿وَأَنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ﴾

“Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar.”⁸⁹⁹

﴿... وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ﴾

“... “Şeytan, onlara işlerini süslemiş ve onları doğru yoldan alıkoymuştur. Hâlbuki onlar gözü açık kimselerdi.”⁹⁰⁰

Bâtılı süslü gösterip Allah’ın yolundan engellemek sadece şeytanın işi değildir. Şeytanın yardımcıları olan insan ve cinler⁹⁰¹ de yaldızlı laflar ile Allah’ın yoluna engeller koymak için çalışırlar.⁹⁰² İnsanların bazısı, hakkında gerçek bir bilgilerinin olmadığı konularda sanki hak ve hakikat onlardan yanaymış gibi yaldızlı cümleler kurarak müminlerle tartışırlar. Bunların tek amacı mümin kalplere şüphe tohumu ekip onları Allah’ın yolundan uzaklaştırmaktır. Allah Teâlâ bu gibi kişileri müminlere şöyle tanıtmaktadır:

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ تَأْتِيهِ عَظِيمَةٌ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, bir ilmi, bir yol göstericisi, aydınlatıcı bir kitabı olmadığı hâlde kibirlenerek insanları Allah’ın yolundan saptırmak için, Allah hakkında tartışmaya kalkar. Ona dünyada bir rezillik vardır. Ona kıyamet gününde de yangın azabını tattıracağız.”⁹⁰³

4.1.3. Gerçekleri Gizleme

İnsanlardan bazıları, bile bile ve işlerine geldiği için gerçekleri gizleme eğilimi göstermektedirler. Hak ve hakikat gün gibi ortadayken hakkı inkâr ve insanları Allah’ın yolundan alıkoymak inkârcıların en bariz özelliklerindedir. Özellikle insanların dinî

⁸⁹⁹ Zuhruf, 43/37.

⁹⁰⁰ Ankebût, 29/38.

⁹⁰¹ Bkz: Nas, 114/1-6.

⁹⁰² Bkz: En‘âm, 6/12.

⁹⁰³ Hac, 22/8-9.

bilgilerine güvendiği ve konu hakkında danıştıkları Ehl-i Kitap sırf kıskançlıkları ve ebedî âhret hayatına karşı geçici dünya hayatını tercih etmeleri yüzünden kendi kitaplarında yazılı olan hakikatleri gizlemişlerdir. Takındıkları bu tavır ile insanların gerçekleri görmelerine engel olup Allah'ın yolundan alıkoymak istemişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde Ehl-i Kitap'ın bu tutumu kınanmıştır.⁹⁰⁴ Tevbe sûresinin 9. âyetinde ise alıkoyma faaliyeti şöyle beyan edilmiştir:

﴿ اِشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾

“Allah'ın âyetlerini az bir karşılığa değiştiler de insanları O'nun yolundan alıkoydular. Bunların yapmakta oldukları şeyler gerçekten ne kötüdür!”

Aynı şekilde gerçek bilgiye değil de zanna ve yalana dayalı bilgiye tâbi olan kalabalıklara uyma eğilimi de kişiyi Allah yolundan saptırır. Çünkü zan ve yalan, hak ve hakikatin üzerindeki perdelerin kalkmasını engellemektedir. Bu yüzden müminin nazarı itibarı zanna ve yalana uymuş olan çoğunluk değil, Kur'ân ve sünnetin gösterdiği hakikatlerdir:

﴿ وَإِنْ تَطَّعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴾

“Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar.”⁹⁰⁵

İnkârcılar, insanları Allah yolundan saptırmak için onların algı dünyalarındaki hakikî Allah mefhumunu bozmaya çalışmaktadırlar. Bu hedefe, O'na eşler koşmak, sıfatları hakkında şüpheler uyandırmak, fitrattaki ve zihinlerdeki ilah anlayışını bozmak suretiyle ulaşmak istemektedirler.

Bu durum hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

﴿ وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ﴾

“Allah'ın yolundan saptırmak için O'na ortaklar koştular. De ki: Bir süre daha faydalanın. Çünkü varışınız ateşedir.”⁹⁰⁶

⁹⁰⁴ Örn. bkz: Bakara, 2/42, 140, 146, 159, 174; Âl-i İmrân, 3/71, 187; Mâide, 5/15.

⁹⁰⁵ En'âm, 6/116.

⁹⁰⁶ İbrâhîm, 14/30; Ayrıca bkz: Zümer, 39/8.

4.1.4. Maddî İmkânları Kullanma

İnkârcılar, Allah yolundan alıkoyma hedeflerine öyle sıkı sıkıya bağlıdırlar ki bu uğurda yapamayacakları şey yoktur. Nasıl ki müminler sebilullah uğrunda canlarını ve mallarını feda edebiliyorsa onlar da aynı şekilde mallarını bu yolda harcamaktan çekinmezler. İnkârcılar bâtil yollarında bile bu kadar samimi olabiliyorlarsa müminler hak yolda onlardan daha fazla samimi olup çaba sarf etmelidirler. Allah Teâlâ, inkârcıların bu gayretlerinin başarıya ulaşamayacağını, sonucun bir yürek acısı olduğunu, akıbetlerinin de cehennem olacağını haber vermektedir. Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek için inkârcıların ayırdıkları bütçelere bakıldığında âyette açıklanan gerçekler ile yüz yüze gelmektedir:

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴾

“Şüphesiz ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.”⁹⁰⁷

Allah Teâlâ, bu âyetteki “harcayacaklardır” ifadesi ile kıyamete kadar bu mücadelenin devam edeceğine işaret etmektedir. Tevhîd ile küfrün mücadelesi asla bitmeyecek, geçen zaman bu mücadeleye sadece yeni alanlar eklenmesine sebep olacaktır. İnkârcılar önceden savaş masrafları için harcama yaparlarken, günümüzde kitaplar, konferanslar, teşkilâtlar, misyonerlik faaliyetleri, görsel ve yazılı medya kuruluşları ile bu mücadelelerine devam etmektedirler.

Bu konuda şu âyet gayet dikkat çekicidir:

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴾

“İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.”⁹⁰⁸

⁹⁰⁷ Enfâl, 8/36.

⁹⁰⁸ Lokmân, 31/6.

Âyet, adeta günümüzü anlatmakta olup insanların akıllarını ve zamanlarını faydasız oyun ve eğlenceler ile doldurup onların hakikate yönelmelerine engel olmak için uygulanan metotların hiç değişmediğini göstermektedir. Fakat inkârcılar, insanları İslâm davetinden alıkoymak için yaptıkları harcamaların karşılığını, dünyada ancak hüsrarla, âhirette de şiddetli bir azapla göreceklerdir.

4.1.5. Güç Kullanma ve Tehdit Etme

İnkârcıların Allah'ın yolundan alıkoyma faaliyetleri her zaman fikir bazında kalmamıştır. Müslümanlardan güçlü oldukları zamanlarda kaba kuvvete başvurmaktan asla çekinmemişlerdir. Toplumun ileri gelenlerinin, -özellikle siyasi güç kullanarak- halkın dine yönelmelerini tehdit etmek ve kaba kuvvet kullanmak suretiyle engellemeleri, insanlık tarihinde sıkça görülen bir durumdur.⁹⁰⁹ Bir bakıma beşerî güç ile ilâhî yolu / sebîlullahı engellemeye çalışmışlardır. Bu husus Hz. Şu'ayb'ın dilinden bizlere şöyle haber verilmektedir:

﴿ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرْتُمْ وَاَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴾

“Bir de, tehdit ederek Allah'ın yolundan O'na iman edenleri çevirmek, Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın. Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu?”⁹¹⁰

Medyen halkının inkârcılığının yanısıra, ticaret ahlâkının bozulması ve din hürriyetinin ortadan kalkması başta gelen toplumsal hastalıklarıydı. Bu yüzden peygamberleri onları bundan menetti; ölçü ve tartıda adaletli olmaya; insanların haklarını nicelik veya nitelik olarak eksiltmeden, zarar vermeden ödemeye; ülkenin düzenini bozup halkın huzurunu kaçırmaktan, gerçeği arayan insanların yollarını keserek onları tehdit etmekten, Allah yolunda gitmelerini engellemekten ve içlerinde kuşku uyandırmaktan vazgeçmeye çağırdı. Bu son ifadelerden anlaşıldığına göre Medyen'in inkârcı insanları, Hz. Şu'ayb ile görüşüp onun mesajını öğrenmek üzere huzuruna gelmek isteyen insanların yollarını kesiyor, onları tehdit ediyor, içlerine kuşku salıyor, peygamberle görüşmelerini engelliyorlardı.⁹¹¹

⁹⁰⁹ Örn. bkz: A'râf, 7/124; Hûd, 11/91; Kehf, 18/20; Tâhâ, 20/71; Şuarâ, 26/49; Yâsîn, 36/18.

⁹¹⁰ A'râf, 7/86.

⁹¹¹ Komisyon, **Kur'ân Yolu**, II, 555.

4.1.6. Yalan Yere Yemin Etme

Münafıkların en belirgin özelliklerden biri de bile bile yalan yere yemin etmek, yeminlerini kalkan olarak kullanmak, yani yeminlerinin arkasına sığınıp, bu yolla insanları aldatmaktır. Onlar, yalan yeminleri ile imanı zayıf olanların kalplerine şüphe sokmak, Müslümanlara hile ve tuzak kurmak istemektedirler. Böylece insanlar ile İslâm dininin arasına engeller koyup Allah'ın yolundan alıkoymaya çalışmaktadırlar. Allah Teâlâ bu tip insanları şöyle kınamaktadır:

﴿ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾

“Yeminlerini kalkan yaptılar da insanları Allah'ın yolundan çevirdiler. Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür!”⁹¹²

4.2. ENGELLEMENİN SONUÇLARI

Dünya, bir imtihan yeri olması hasebiyle orada yapılan iyilik veya kötülük cinsinden her bir fiilin veya davranışın karşılığı âhirette tam ve eksiksiz olarak verilecektir.⁹¹³ Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın yolundan alıkoyma eylemleri çok net ifadelerle kınanmış ve cezasının çok ağır olacağı belirtilmiştir. Bu bölümde, bir önceki bölümde açıklamaya çalıştığımız yollar ile sebîlullahın önüne engeller koyan veya onu olduğundan farklı göstermeye çalışanları bekleyen kötü akıbetleri ele alınacaktır.

4.2.1. Dünya Rezilliği

Allah'ın yoluna engel koymaya çalışanların âhirette can yakıcı bir azabı olduğu gibi dünyada da rezillik ve eziyet içeren bir azapları vardır. Hac sûresinin 9. âyeti bu durumu şöyle haber vermektedir:

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ثَانِي عَطْفَهُ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴾

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, bir ilmi, bir yol göstericisi, aydınlatıcı bir kitabı olmadığı hâlde kibirlenerek insanları Allah'ın yolundan saptırmak için, Allah hakkında

⁹¹² Münâfikûn, 62/2; Ayrıca bkz: Mucâdele, 58/16.

⁹¹³ Bkz: Kehf, 18/49; Zilzâl, 99/7-8.

tartışmaya kalkar. Ona dünyada bir rezillik vardır. Ona kıyamet gününde de yangın azabını tattıracağız.”

İslâm’da dünyevî azap iki çeşittir. Birincisi Allah Teâlâ’nın eski devirlerde imandan uzaklaşan, gönderdiği peygamberlere itaat etmeyip isyan eden kavimleri helâk etmesi, onları dünyada cezalandırıp sonraki nesillere ibret yapmasıdır. Hz. Nuh’un kavminin sular altında kalması, Âd ve Semûd kavminin, Nemrut ve Firavun’un helâk oluşu dünyadaki bu tür azaba örnek verilebilir.⁹¹⁴

Dünyevî azabın bir de eziyet, sıkıntı, rezillik vb. şeklinde olanı vardır. Bu azaba düşenler kıyamet gününe kadar müminler tarafından kötü ve çirkin bir şekilde anılacağından ötürü, onlar için aşağılanmak ve zelil olmak söz konusudur. Kur’ân-ı Kerîm’de, Allah yolundan engelleyenlerin dışında ayrıca Tevrat’ın bazı bölümlerine iman edip diğer kısımlarını da inkâr eden Yahudiler,⁹¹⁵ Allah’ın mescitlerini yıkan veya yasak edenler,⁹¹⁶ Allah Resûlü’ne savaş açanlar ve bozgunculuk yapanlar⁹¹⁷ ve münâfiklar hakkında⁹¹⁸ dünyada rezillik azabının olduğu bildirilmiştir.

Âyetlerde diğer azapların yanı sıra “*Ona / onlara dünyada bir rezillik vardır*” buyrulurken böyle kimselerin bu bozguncu tutumları kınanırken, dünya hayatında elde edecekleri başarı ve ulaşacakları refah düzeyi ne olursa olsun, ahlâk yönünden düşük sayılmaya ve insanlığın ortak değerleri açısından reddedilmeye mahkûm olmalarına işaret edilmektedir.⁹¹⁹

4.2.2. Mallarının Heba Olması

Hedefine ulaşmak için servetini harcayan kişi eğer arzuladığı hedefe ulaşamazsa boşa harcadığı malları için üzülür ve kahrolur. Allah Teâlâ, inkârcıların Müslümanları sebîüllah-tan döndürebilmek arzusuyla tüm maddî imkânlarını kullandıklarını ve kıyamete kadar da kullanmaya devam edeceklerini bildirmektedir. Ama bu hedeflerine asla ulaşamayan inkârcılar, dünyada iken mallarını boşa harcadıkları için derin bir ızdırıp duyacaklar ve acı bir yenilgi tadacaklardır. Ayrıca onları âhirette de cehennem azabı beklemektedir.

⁹¹⁴ Azap çeşitleri için bkz: Ankebût, 29/40.

⁹¹⁵ Bkz: Bakara, 2/85.

⁹¹⁶ Bkz: Bakara, 2/114.

⁹¹⁷ Bkz: Mâide, 5/33.

⁹¹⁸ Bkz: Mâide, 5/41.

⁹¹⁹ Komisyon, *Kur’ân Yolu, a.g.e.*, III, 718.

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴾

“Şüphesiz ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.”⁹²⁰

4.2.3. Sapıklığa Düşme

Hidâyetin zıddı⁹²¹ olan “dalâl” veya “dalâlet” masterları sözlükte “yolunu kaybetmek, kaybolmak, telef olmak, şaşırarak ve yanılmak” gibi manalara gelmekle beraber asıl anlamları “bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan az veya çok ayrılmak, azmak ve sapmak”tır. Genellikle “maksada ulaştırıcı yolu bulamamak, istenen sonuca götürmeyen bir yola girmek”⁹²² veya “istenen her türlü neticeye ulaştırıcı yoldan ayrılmak” şeklinde tarif edilen dalâlet daha çok “dinî yoldan sapmak” anlamında kullanılır.⁹²³

Dinî yoldan sapmanın birçok sebebi vardır. Konumuzla ilgili olan yönünü açıklayan âyet şöyledir:

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴾

“Şüphesiz inkâr edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.”⁹²⁴

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde şu açıklamayı yapmaktadır: “Onların bu derin sapıklığa düşmelerinin sebebi dalâl (haktan sapma) ve idlâl (haktan saptırma) vasıflarını kendilerinde toplamalarıdır. Yani, kendileri hak yoldan sapmakla kalmamışlar, başkalarını da bu yoldan saptırmışlardır. Çünkü başkalarını saptıran kimse, sapıklığa iyice batmış olup oradan kurtulup çıkması da çok uzak bir ihtimaldir.”⁹²⁵

⁹²⁰ Enfâl, 8/36.

⁹²¹ Tehânevî, a.g.e., II, 1119.

⁹²² Cürcânî, a.g.e., s. 138.

⁹²³ Ömer Faruk Harman, “Dalâlet”, DİA, VIII, İstanbul 1993, s. 427.

⁹²⁴ Nisâ, 4/167.

⁹²⁵ Beyzâvî, a.g.e., I, 249.

4.2.4. Helallerin Haram Kılınması

Allah Teâlâ, Yahudilerin işlemiş oldukları bazı büyük günahlar sebebiyle, daha önce onlara helâl olan hoş ve temiz bir takım nimetleri sonradan haram kıldığını haber vermektedir:

﴿ فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا وَأَخَذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾

“Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İşlelerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.”⁹²⁶

Mevdûdî, bol nimeti mahrumiyete, helâl nimeti harama dönüştüren bu büyük günahlardan konumuz olan insanları Allah yolundan alıkoymak hakkında, Yahudilerin günümüzdeki gayretlerini şöyle açıklamaktadır: “Yahudiler sadece kendileri Allah yolundan uzaklaşmakla kalmadılar. O’nun doğru yoluna engel de oldular. Onların Hakk’ı yaymak için girişilen tüm hareketlere karşı çıktıkları, bu tür hareketlerin önüne engeller koydukları ve Allah’ın yolunun aksi istikametinde hareket başlattıkları bir gerçektir.”⁹²⁷

4.2.5. Allah’ın İlminin Her Şeyi Kuşatması

Allah Teâlâ, şımarık, riyakâr ve günahkâr inkârcıların Allah yolundan insanları alıkoymak için yaptıkları tüm faaliyetleri, gizli veya açık bütün planlarını ezelfî ilmi ile bildiğini ve onları çepeçevre kuşattığını haber vermektedir. Zorba kâfirlerin Müslümanları alıkoymak için hazırladıkları tuzaklar ve çektirdikleri eziyetler asla karşılıksız kalmayacak, cezası ya bu dünyada ya da âhirette mutlaka verilecektir. Çünkü Allah Teâlâ, kullarının yaptıkları günahlar karşılığında vereceği cezayı imhal eder (mühlet verme, sonraya kalmasına müsaade etme), ancak asla ihmal etmez.⁹²⁸

⁹²⁶ Nisâ, 4/161-162; Ayrıca bkz: En’âm, 6/146.

⁹²⁷ Mevdûdî, **Tefhimu’l Kur’ân**, I, 432; Ayrıca Mevdûdî, Yahudilerin son günahının tarihte ilk defa hayat ve yönetim sistemini, açık ve kasıtlı olarak Allah’ı inkâra dayandıran ve Allah’a ibadeti ortadan kaldırmak için O’nun kanunlarına apaçık karşı çıkan ilk sistem olan Komünizm’i kurmuş olmalarını da kaydetmiştir.

⁹²⁸ “Sakin, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah, onları ancak gözlerin dehşetle bakacakları bir güne erteliyor.” İbrâhîm, 14/42.

Allah yolundan alıkoyan inkârcıların bu durumu Enfâl sûresinin 47. âyetinde şöyle haber verilmektedir:

﴿ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴾

“Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve (halkı) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını kuşatıcıdır.”

4.2.6. Allah’ın Laneti

Lanet, Allah tarafından olursa “dünyada iyilik ve hidayetten, âhirette lütuf ve merhametten mahrum bırakma”, insan tarafından olursa “küfür, sövme, hakaret, beddua” anlamına gelir.⁹²⁹ Allah Teâlâ’nın rahmetinden kovduğu insanların suçlarından biri de Allah’ın yolundan alıkoyma ve onu eğri gösterme çabasıdır. Âhirette cennetlikler ile cehennemliklerin arasındaki konuşmayı aktaran şu âyetler Allah’ın lanetine kimlerin müstahak olduğunu bildirmektedir:

﴿ وَنَادَىٰ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَاذِّنْ مُؤَدِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ ﴾

“Cennetlikler cehennemliklere, ‘Rabbimizin bize vaad ettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?’ diye seslenirler. Onlar, ‘Evet’ derler. O zaman aralarında bir duyurucu, ‘Allah’ın lâneti zalimlere!’ diye seslenir. Onlar Allah yolundan alıkoyan ve onu, eğri ve çelişkili göstermek isteyenlerdir. Onlar âhireti de inkâr edenlerdir.”⁹³⁰

Râzî, buradaki zalimlerden kastın müşrikler olduğunu ifade ederek şunları söylemektedir: “Âyette zalimler üç sıfat ile vasıflandırılmıştır ki bu sıfatlar inkârcılara aittir. Bunlardan biri “Onlar, Allah’ın yolundan men edenlerdir” buyruğudur ki manası şudur: Onlar insanları, bazen mani olarak ve güç kullanarak, bazen da türlü türlü hileli yollar ile

⁹²⁹ Kâmil Yaşaroğlu, “Lânet”, **DİA**, XXVII, Ankara 2003, s. 101.

⁹³⁰ A’râf, 7/44-45.

hak dini kabul etmekten engelliyorlar. İkinci özellikleri ise Allah'ın yolunu eğri bir hale getirmek istemeleridir. Bundan kastedilen şey onların hak dinin delillerine şek ve şüpheler sokmalarıdır. Üçüncü olarak bu zalimler âhireti de inkâr etmektedirler.”⁹³¹

Her ne kadar bütün inkârcılar cehenneme atılacaksa da, bu âyette insanları Allah yolundan alıkoyma ve bu dosdoğru yolu eğri göstermeye kalkışma suçunun özellikle zikredilmesi, ayrıca bunu yapanların “zalimler” diye nitelendirilmesi oldukça önemlidir. Bu bilgiler bize, ilâhî dine, onun öğretilerine, kutsal değerlerine, kurumlarına ve bağlılarına karşı kin ve düşmanlık besleyen; duruma göre yalan, iftira, hakaret, hile, tehdit, fiziksel şiddet ve baskı gibi haksız ve zalimce yöntemlere başvurarak insanların İslâm'ı ve onun ilkelerini benimsemelerine engel olan; bedenî, ilmî, malî, sosyal ve siyasî gücünü hak dine karşı kullanıp onunla ilgili şüpheler uyandırmaya, onu zaafa düşürmeye, zararlı göstermeye kalkışan zalimlerin, lânete uğramayı yani Allah Teâlâ'nın rahmet ve inâyetinden büsbütün mahrum kalmayı gerektiren bir suç işlediklerini göstermektedir.⁹³²

4.2.7. Amellerin Boşa Çıkması

Amellerin boşa çıkması, kişinin işlediği amelinin sevabından mahrum kalması demektir. İnkârcıların amellerinin boşa çıkması ise onlara hiçbir değer biçilmemesi anlamına gelmektedir. Burada söz konusu amellerden maksat onların yaptıkları güzel işlerdir. Kurtubî, akrabalık bağlarını gözetmek, esirleri kurtarmak, misafirlere ikramda bulunmak, himaye haklarını gereği gibi korumak türünden üstün ahlakî değerler diye adlandırdıkları işlerden, kâfir iken yapılanlar boşa çıkmıştır, diye açıklamıştır.⁹³³ Çünkü kötü işlerin boşa çıkması zaten bir şey ifade etmez. Bir kimse inkârcı konumuna düştüğünde yaptığı iyi ve yararlı amellerin karşılığını dünyada görse de⁹³⁴ âhirette hiçbir yararını göremez. Çünkü inkârcının dünyada yaptığı ameller boşa gitmiştir: “*Her kim inanılması gerekenleri inkâr ederse bütün ameli boşa gider ve bu kimse âhirette de ziyana uğrayanlardan olur.*”⁹³⁵

Allah Teâlâ, kendi yolundan insanları engellemeye çalışan bu kişilerin akıbetini gayet açık bir şekilde beyan etmiştir. Ayrıca bu kişilerin çabalarının hiçbir netice vermeyece-

⁹³¹ Fahreddîn Râzî, a.g.e., XIV, 91.

⁹³² Komisyon, Kur'ân Yolu, a.g.e., II, 530.

⁹³³ Kurtubî, a.g.e., XIX, 239.

⁹³⁴ Bkz: Ahkâf, 46/20.

⁹³⁵ Mâide, 5/5.

ği, ne kadar çok çalışma yaparlarsa yapsınlar asla Allah'a ve O'nun dosdoğru yoluna bir zarar veremeyeceklerini şöyle haber vermektedir:

﴿ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴾

*“İnkâr edenler ve Allah yolundan alıkoyanlar var ya; işte, Allah onların bütün amellerini boşa çıkarmıştır.”*⁹³⁶

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا
وَسَيُحِيطُ أَعْمَالَهُمْ ﴾

*“İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler hiçbir şekilde Allah'a zarar veremezler. Allah, onların amellerini boşa çıkaracaktır.”*⁹³⁷

Buna mukabil Allah yolunda mücadele eden ve sonuçta şehîd olan Müslümanların hiçbir ameli zayi olmayacaktır:

﴿ ... وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴾

*“... Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkaramayacaktır.”*⁹³⁸

4.2.8. Bağışlanmama

Allah Teâlâ, insanoğluna iyi ve kötü işler yapabilme konusunda tercih hakkı vermiştir. Dolayısıyla kişi, şeytan, nefis veya diğer insanların da telkinleri ile günah işleyebilir. Allah Teâlâ, işlenen bu günahlardan bazılarını kesinlikle affetmeyeceğini, bazılarını ise dilerse affedeceğini bildirmiştir.⁹³⁹ Kulun hatasını kabul ederek tevbe edip Rabbine yalvardığında affedileceğini bilmesi ona büyük bir huzur verir. Fakat bazı günahlar vardır ki Allah Teâlâ onları affetmeyeceğini bildirmiştir. Bu günahlardan biri de inkâr edip Allah yolundan insanları alıkoymaktır.

⁹³⁶ Muhammed, 47/1.

⁹³⁷ Muhammed, 47/32.

⁹³⁸ Muhammed, 47/4; Muhammed sûresinde amellerin boşa çıkması konusu üzerinde çokça durulmuştur. Bkz: Muhammed sûresi 1, 4, 8, 9, 28, 32, 33, 35. âyetler.

⁹³⁹ Bkz: Nisâ, 4/48, 116; Tevbe, 9/80.

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ﴾

“İnkâr eden, Allah yolundan alıkoyan, sonra da inkârcılar olarak ölenler var ya, Allah onları asla bağışlamayacaktır.”⁹⁴⁰

4.2.9. Kötü Âkıbet

Âkıbet, bir işin sonu, neticesi, iyi veya kötü sonuç, ceza veya mükâfat manalarına gelir. Kur’ân’da fertlerin ve milletlerin karşılaştıkları sonuçlardan ibret almayı teşvik gayesiyle kullanılmıştır. Ayrıca ibret almak için sadece haberdar olmanın yeterli olmadığı, bu tür felaketlerin maddî sonuçlarını görmek için yeryüzünde seyahatler yapmanın, gözlemlerde bulunmanın ve bunlar üzerinde düşünmenin gerekli olduğu, zira aynı şekilde davrananların aynı akıbeti uğrayacakları, bunun değiştirilmesi mümkün olmayan ilahi bir kanun olduğu ifade edilir.⁹⁴¹ İnkârcılar, gerçeği arayan insanları Allah’ın yolundan engellemek amacıyla ona giden yolları kesmişler, o yolu eğri gösterip insanların içlerinde kuşku uyandırmaya çalışmışlar, bu yollarla engel olamadıkları kişilere karşı da kaba kuvvet kullanıp tehdit etmişlerdir. Fakat âyet-i kerîmede,

﴿ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرْتُمْ وَاَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴾

“Bir de, tehdit ederek Allah’ın yolundan O’na iman edenleri çevirmek, Allah’ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın. Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu!”⁹⁴² buyrulduğu üzere bu inkârcılar daha dünyada iken kendilerine verilen ceza ve kötü akıbetten kaçamamışlardır.

4.2.10. Cehennem Azabı

Allah, adaleti gereği îmân edip sâlih amel işleyenlere cennette sayısız nimetleri mükâfat olarak vaat ettiği gibi, inkâr edip isyan edenlere de cehennem de can yakıcı bir

⁹⁴⁰ Muhammed, 47/34.

⁹⁴¹ Ahmet Saim Kılavuz, “Âkıbet”, **DİA**, XXVII, İstanbul 1989, s. 238.

⁹⁴² Â’râf, 7/86.

azap tehdidinde bulunmuştur. Azap, inkâr ve isyan edenlerin Allah tarafından dünya veya âhirette cezalandırılmalarıdır. Cehennem ise âhirette Allah ve Resûlü'ne iman etmeyen inkârcıların devamlı; iman ettiği halde günah işleyen Müslümanların ise günahları ölçüsünde cezalandırılmak üzere belli bir müddet kalacakları azap yeridir. İnsanların oradaki azabı gördükten sonra pişman olup dünyaya geri dönmelerinin bir yolu yoktur.⁹⁴³ Bu yüzden tüm peygamberler ümmetlerini cehennem azabı ile korkutmuşlardır.

Allah Teâlâ, nasıl ki yolunun üzerine oturup insanları saptırmak için her türlü hileyi kullanan şeytanı ve ona uyanları cehennem ile tehdit etmiş ise,⁹⁴⁴ sebîüllahın önüne engeller koyup insanları hak yoldan çevirmeye çalışan inkârcıları de aynı şekilde cehennem ile tehdit etmiştir.

﴿ وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَرِلَ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا الشُّرَاءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾

“Yeminlerinizi aranızı bozan bir şey yapmayın, sonra sağlam basmış olan ayak kayar ve Allah’ın yoluna engel olduğunuzdan dolayı kötülüğü(n cezasını) tadarsınız ve büyük bir azaba uğrarsınız.”⁹⁴⁵ Bu günahı işleyenlere günahlarının büyüklüğünü göstermek için tehdit şiddetlenmiş ve azabın kat kat arttırılacağı haber verilmiştir:

﴿ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴾

“İnkâr eden ve insanları Allah’ın yolundan alıkoyanların, yapmakta oldukları bozgunculuklarına karşılık azaplarının üstüne azap ekleriz.”⁹⁴⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de sayılan azap türlerinin içinde “عَذَابِ أَلِيمٍ / elem verici azap” tamlaması, azabın geri kalan bütün türlerini kapsayıcı bir anlam alanına sahiptir. Kelimelerin nekre seçilmesi, maksadın belli bir türü değil de azabın bütün ayrıntılarını içermekte olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dahası, Râzî’nin de dediği gibi, bu ifade biçimi, elem verici azabın sözü edilen diğer azaplardan daha şiddetli olduğunu da belirtmektedir.⁹⁴⁷

⁹⁴³ Örn. bkz: Nisâ, 4/121; Secde, 32/12; Mü’min, 40/11.

⁹⁴⁴ Bkz: A’râf, 7/16-18.

⁹⁴⁵ Nahl, 16/99.

⁹⁴⁶ Nahl, 16/88.

⁹⁴⁷ Mehmet Okuyan, **Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet - Âhîret Süreci**, Düşün Yayınları, İstanbul 2012, s. 172.

Allah Teâlâ şu âyette Allah yolunu engellemek isteyenleri elem verici azap ile tehdit etmiştir:

﴿ فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا وَأَخَذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾

“Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, İçlerinden inkâr edenlere de elîm bir azap hazırladık.”⁹⁴⁸

Allah Teâlâ, insanları kendi yolundan engelleyenleri ayrıca cehenneme sokup,⁹⁴⁹ alçaltıcı,⁹⁵⁰ şiddetli,⁹⁵¹ elem verici⁹⁵² ve yakıcı bir azap⁹⁵³ ile tehdit etmektedir.

⁹⁴⁸ Nisâ, 4/161.

⁹⁴⁹ “Allah’ın yolundan saptırmak için O’na ortaklar koştular. De ki: “Bir süre daha faydalanın. Çünkü varışınız ateşedir.” İbrâhîm, 14/30; Ayrıca bkz: Zümer, 39/8; Enfâl, 8/36.

⁹⁵⁰ “Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah’ın yolundan alıkoydular. Bunun için onlara alçaltıcı bir azap vardır.” Mücâdele, 58/16; Ayrıca bkz: Lokmân, 31/6;

⁹⁵¹ “... Allah’ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.” Sâd, 38/26;

⁹⁵² “Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.” Tevbe, 9/34; Ayrıca bkz: Hac, 22/25.

⁹⁵³ “... İnsanları Allah’ın yolundan saptırmak için, Allah hakkında tartışmaya kalkar. Ona dünyada bir rezillik vardır. Ona kıyamet gününde de yangın azabını tattıracağız.” Hac, 22/9.

SONUÇ

Yollar, insanları gitmek istedikleri yerlere ulaştıran vasıtalaradır. Buradan hareketle hedefe vardırđan, maksuda erdiren faaliyetlerin tümüne yol (sebîl) adı verilmiştir. Ulaşılması gereken hedef, Allah Teâlâ'nın rızası olunca, ona götüren tüm vasıtalara da "sebîlullah" denilmiştir.

Kur'ân'da yüz yetmiş altı defa geçen sebîl "yol, yolunda, uğrunda, din, imkân, çıkış, çare, adet, gidişat, sebep, kusur, bahane, delil, ceza, sorumluluk, millet, ilişki, itaat, kurtuluş ve geçit" gibi çok değişik manalara gelen bir kelimedir. Aynı zamanda sebîl gibi "yol" manasını ifade etmek üzere sırat, tarık, şir'a, minhâc, millet, necd, sünnet, ri' gibi kelimeler de kullanılmıştır. Bu kelime, Allah lafza-ı celâli ile birlikte "Allah'ın yolu, Allah'ın uğrunda, Allah rızası için" gibi manalara gelmektedir. Kur'ân'da sebîlullah ismi verilen bu yol Allah'a, yaratıldandan Yaratanına ve kuldan Mevlâsına giden manevî bir yoldur. Bir kurtuluş yolu olduğu kadar da kemale erme, faziletle donanma ve ebedî mutluluk yoludur.

Sebîlullah kavramı, ihlas ile yapılan ameller ile Allah'a yaklaşmayı ve O'nun rızasını kazanmayı ifade etmektedir. Allah'ın yolu, O'nun emrettiği iyilik çeşitlerinden her şeyi içeren ve vahiy aracılığıyla insanlığa sunulan bir hidayet yoludur. Bunun için sebîlullah terkibi, dünya ve âhiret hayatında insanlara yararlı olan, insanlığın iyi yönde gelişmesini sağlayan bütün hayırlı işleri ihtiva etmektedir. Kavramın sözlük anlamı ona bu geniş mana alanının kapılarını açmıştır.

Zekât verilecek sekiz sınıfın sayıldığı Tevbe sûresinin 60. âyetinde geçen "fi sebîlillah" grubunun kapsamı hakkında ortaya atılan görüşler, kavramın bu sözlük manasını daraltıcı niteliktedir. Bunun nedeni ise sebîlullah kavramının biri dar diğeri de geniş iki manaya delâlet etmesidir. Dar manası cihaddır ki asr-ı saadetten bu yana sebîlullah denince akla ilk önce cihad gelmiştir. Bunda sebîlullah kavramının Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde cihad ile olan sıkı ilişkisinin payı büyüktür. Aynı zamanda "Allah yolunda" tabirinin ilk

dönemlerde genel olarak “Allah yolunda savaşanlar” şeklinde anlaşılması âyetlerin ifade tarzından daha çok İslâm’ın yayılış dönemindeki şartlarla alakalıdır.

Özellikle son dönem müfessirleri, yaşadıkları asrın gereği olarak fî sebîlillahın anlam alanını cihadın tüm mana alanını kapsayacak şekilde genişletmiştir. Görülen odur ki her müfessir, cihad ve fî sebîlillah kavramlarını kendi yaşadığı zaman diliminin etkisinde kalarak tefsir etmiştir. Bu yüzden ilk dönemde İslâmî tebliğin önündeki engeller savaşarak kaldırılırken, gelişen teknoloji ve iletişim vasıtaları nedeniyle günümüzde İslâmî tebliğin şekli değişerek ilmî ve fikrî alana kaymış olması fî sebîlillahın kapsam alanının bu yönde genişletilmesine neden olmuştur. Ancak, fî sebîlillah sıcak savaş ve savaşan mücahidleri içine alan ilk manası, her zaman müfessirlerin ilk tercihi olmuş ve diğer görüşlerini bunun ardından serdetmişlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm’de sebîlullah kavramının ifade ettiği mana alanı, değişik bazı terkipler yoluyla da ifade edilmiştir. İslâm dini cemaate ve cemiyete önem veren bir din olduğundan dolayı birçok ibadet toplu olarak ifa edilmektedir. Zaten kanun ve kaideler manzumesi toplum olmadan bir mana ifade etmez. Bu açıdan Allah’ın rızasına giden yollarda da yalnız gidilmez. Müminler toplu bir şekilde Allah’ın yolunda ilerledikleri için onların yolunu terk etme Kur’ân-ı Kerîm’de yerilmiş ve terk edenler cehennem ile tehdit edilmişlerdir. Böylece Allah’ın yolu (*sebîlullah*), müminlerin yolu (*sebîlü’l-mü’minîn*) ve Rabbin yolunda (*sebîlü Rabbik*) gidenlerin yolu kabul edilmiştir. O yol, Rabbe yönelenlerin yolu (*sebîlü men enâbe ileyye*) olup dosdoğru ve orta bir yoldur (*sebîlü’r-rüşd/reşâd, sevâü’s-sebîl, kasdü’s-sebîl*). Bu yol, sonunda Allah’ın rızasına gittiği için bir kurtuluş yoludur (*sübülü’s-selâm*).

Kur’ân-ı Kerîm’de sebîl kelimesinin çoğulu (*sübül*) olmasına rağmen, sırât kelimesinin çoğulunun olmaması, sebîl olarak adlandırılan yolları takip eden kişilerin tekil olarak ifade edilen dosdoğru bir yola (*sırât-ı müstakîm*) iletileceklerini göstermektedir. Sırât, cennete uzanan geniş ve düz bir ana cadde olup birçok şeritten oluşmuştur. İşte bu şeritlerin her biri namaz, oruç, zekât, cihad, takvâ, ahlaklı olmak vs. birer sebîldir ve müminleri cennete ulaştıran *sübülü’s-selâm* yani cennetin yollarıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’de ifade edildiğine göre bu kutlu yolun (*sebîlullah*) karşısında ise yolun özelliğine atfen eğri bir sapıklık yolu (*sebîlü’l-ğayy*), yola sevk ve teşvik edenlere atfen tâğûtların yolu (*sebîlü’t-tâğût*), sapıklık yoluna uyanların vasıflarına atfen günahkâr-

ların yolu (*sebîlü'l-mücrimîn*), fesatçıların yolu (*sebîlü'l-müfsidîn*), bilmeyen cahillerin yolu (*sebîlüllezîne lâ ya'lemûn*), sonuçta yolun varacağı yer olarak cehennem yolu (*sıratu'l-cehîm* ve *tarîku cehennem*) bulunmaktadır.

Sebîlullah kavramı, Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazanmak amacıyla mal ve canla yapılan her türlü mücadele, çaba, iyilik, taat ve hayır yollarını kapsayan genel bir ifadedir. Kelime anlamı itibariyle geniş bir içeriğe sahip olan sebîlillah kavramı, bağlam itibariyle Kur'ân-ı Kerîm'de hem bu geniş anlamın muhafazasını gerektiren hem de daralmasına yol açan bir takım fiillerden sonra kullanılmıştır. Bunlardan en sık kullanılanları, "öldürmek, öldürülmek, savaşmak" gibi nispeten dar kapsamlı ve özel bir manayı ifade eden "katele" fiili; ikincisi, "bir yerden başka bir yere göç etmek" gibi yine dar bir anlamı ifade eden "hâcera" fiili; üçüncüsü, her türlü harcamayı ifade eden oldukça geniş kapsamlı "enfeka" fiili; dördüncüsü ise hem mal hem de canla her türlü ayreti içeren "câhede" fiilidir. En fazla kullanılan bu dört fiil grubunun dışında fî sebîlillah kavramı özel anlamlı diğer bazı fiillerle birlikte de kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, sebîlullah kavramı ile ifade edilen amellerin öne çıkanları davet, cihad, kıtâl, infâk ve hicrettir. Bu amellere toplu olarak bakıldığında aralarında çok sıkı bir ilişki ve düzenin olduğu hemen fark edilmektedir. Bu ilişkilerin tümüne "İslâm'a davet süreci" adını verebiliriz. Allah Teâlâ, ilk olarak kendi yoluna (sebîlüllaha) davetin nasıl yapılması gerektiğini açıklamaktadır. İslâm'a davetin, sıkıntıları hatta işkenceleri içeren bir süreç olduğu Hz. Peygamberin Mekke dönemindeki hayatını incelediğimizde açıkça görülmektedir. Allah Teâlâ, bu dönemde sıkıntılara ve eziyetlere sabrı tavsiye etmektedir. Cihad, İslâm davetini tüm insanlığa her türlü metodu kullanmak suretiyle ulaştırma gayretidir. Yapılan bu cihadın başarı şansı, maddî olarak desteklenmediği sürece yok denecek kadar az olduğu için devreye infâk girmektedir. Eğer Müslümanlar, düşmanın çok güçlü olmasından dolayı can ve mal güvenliğinden yoksun olurlarsa başka bir mekâna hicret etmelerine izin verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de tüm bu ameller sebîlullah kavramı etrafında anlatılmaktadır.

Sebîlullah kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de iman edenler ile inkârcıları, iman edenler ile münafıkları ayırt etmek için bir mihenk taşı mesabesindedir. Birçok âyette sebîlullah kavramı kullanılarak bu grupların aralarındaki farklılıklar ortaya konulmuştur. Ayrıca Kur'ân-ı

Kerîm’de, cennetteki derece farklılıklarında sebîlullah kavramı ile ilgili amellerin etkisinin büyük olduğu açıkça vurgulanmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de bildirildiğine göre inkârcılar, kendileri sapıklığa batmış olmaları yetmezmiş gibi diğer insanları da yanlarına çekmek istemektedirler. Bu amaçla insanlık tarihi boyunca Allah’ın yolunu eğri, çelişkili ve hatalı göstermek, dolayısıyla insanları ondan uzaklaştırmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu gayretlerin temelde üç hedefi vardır: a) Her türlü baskıyı uygulayarak insanların iman etmelerine engel olmaya çalışmak. b) Buna engel olamadıkları takdirde İslâmî hükümlerin uygulanmasına engel olmak. c) Buna da engel olamadıklarında Müslümanların saf akide ve imanlarını çeşitli entrikalar ile yozlaştırmaya çalışmaktır. İnkârcılar, tüm bu hedeflere ulaşmak için bâtılı süsleyip sebîlullahı eğri gösterme, yalan yere yemin ederek gerçekleri gizleme, maddî yollara başvurma ve kaba kuvvet kullanma gibi akla gelebilecek tüm yolları kullanmaktadırlar.

Allah Teâlâ, kendi yolunu takip eden Müslümanlara katından bir rahmet, mağfiret ve güzel bir rızkın yanında sevgisini ve cennetini vaad etmektedir. Ayrıca meleklerin bu kullara dua edecekleri ve tüm insanların korkudan titreyeceği âhiret gününde sebîlullah uğrunda canla başla mücadele edenlerin asla korku ve üzüntü duymayacakları müjdesi verilmektedir. Bu kutlu yola engel olmaya çalışanları dünyada sapıklığa düşme, helallerin haram kılınması, rezil olma ve dolayısıyla çok kötü bir akıbet; âhirette ise amellerinin boşa çıkması, bağışlanmama, Allah’ın laneti ve sonrasında da cehennem azabı beklediği bildirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, (1968), **el-Mu‘cemü’l müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.
- Akyüz Vecdi, **Kur’ân’da Siyasi Kavramlar**, Kitabevi, İstanbul 1998.
- Alper Hülya, “Sırât-ı Müstakîm”, **DİA**, XXXVII, İstanbul 2009, s. 119-120.
- Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh, (1270/1853), **Rûhu’l-me‘ânî fi tefsîri’l-Kur’âni’l-‘azîm ve’s-seb‘i’l-mesâni**, I-XXX, Dâru İhyâ’i’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut, ty.
- Âsım Efendi, Mütercim, (1235/1819), **el-Okyânûsü’l-basît fi tercümeti’l-Kâmûsü’l-Muhît**, I-III, Matbaatü’l-Osmaniye, İstanbul 1305.
- Ateş Süleyman, **İşârî Tefsîr Okulu**, AÜİF Yayınları, Ankara 1974.
- _____, **Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri**, Milliyet Yayınları, I-VI, yy., 1995.
- Ayıntâbî Mehmed Efendi, (1111/1699), **Tercüme-i Tefsîr-i Tibyân**, I-IV, Matbaa-ı Osmâniyye, İstanbul 1307.
- Bağçeci, Muhittin, “Ecir”, **DİA**, X, İstanbul 1994, s. 383.
- Başkurt İrfan, **Kur’ân Açısından Din Eğitiminde Adalet, Ölçü, Denge, -Sırât-ı Müstakîm-**, İşaret Yayınları, İstanbul 2000.
- Bebek Adil, “Mağfîret”, **DİA**, XXVII, Ankara 2003, s. 313-314.
- Bedir Murteza, “Sünnet”, **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 150-153.
- Begavî, Ebu Muhammed Hüseyin el-Ferrâ, (516/1122), **Me‘âlimü’t-tenzîl**, I-VIII, tah. Heyet, Dâru Tayyibe, Riyad 1409.
- Beyzâvî, Kâdî Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer, (685/1286), **Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl**, I-II, Dersaâdet Yayınları, İstanbul, ty.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, (1971), **Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri**, I-VIII, İpek Yayınları, İstanbul, ty..
- Birişik Abdülhamit, “Rahmet”, **DİA**, XXXIV, İstanbul 2007, s. 419.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, (256/870) **el-Câmi‘u’s-sahîh (Sahîhu’l-Buhârî)**, tah. Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr, Dârü’l-Fikr, Beyrut 1352.

- Bursevî İsmail Hakkı, (1137/1724), **Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân**, I-X, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1330.
- Bûtfî, Said Ramazan, (2013), **Fıkhu'-siyre -Peygamberimiz (s.a.v.)'in Uygulamasıyla İslâm-**, çev. Ali Nar - Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, 4. baskı, İstanbul 1987.
- Canan İbrahim, (2009), **Hadis Ansiklopedisi - Kütüb-i Sitte**, I-XVIII, Akçağ Yayınevi, İstanbul, ty.
- Cebel, Muhammed Hasan Hasan, **el-Mu'cemu'l-iştikâkî el-mu'essale li-elfâzi'l-Kurân**, I-IV, Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire, 2010.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, (400/1009'dan önce), **es-Sihâh (Tâcu'l-luga ve Sihâhu'l-Arabiyye)**, tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, I-VII, Dârü'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut 1990.
- Cücük İbrahim, **Ayet ve Hadislerle Peygamberimiz; Yaşayışı, Ahlakı, Prensipleri**, 2. baskı, İstanbul 1999.
- Cürçânî, Seyyid Şerif (Ali b. Muhammed), (816/1413), **Mu'cemü't-ta'rîfât**, tah. Muhammed Sıddık Minşâvî, Dârü'l-Fazîle, Kahire 2004.
- Çağrııcı Mustafa, "Da'vet", **DİA**, IX, İstanbul 1994, s. 16-19.
- _____, "İnfak", **DİA**, XXII, İstanbul 2000, s. 289-290.
- Çalışkan İsmail, "İbn Rüşd'de Din Kavramının Muadilleri Olarak Şeriat ve Millet Kavramları", **Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu - İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek**, CÜİF, Sivas 2009, c. 1, s. 115-120.
- Çantay, Hasan Basri, (1964), **Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, I-III, Risale Yayınları, İstanbul 1993.
- Çetin Abdurrahman, **Kıraatların Tefsire Etkisi**, Ensar Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2012.
- _____, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi**, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2012.
- Dâmegânî, Hüseyin b. Muhammed, (478/1085), **el-Vücûh ve'n-nezâ'ir (Kâmûsu'l-Kur'ân)**, tah. Abdülhamîd 'Ali, Dârü'l-Kütübü'l-ilmiyye, Beyrut, ty.
- Demircan Adnan, **Nebevi Direniş Hicret**, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
- Derveze, Muhammed İzzet, (1984), **et-Tefsîru'l-hadîs**, I-X, Dârü'l-İhyâi'l-kütübî'l-Arabî, Kahire 1383.
- Dozy Reinhart, (1883), **Tekmiletü'l-me'âcimi'l-'Arabiyye**, I-X, çev. Muhammed Selîm Nu'aymî, Dârü'r-Reşîd, Bağdat 1980.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "İcmâ", **DİA**, XXI, İstanbul 2000, s. 417-431.

- Dumlu Emrullah, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, **EAÜİF Dergisi**, Erzurum 2011, sy. 36, s. 217-252.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî, (275/888), **es-Sünen**, tah. Nâsırüddin el-Elbânî, Mektebetü'l-meârif, Riyad, ty.
- Ebû Ubeyde, Ma‘mer b. Müsennâ, (210/825), **Mecâzü'l-Kur‘ân**, tah. M. Fuâd Sezgin, I-II, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1988.
- Ebû Yûsuf, Yâkub b. İbrâhîm, (182/798), **Kitâbu'l-Harâc**, Dârü'l-Ma‘rife, Beyrut 1979.
- Ebü'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el-Kefevî, (1095/1684), **el-Külliyât**, tah. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri, Müessesetü'r-Risâle, 3. baskı, Beyrut 1998.
- Ebüssuûd, Mehmed b. Mehmed el-İmadî, (982/1574), **İrşâdü'l-‘akli’s-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, I-V, tah. Abdulkâdir Ahmed ‘Atâ, Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse, Riyâd, ty.
- Ege Ramazan, “Tarîk, Sebîl, Sırât ve Şir‘a Kelimelerinin Arap Dili Açısından Mukayeseli Anlamları ve Kur‘ân-ı Kerîm’de Kullanılışları”, **DEÜİF Dergisi**, İzmir 2004, sy. 19, s. 21-59.
- Ekin Yunus, “Dünyevîleşmeye Bir Çözüm Olarak İnfâk Anlayışı”, **SÜİF Dergisi**, Sakarya 2002, sy. 6, s. 77-103.
- Emîr es-San‘ani, Ebû İbrâhîm İzzeddin, (1182/1768), **Sübülü’s-selâm fi şerhi Bulûği'l-merâm**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2009.
- Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf, (745/1344), **el-Bahru'l-muhît**, I-VIII, tah. Adil Ahmed Abdulmevcud–Ali Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1993.
- Eren Şadi, **Allah Yolunda Cihad**, Moralite Yayınları, İstanbul 2007.
- Esed Muhammed, (1992), **Kur‘an Mesajı, Meal-Tefsir**, çev. Cahit Koytak–Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 5. baskı, İstanbul 2002.
- Eyyüb Hasan, **el-Cihad ve'l-fidâ’iyyeti fi'l-İslâm**, Dârü'n-Nedveti'l-cedîde, Beyrut 1983.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, (370/980), **Tehzîbü'l-luga**, I-XV, tah. Heyet, Dârü'l-Mısriyye, Kahire ty.
- Fayda Mustafa, “Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk”, **DİA**, I, İstanbul 1988, s. 159.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, (175/791), **Kitâbu'l-‘ayn müretteben ‘alâ hurûfi'l-mu‘cem**, I-IV, tah. Abdulhamid Hendâvî, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003.
- Feyyûmî Ahmed b. Muhammed, (770/1368), **el-Misbâhu'l-münîr**, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1987.

- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya‘kub, (817/1415), **Besâ’iru zevi’t-temyîz fî letâ’ifi’l-kitâbi’l-‘azîz**, I-VI, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, Mektebetü’l-İlmiyye, Kahire 1996.
- _____, **el-Kâmûsü’l-muhît**, tah. Muhammed Na’im, Müessesetü’r-Risâle, 8. baskı, Beyrut, 2005.
- Girîdî, Sırrı Paşa, (1895), **Sırr-ı İnsân**, Dersaadet 1312.
- Gölcük Şerafettin, “Rızık”, **DİA**, XXXV, İstanbul 2008, s. 73-74.
- Gufeylî, Abdullah b. Mansur, **Nevâzilü’z-zekât**, Bank al-Bilad - Dârü’l-Meymân, Riyâd 2008.
- Gül Ali Rıza, “Kur’ân’daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesini”, **Dinî Araştırmalar**, Ankara 2005, c. VIII, sy. 22, s. 239-261.
- Güven Şahin, “Günümüz Tefsir Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsir Metodu”, **Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar**, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2010, s. 439-454.
- Halebî, Semîn Ahmed b. Yûsuf, (756/1355), **Umdetü’l-huffâz fî tefsîri eşrefi’l-elfâz**, tah. Muhammed Bâsıl, I-IV, Âlemü’l-kütüb, Beyrut 1996.
- Hamîdullah, Muhammed, (2002), **İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)**, I-II, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, 5. baskı, İstanbul 1990.
- _____, **İslâm’ın Hukuk İlimine Katkıları: Makaleler Külliyesi**; çev. Salih Tuğ, Milli-yetçiler Derneği Yayınları, İstanbul 1962.
- Harman Ömer Faruk, “Dalâlet”, **DİA**, VIII, İstanbul 1993, s. 427-428.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî, (1088/1677), **ed-Dürrü’l-muhtâr şerhu Tenvîri’l-‘absâr**, tah. Abdülmün‘im Halil İbrâhîm, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- Hâzin, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed, (725/1324), **Lübâbü’t-te’vîl fî me‘âni’t-tenzîl**, I-IV, Dârü’l-kütübi’l-Arabiyyeti’l-kübrâ, Mısır 1328.
- Herarî, Muhammed Emin el-Alevî, **el-Kevkebu’l-vehhâc ve’l-ravzu’l-behhâc fî Şerhi Sahih-i Müslim**, I-XXVI, Dârü’l-Minhac - Dârü Tavki’n-necât, Beyrut 2009.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd, **et-Tefsîru’l-vâdih**, I-XXX, Dârü’t-Tefsîr, Kahire 1980.
- Hîrî, Ebü Abdurrahmân İsmail b. Ahmed, (430/1039’dan sonra), **Vücûhü’l-Kur’âni’l-Kerîm**, tah. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî, Dârü’s-Sekâ, Şam 1996.
- Izutsu, Toshihiko, (1993), **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Yayınları, İstanbul, ty.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, (1252/1836), **Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr**, I-XIII, tah. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvez, Dârü Alemlî’l-kütüb, Riyad 2003.

- İbn Ebû Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed, (327/938), **Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm müs-neden 'ani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbi'in**, I-X, tah. Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke-Riyad 1997.
- İbn Fâris, Ebu Huseyn Ahmed b. Fâris, (395/1004), **Mu'cemü mekâyîsi'l-luga**, I-VI, tah. Abdüsselam Muhammed Harun, I-VI, Dârü'l-Fikr, yy. 1979.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, (751/1350), **Zâdü'l-me'âd**, I-VI, çev. Heyet, İklim Yayınları, İstanbul 1989.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmail b. Ömer, (774/1372), **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm**, tah. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, I-VIII, Dâru Tayyibe, 2. baskı, Riyad 1999.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin, (620/1223), **el-Muğni**, I-II, tah. Râid Sabrî b. Ebi Alfe, Beytü'l-Efkâri'd-devliyye, Lübnan 2004.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Kazvîni, (275/888), **es-Sünen**, tah. Nâsirüddin el-Elbânî, Mektebetü'l-meârif, Riyad, ty.
- İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem, (711/1311), **Lisânü'l-'Arab**, I-XV, Dâru Sâdir, Beyrut, ty.
- İbn Melek, Izzeddin Abdullatîf b. Abdilazîz, (821/1418'den sonra), **Mebâriki'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr**, Ahmed Kâmil Efendi Matbaası, İstanbul 1338.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhîm, (970/1563), **el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzü'd-dekâ'ik**, I-IX, tah. Şeyh Zekeriyâ Umeyrât, Dârü'l-Kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 1997.
- İbnü'l-Arabî Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, (543/1148), **Ahkâmu'l-Kur'ân**, I-IV, tah. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin, (597/1200), **Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî 'il-mi'l-vücûhi ve'n-nezâ'ir**, tah. Muhammed Abdülkerîm er-Râzi, Müessesetü'r-Risâle, 3. baskı, Beyrut 1987.
- _____, **Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr**, I-IX, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1984.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddîn, (606/1210), **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser**, I-V, tah. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Mektebetü'l-İslâmî, yy. 1963.
- İbrâhîm Mustafa ve diğeri, **el-Mu'cemü'l-vasît**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İsfahânî Râğîb, (502/1108), **el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân**, tah. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- İslâmoğlu Mustafa, **Hayat Kitabı Kur'an Gerekeçeli Meal-Tefsir**, I-II, Düşün Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2008.
- Kara Mustafa, "Havf", **DİA**, XVI, İstanbul 1994, s. 528-531.

- Karagöz İsmail, “Cihad”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 99-102.
- _____, “Şeriat”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 617-618.
- Karaman Fikret, “Kâfir”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 357.
- Karaman Hayrettin, **İslâm’ın Işığında Günümüz Meseleleri**, I-III, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul 1996.
- Kardâvî Yûsuf, **Fıkhu’z-zekât**, I-II, Müessesetü’r-Risâle, 2. baskı, Beyrut 1973.
- Kâsânî Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd, (587/1191), **Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’**, I-X, tah. Ali Muhammed Mu‘avvez, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-X, Dârü’l-Kütübü’l-ilmiyye, Beyrut 2003.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, (1914), **Mehâsinü’t-te’vîl (Tefsîru’l-Kâsımî)**, I-XVII, tah. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi’l-kütübi’l-Arabî, yy., 1957.
- Kaya Remzi, **Kur’ân’da İstikâmet**, Emin Yayınları, Bursa 2005.
- Keleş Ahmet, “Cihad-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm’ın Yayılışı”, **Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed** (Sempozyum tebliğ ve müzakereleri), Konya 2007.
- Kılavuz Ahmet Saim, “Âkıbet”, **DİA**, XXVII, İstanbul 1989, s. 238.
- Komisyon (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), **Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, I-V, DİB Yayınları, 2. baskı, Ankara 2006.
- Komisyon (Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın), **İlmihal**, I-II, DİB Yayınları, İstanbul 2002.
- Köse Saffet, “Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?”, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Konya 2007, sy. 9, s. 37-70.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, (671/1272), **el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân**, tah. Abdullah et-Türkî, I-XXIV, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2006.
- Kutub Seyyid, (1966), **Fî Zılâli’l-Kur’ân**, Dârü’s-Şurûk, I-VI, 32. baskı, Kahire 2003.
- Mahallî Celâleddin (864/1459)– Süyûtî Celâleddin (911/1505), **Tefsîru’l-Celâleyn**, Dârü’l-Ma’rifet, Beyrut, ty.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, (179/795), **el-Muvatta**, tah. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi’l-kütübi’l-Arabî, Beyrut 1985.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, (333/944), **Te’vîlâtü Ehli’s-sünne**, tah. Mecdi Ba Sellum, I-X, Dârü’l-Kütübü’l-ilmiyye, Beyrut 2005.
- Mehmed Zihnî Efendi, (1913), **Nimet-i İslâm**, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1322.

- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ, (1979), **Tefhîmu'l-Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri**, Trc. Muhammed Han Kayanî ve diğeri, I-VII, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1991.
- _____, **Meseleler ve Çözümleri**, çev. Yusuf Karaca, Risale Yayınları, 5. baskı, İstanbul 1990.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Abdullâh b. Mahmûd, (683/1284), **el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr**, Mektebetü Pâmuk, İstanbul 1989.
- Mir Mustansır, Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü, İnkılab Yayınları, İstanbul 1996.
- Molla Hüseyin, (885/1480), **Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm**, I-II, Mîr Muhammed Kütübhâne, Ârambağ Karaçi 1308.
- Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî, (150/767), **el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Azîm**, tah. Hatim Salih ed-Dâmin, Merkezi Cum'ati'l-Macid, 1. baskı, Bağdat 2006.
- _____, **et-Tefsîrû'l-kebîr -Tefsîru Mukâtil b. Süleymân**, I-IV, tah. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Merkezi Tahkîki't-türâs, yy., 1988.
- _____, **Kitâbu tefsîri'l-hamsi mi'e 'âye mine'l-Kur'ân**, tah. Isaiyah Goldfeld, Dârü'l-Meşrik, Şifa Amr (Filistin) 1980.
- Mutçalı Serdar, **Arapça – Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-'Ulâ Muhammed, (1934), **Tuhfetü'l-ahvezî**, tah. Râ'id Sabrî b. Ebi 'Alfe, Beytû'l-Efkari'd-devliyye, Amman, ty.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf b. Tâcilârifin, (1031/1621), **Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr**, I-VI, Dârü'l-Ma'rife, 2. baskı, Beyrut 1972.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, (261/874), **el-Câmi'u's-sahîh**, tah. Ferîk Beytû'l-efkari'd-devliyye, Beytû'l-efkari'd-devliyye, Riyâd 1998.
- Necefî, Alî Ekber b. Mahmûd, **et-Tuhfetü'n-nizâmiyye fi'l-furûki'l-istilâhiyye**, Haydarâbad 1312.
- Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, (303/915), **es-Sünen**, tah. Nâsirüddin el-Elbânî, Mektebetü'l-meârif, Riyad, ty.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât, Abdullah b. Ahmed, (710/1310), **Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl)**, I-IV, Eda Neşriyat, İstanbul 1993.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, (676/1277), **Ravzatü't-tâlibîn**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2002.
- Okuyan Mehmet, **Kur'ân'da Vücûh ve Nezâir -Çokanlamlı Kavramlar, Kelimeler ve Edatlar-**, Etüt Yayınları, Samsun 2001.
- _____, **Kısa Sûrelerin Tefsiri**, I-IV, Düşün Yayınları, İstanbul 2012.

- _____, **Kurân-ı Kerîm'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet - Âhiret Süreci**, Düşün Yayınları, İstanbul 2012.
- Ömer, Ahmed Muhtar, **Mu'cemü'l-lugati'l-Arabîyyeti'l-mu'âsıra**, I-IV, Âlemü'l-kütüb, Kahire 2008.
- Önkal Ahmed, "Davet", **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990.
- _____, "Hicret", **DİA**, XVII, İstanbul 1998, s. 458-462.
- _____, **Rasûlüllah'ın İslâma Davet Metodu**, Esra Yayınları, 7. baskı, Konya 1992.
- Özel Ahmet, "Cihad", **DİA**, VII, İstanbul 1993, s. 527-531.
- _____, "Hicret", **DİA**, XVII, İstanbul 1998, s. 462-466.
- Özdeş Talip, "İslâm'ın Ferdî ve Sosyal Hayata Taşınmasında Hikmet'in Esas Alınması", **İslâmî Araştırmalar**, Ankara 2001, c. XIV, sy: 2, s. 307-315.
- Özsoy, Ömer, **Sünnetullah - Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması**, Fecr Yayınevi, 2. baskı, Ankara 1999.
- Rahmi Yaran, "İslâm, Cihad ve Savaş", **Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası**, Bakü 2004, c. I, sy. 2, s. 165-182.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, (606/1209), **Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)**, I-XXXII, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr, (666/1268), **Muhtâru's-Sihâh**, tah. Mustafa Dîb el-Bugâ, el-Yemâme, Dımaşk 1987.
- Reşid Rıza, Muhammed, (1935), **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Hakîm**, I-XII, Dârü'l-Menâr, Kahire 1947.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, (427/1035), **el-Keşf ve'l-Beyân**, I-X, tah. Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- Sıddık Hasan Han, el-Kannevcî, (1307/1890), **er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye**, Bulak 1296.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, (911/1505), **ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr**, I-XVII, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Merkezü Hicr, Kahire 2003.
- Şâfî, Muhammed b. İdrîs, **el-Ümm**, (204/820), thk. Hassân Abdülmennân, Beytü'l-efkâri'd-devliyye, Amman, ty.
- Şamil İA, "Cihad", **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, I-VI, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990.
- _____, "Hicret", **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, I-VI, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990.

- Şeltût Mahmûd, (1963), **el-Fetâvâ, dirâse li-müşkilâti'l-müslimi'l-mu'âsır fî hayâtihi'l-vevmiy-yeti'l-âmm**, Dârü's-Şurûk, 8. baskı, Kahire 2004.
- _____, **el-İslâm: Akîde ve Şerîa'**, Dârü's-Şurûk, 8. baskı, Kahire 2001.
- Şertûnî, Said el-Hûrî, (1912), **Akrabü'l-mevârid**, I-III, Mektebetü Âyetullâhi'l-'Uzmâ el-Maraşî, Kum 1403.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, (1250/1834), **Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr**, I-V, tah. Abdulkâdir Umeyre, Dârü'l-Vefâ, yy., 1994.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, (1981), **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân**, I-XXII, Müessesetu'l-Âlemî, Beyrut 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr, (310/922), **Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân**, I-XXVI, tah. Abdülmühsin et-Türkî, Dâru Hicr, I-XXVI, Kahire 2001.
- Tahtâvî Ahmed b. Muhammed, (1231/1816), **Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkı'l-felâh**, Eda Neşriyat, İstanbul 1991.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali, (1158/1745), **Mevsû'atü keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm**, I-II, tah. Ali Dahrûc ve diğeri, Mektebetü Lübnan, Lübnan 1996.
- Tîbî, Şeredüddin Hüseyin b. Abdillâh, (743/1343), **Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-mesâbih**, I-XIII, tah. Abdulhamîd Hindâvî, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, Mekke-Riyad 1997.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, (279/892), **el-Câmi'u's-sahîh**, I-V, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebet-ü Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladihi, yy., 1977.
- Topaloğlu Bekir, "Allah", **DİA**, II, İstanbul 1989, s. 471-498.
- Türcan Talip, "Şeriat", **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 571-574.
- Uludağ Süleyman, "Risâlet/Peygamberlik", **Zuhur Dergisi**, Eylül 2013, sy: 16.
- Ulvan Abdullah Nâsîh, **Ahkâmü'z-zekât 'alâ dav'i'l-mezâhibi'l-erbe'a**, Dârü's-Selâm, Kâhire 1986.
- Urfalıoğlu Nur, "Sebil", **DİA**, XXXVI, İstanbul 2009, s. 249-251.
- Ünal Ali, **Kur'ân'da Temel Kavramlar**, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2012.
- Vankulu, Muhammed b. Mustafa, (1000/1592), **Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî - [Lügât-i Vankulu]**, I-II, Dârü't-Tabâati'l-ma'mûra, Kostantiniye (İstanbul) 1217.
- Yaman Ahmet, "Savaş", **DİA**, XXXVI, İstanbul 2009, s. 189-194.
- Yaşaroğlu Kâmil, "Lânet", **DİA**, XXVII, Ankara 2003, s. 101-102.

- Yavuz Yunus Vehbi, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, Çağrı Yayınları, 4. baskı, İstanbul 1980.
- Yazır Elmalılı Muhammed Hamdi, (1942), **Hak Dini Kuran Dili**, I-VIII, sad. İsmail Karacam ve diğerleri, Azim Dağıtım, İstanbul, ty.
- Yıldırım, Celal, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, I-XIV, Anadolu Yayınları, İzmir 1986.
- Yıldız, Fahreddin, "Allah Yolunda İnfak", **Altınoluk Dergisi**, Aralık 2000, sy. 178, s. 15.
- Yılmaz, Hasan, **Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanması**, Kurav Yayınları, Bursa 2007.
- Yurdağür, Metin, "İ'lâ-yi Kelimetullah", **DİA**, XXII, İstanbul 2000, s. 62-63.
- Zebîdî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed, (893/1488), **Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî - et-Tecrîdü's-sarîh**, tah. Mustafa Dîb el-Bugâ, Dârü'l-Ulûmi'l-insâniyye, Dimaşk 1988.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed Murtezâ, (1205/1791), **İthâfü's-sâdeti'l-müttakîn bi-serhi İhyâ'i 'ulûmi'd-dîn**, I-X, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabiyye, Beyrut 1994.
- _____, **Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs**, I-XL, tah. Heyet, Tûrâsü'l-Arabî, Kuveyt 1994.
- Zeccâc, Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî, (311/923), **Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû**, tah. Abdulcelîl Abdüh Şelebî, I-V, Alemü'l-kütüb, Beyrut 1988.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, (538/1143), **Esâsü'l-belâga**, I-II, tah. Muhammed Basil, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1998.
- _____, **el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl**, tah. Halîl Me'mûn Şeyha, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2005.
- Zeydân, Abdülkerîm, (2014), **el-Mufassal fî Ahkâmi'l-mer'eti ve'l-beyti'l-müslim**, I-XI, Müessesetü'r-Risale, 1. baskı, Beyrut 1993.
- Zürkânî, Abdülbâkî b. Yûsuf, (1099/1688), **Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muhtasarı Seydî Halîl**, I-VIII, tah. Muhammed 'Ali Beyzûn, Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	İbrahim	YILDIZ	
Doğum Yeri ve Yılı	Dursunbey	20/08/1973	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
ve Düzeyi	C		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	1987	1991	Karacabey İmam-Hatip Lisesi
Lisans	1992	1997	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2012		
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2000		Kredi ve Yurtlar Kurumu
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	ibrahimbursevi@hotmail.com		
	Tarih		
	İmza		
	Adı Soyadı		